

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ТАНАСЕНКО МАРІЯ ОМАРІВНА

УДК 331.1 (043.3.5)

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО
ПРОСТОРУ РЕГІОНУ**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і
регіональна економіка

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник –
Забарна Елеонора Миколаївна,
доктор економічних наук,
професор

Одеса – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ.....	 12
1.1 Теоретичні підходи до визначення та змістовного наповнення економічного простору регіону.....	12
1.2 Взаємозв'язок економічного простору зі стійкістю регіонального розвитку	21
1.3 Просторовий потенціал регіону як цілісного соціально- економічного комплексу.....	40
Висновки до розділу 1.....	48
 РОЗДІЛ 2 ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	 53
2.1 Соціально-економічні параметри просторового розвитку регіонів України.....	53
2.2 Оцінка фаз формування економічного простору регіону та їх властивості.....	82
2.3 Зміст та аналіз потенціалу економічного простору.....	93
Висновки до розділу 2.....	100
 РОЗДІЛ 3 МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ.....	 105
3.1 Теоретико-методичні підходи до фрагментації економічного простору.....	105

3.2 Обґрунтування процесного підходу типології регіонального економічного простору.....	113
3.3 Просторовий підхід до управління регіональним розвитком.....	129
Висновки до розділу 3.....	147
ВИСНОВКИ.....	152
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	156
ДОДАТКИ.....	169

ВСТУП

Актуальність теми. Логічну та методологічну базу державної стратегії утворює парадигма, яка полягає в тому, що економіка країни не є монооб'єктом, – це багаторегіональна система, яка функціонує на основі вертикальних (центр-регіони) та горизонтальних (міжрегіональних) взаємодій і входить в єдину систему світогосподарських зв'язків. Глобалізація світової економіки зумовлює необхідність розгляду процесу розвитку не тільки з точки зору окремих територіальних утворень, але і з позицій формування єдиного економічного простору. Економічний простір, як єдиний феномен, може бути розділений на окремі сегменти, виходячи з його різних властивостей і принципів функціонування. У цьому зв'язку підвищується актуальність досліджень з формування нової архітектури і каркаса економічного простору, виділення його найбільш значущих сегментів з подальшою розробкою нових підходів до управління просторовим розвитком територій.

З огляду на це, постає питання формування ефективної економічної політики розвитку економічного простору регіонів та необхідності наукового обґрунтування методичного забезпечення, що сприятиме виходу регіонів України з депресивного стану та, як наслідок, забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни.

Дослідженням різних аспектів територіального розвитку присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких Алимов О.М., Барський Ю.М., Василенко В.М., Вахович І.М., Герасимчук З.В., Гранберг О.Г., Данилишин Б.М., Долішний В.І., Забарна Е.М., Кравців В.С., Меліх О.О., Павліха Н.В., Рянський Ф.М., Савків У.С., Федулова Л.І., Шульц С.Л. та ін.

Незважаючи на те, що питання регіонального розвитку досліджуються багатогранно та тривалий час, на сьогоднішній день проблема соціально-

економічного розвитку економічного простору регіонів не має чіткого та загальноприйнятого сформованого наукового обґрунтування та інструментарію. Вказане визначило актуальність обраної теми дослідження та зумовило його логіко-структурну побудову, мету і завдання.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано згідно з планами науково-дослідних робіт Одеського національного політехнічного університету в рамках держбюджетних тем: «Сучасні наукові підходи до регулювання економічних систем» (номер державної реєстрації 0110U002119, 2010-2012 рр.), де автором проведено дослідження теоретичних аспектів просторового підходу до стійкого розвитку територій та здійснено типологію їх економічного простору; «Кластерна форма організації та розвитку територіальних виробничих комплексів» (номер державної реєстрації 0112U000566, 2012-2013 рр.), де автором здійснено оцінку фаз формування економічного простору регіону та виявлено їх властивості; «Парадигма інноваційного розвитку в умовах ринкової трансформації» (номер державної реєстрації 0113U007795, 2014-2019 рр.), де автором розроблено пропозиції щодо активізації розвитку економічного простору територій на основі формування відповідних важелів регіональної соціально-економічної політики.

Тема відповідає напряму Одеського національного політехнічного університету, що входить до переліку пріоритетних тематичних напрямів ВНЗ та наукових установ, затверджених наказом МОН України №535 від 07.06.2011р. (п.4.1.11 додатку до наказу).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретичних засад соціально-економічного розвитку регіону на основі просторового підходу.

Для досягнення мети дослідження в дисертаційній роботі поставлено та вирішено такі *завдання*:

– розкрити діалектику формування та виявити особливості трансформації понятійно-категоріального апарату в дослідженнях

проблематики регіонального розвитку;

- виявити властивості та специфіку розвитку економічного простору регіону та розробити концептуальний підхід щодо структурування життєвого циклу економічного простору регіону;

- обґрунтувати методичний підхід до типології економічного простору регіонів та запропоновувати відповідне методичне підґрунтя щодо їх класифікації;

- дослідити специфіку соціально-економічного змісту та виявити складові потенціалу економічного простору;

- визначити сучасні науково-методичні підходи до програмування економічної стійкості регіону та розробити механізм її забезпечення;

- узагальнити зарубіжний досвід формування регіональної економічної політики та визначити основні напрямки системи управління регіональним розвитком на основі просторового підходу.

Об'єктом дослідження є процес формування та розвитку економічного простору регіону.

Предметом дослідження є теоретичні засади та практичні положення щодо розвитку економічного простору регіону.

Методи дослідження. Теоретичною та методичною основою дослідження є фундаментальні положення теорії регіоналістики, сучасні дослідження вітчизняних та іноземних вчених-економістів з проблем соціально-економічного розвитку регіонів, регіонального менеджменту, відповідні законодавчі і нормативні акти, прийняті органами державної влади.

При виконанні дисертаційної роботи були використані такі методи:

- діалектичний – для вивчення суспільних явищ і процесів, здійснення ретроспективного огляду процесів становлення та розвитку теорії регіонального розвитку;

- просторового аналізу – для визначення сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів України; морфологічний – для розробки

типології економічного простору регіонів;

- статистичні (групування, зіставлення, спостереження і порівняння) – під час збору, аналізу, компонування інформації задля визначення поточного стану соціально-економічного розвитку регіонів України;

- математичного моделювання – для фрагментації економічного простору регіону на основі багатокритеріальної моделі;

- експертних оцінок – для обґрунтування пріоритетності напрямків регіональної політики розвитку територій;

- системно-інтеграційний – для розробки та формування методичних підходів управління регіональним розвитком та формування основних напрямків економічної політики регіонального розвитку, в тому числі промислової політики.

В цілому застосовано загальнонаукові та фундаментальні положення і принципи економічної теорії, теорій соціально-орієнтованої економіки на основі системного підходу.

Інформаційною базою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, закони України та інші нормативно-правові акти, матеріали наукових конференцій, статистичні довідники та бюлетені Державної служби статистики України і Головного управління статистики в Одеській області, дані фінансової звітності підприємств Одеського регіону та результати власних досліджень здобувача.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці науково-практичних рекомендацій щодо формування науково-методичного підґрунтя до формування економічного простору регіонів. До основних результатів, що визначають наукову новизну дослідження, належать такі.

Удосконалено:

- концептуальний підхід щодо структурування життєвого циклу економічного простору регіону, що полягає в деталізації подання фаз циклу з урахуванням рівня синхронізації економічного часу,

конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та концентрації економічного простору, які є оптимальними для певного стану інституційного середовища;

– науково-методичні підходи до формування комплексної програми просторової економічної стійкості регіону та механізмів її реалізації, що передбачає поетапну побудову цільової мотиваційної моделі ефективного використання резервів соціально-економічного розвитку регіону (залучення мотиваційних важелів, формування та запровадження відповідних превентивних заходів на основі планомірної діагностики поточного стану економічного розвитку регіону та прогнозування).

Дістало подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат при визначенні комплексної характеристики дефініції «економічний простір», який на відміну від територіального, ресурсного та інформаційного підходів визначає економічний простір як систему суб'єктів, об'єктів та відповідних суб'єктно-об'єктних та суб'єктно-суб'єктних відносин, що в сукупності формують потенційні можливості соціально-економічного розвитку;

– ідентифікація соціально-економічного змісту потенціалу економічного простору регіону з позиції організації та використання територій, визначення якого доповнено складовими, що характеризують економічне життя, ресурси та взаємозв'язок в діяльності територіальних громад, які визначають можливості розвитку певного регіону;

– типологія економічного простору регіонів, яка на відміну від існуючих, побудована з позиції стійкості соціально-економічних систем регіонального рівня та орієнтована на процеси економічної, фінансової та соціальної стабілізації і дозволяє отримати кількісну оцінку тенденцій розвитку регіону через ступінь використання потенціалу його економічного простору;

– теоретичні засади формування регіональної соціально-економічної політики, які доповнено інструментами формування архітектури

просторового розвитку в рамках регіонального маркетингу для залучення нових видів бізнесу в регіон та інструментами активізації діяльності організацій неурядового, недержавного характеру, які можуть надавати допомогу приватному бізнесу та сприяти соціально-економічному розвитку регіону.

Практичне значення отриманих результатів полягає в розробці теоретико-методичних та прикладних рекомендацій щодо формування економічного простору регіону, які дозволяють удосконалити процес управління регіональним соціально-економічним розвитком. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані для удосконалення процесу підвищення конкурентоздатності регіонів.

Розроблені у дисертації рекомендації доведено до рівня прикладних положень, які можуть використовуватися як методичний інструментарій в прийнятті управлінських рішень щодо соціально-економічного розвитку регіонів та формування засад ефективного розвитку економічного простору регіону. Такі висновки підтверджуються відповідними довідками: ГО «Агентство регіонального розвитку» (акт №28 від 07.07.2016 р.), де автором упроваджено методичне забезпечення управління розвитком економічного простору регіону; міжнародного проекту «Концепція просторового розвитку міжрегіонального співробітництва в придунайському регіоні (DONAUREGIONEN+)», код проекту SEE AF/A/246/4.2/X в рамках програми транскордонного співробітництва «Південно-Східна Європа 2007-2013» (довідка №615/80-09 від 11.03.2016 р.), де автором упроваджено систему оцінювання тенденцій розвитку регіону через ступінь використання потенціалу економічного простору.

Окремі результати дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі в Одеському національному політехнічному університеті Міністерства освіти і науки України під час викладання дисциплін «Регіональна економіка», «Розміщення продуктивних сил і регіоналістика», «Національна економіка», «Інноваційний розвиток

підприємств», «Маркетинг територій» та при виконанні кваліфікаційних робіт магістрів з економічних спеціальностей (акт впровадження № 2054/80-06 від 30.08.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Всі наукові результати, що викладені в дисертації, належать особисто автору. З наукових публікацій, виданих в співавторстві, у роботі використані лише ті положення, які становлять індивідуальний внесок автора, про що зазначено в переліку публікацій, вказаних в авторефераті.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідались і були схвалені на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях, зокрема: IV міжрегіональній науково-практичній конференції «Проблеми економіки та управління у промислових регіонах» (м. Запоріжжя, 2011 р.); VI міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні технології управління підприємством та можливості використання інформаційних систем: стан, проблеми, перспективи» (м. Одеса, 2011 р.); IX всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Менеджмент підприємницької діяльності» (м. Сімферополь, 2011р.); XX ювілейній міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки» (м. Одеса, 2015р.); I і II міжнародних науково-практичних конференціях «Управління інноваційним розвитком на макро-, мезо- та мікрорівнях» (м. Одеса, 20015р. та 2016р.).

Публікації. За результатами проведених досліджень всього опубліковано 15 наукових праць: 1 монографія (у співавторстві), 1 – в зарубіжному виданні, 7 – у наукових фахових виданнях України, 6 публікацій – у матеріалах і тезах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій складає – 16,59 др. арк., з них особисто автору належить 10,6 др. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел зі 122 найменувань на

13 сторінках і 5 додатків на 10 стор. Основний текст складає 155 сторінок комп'ютерного тексту. Робота містить 24 рисунки, 13 таблиць.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ

1.1 Теоретичні підходи до визначення та змістовного наповнення економічного простору регіону

Стан будь-якої країни в цілому багато в чому визначається акумуляцією економічних станів її складових, тобто регіонів, а значить, добробут країни повністю і цілком залежить від її суб'єктів. Саме суб'єкти України – регіони – ключ до виходу країни на принципово новий рівень. Соціально-економічний стан українських регіонів вимагає пильного та безперервного спостереження і вивчення. Очевидно, що цей стан визначається численними факторами, як об'єктивними (макроекономічними умовами, становищем регіону в суспільному поділі праці, галузевою структурою, географічним положенням, природними ресурсами), так і суб'єктивними факторами, в першу чергу кадрами місцевих адміністрацій і методами регіонального управління. У сукупності всі ці фактори формують простір регіону, в широкому його розумінні.

Якщо раніше, у світовій практиці, простір при аналізі соціально-економічних процесів довгі роки розглядали в кращому випадку як певний нейтральний фон або, найчастіше, взагалі ігнорували, то поступово стали виділяти як найважливішу складову соціальних процесів, визнаючи фактором, що визначає або, принаймні, впливає на соціально-економічні та інші громадські події і явища. Щоб ефективно впливати на хід соціально-економічного розвитку територій, необхідно враховувати закономірності і фактори сучасного соціально-економічного розвитку, і в першу чергу нові особливості відтворювальних процесів. Таким чином, формування

адекватних методів та інструментів управління розвитком територій на основі просторового підходу сьогодні є максимально актуальним.

Економісти-теоретики довгий час обходили теорію економічного простору стороною. Незважаючи на визнання факту існування такого простору, воно сприймалося переважною більшістю з них як даність, але вивчення його властивостей, функцій, сутності процесів, які у ньому відбуваються, поведінки економічних суб'єктів у цьому просторі залишалося за бортом економічної науки. Сформоване положення дуже точно охарактеризував Д.Ніколаєнко [1]: «Ігнорування існування просторових господарських структур і в більш широкому плані – просторових структур соціокультурного характеру, а також абсолютне домінування лінійного часу носить в економічній теорії настільки масовий характер, що не може розглядатися тільки як певний пробіл одного з авторів або певної методології». З іншого боку, як пише Девід Баттен: «Реальні труднощі вивчення просторової економіки полягають в тому, що ми самі є частиною того, що намагаємося зрозуміти» [2, С.107].

Вивчення та аналіз різних точок зору на економічний простір і проблеми, що з ним пов'язані, дозволяють говорити про три підходи до його дослідження, що склалися на поточний момент. Їх можна визначити як підходи територіальні, ресурсні та інформаційні. Зауважимо, що багатьма авторами термін «економічний простір» вживається без його визначення.

Територіальний підхід до визначення економічного простору. Аналіз економічної літератури, що в тій чи іншій мірі висвітлює теорію економічного простору, дозволяє зробити висновок про домінування даного підходу над іншими точками зору. Класичне визначення в контексті територіального підходу дає О.Г.Гранберг: «Економічний простір – це насичена територія, що вміщає безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі і т.д.» [3, С.25]. Це визначення

найбільш ємно відображає сутність територіального підходу і є, на наш погляд, найбільш змістовним.

Дуже спрощений підхід представлений у роботах Е.Лейзеровича. На його думку, простір є синонімом терміна «територія» [4, С.67]. Навіть виділяючи слабоорганізований та строгоорганізований простір, під яким він розуміє «території, в межах яких взаєморозташування будь-яких об'єктів, що знову виникають, зумовлене попереднім розвитком або набором твердих правил» [4, С.73], Е.Лейзерович, по суті, не додає нічого нового до визначення О.Г.Гранберга.

Ставлять знак рівності між простором і територією й інші економісти, наприклад Г.Костинський. Співвідносячи між собою поняття простору, території та району, Г.Костинський пише: «Територією є певна сукупність місць, що отримується шляхом їх об'єднання, агрегування за якоюсь єдиною підставою. Проте район — це те, що обов'язково виділяється, вичленяється із цілісного об'єкта» [5, С.38].

Ф.Рянський розглядає економічний простір у контексті ландшафтного районування за «...загальногеографічними критеріями, які враховують розміри, обсяг і час існування таксономічних підрозділів географічної оболонки» [6, С.32]. Цей підхід розвивається О.Байсеркаєвим [7], який намагається обґрунтувати правомірність застосування терміну «економічний простір» на рівні від невеликих таксономічних одиниць до невеликих поселень. Спроба вивчення економічного простору за географічними критеріями, безумовно, відповідає певним цілям деяких досліджень. Разом з тим вона представляється неспроможною, оскільки в такому випадку саме поняття простору підміняється певними географічними рамками.

Е.Кочетов у книзі «Геоелекономіка: освоєння світового економічного простору» розглядає економічний простір як триєдине поняття: геополітичне, геоелекономічне та геостратегічне. Судячи з прикладів, які наводяться автором книги, простір розглядається в територіальному контексті на рівні економіки

окремих держав. Вельми схожий підхід у С.Валентія. Тут територіальний контекст пов'язаний на колишні союзні республіки [8].

Слід зазначити, що підхід до економічного простору з позицій географічних і державних кордонів вельми популярний у багатьох вітчизняних економістів. З нашої точки зору правомірність використання тих чи інших кордонів при визначенні економічного простору досить сумнівна. Точніше було б вести мову не про економічний простір, а про економічні групи, відокремлені за тими чи іншими критеріями, як це робить у своїй статті Н.Шумський, який, крім іншого, зазначає: «За інерцією, слідуючи загальносвітовій тенденції..., проголошуються цілі інтеграції, створюються політико-правові структури, але сама задача зближення національних господарських систем... практично не вирішується» [9, С.123].

Безсумнівно, географічне середовище в значній мірі визначає розвиток як соціальних, так і економічних процесів, і це обумовлено відносно низьким рівнем витрат, які несуть суб'єкти господарювання при встановленні взаємозв'язків на обмеженій території. Саме ці зв'язки в кінцевому підсумку і формують економічний простір у деяких територіальних межах. Однак, еволюція суспільства все більш зумовлює відносну незалежність встановлюваних взаємозв'язків від фактора територіального розташування суб'єктів господарювання. Як наслідок, територіальний підхід до економічного простору видається актуальним в доіндустріальну та індустріальну епохи розвитку суспільства.

Ресурсний підхід до визначення економічного простору демонструє відомий економіст В.В.Радаєв, він показує, що економічний простір являє собою сукупність «економічних дій», під якими розуміється «певний зв'язок між цілями та засобами, а також передбачається особливий характер самої дії» [10, С.20]. В якості елементів економічної дії ним називається обмеженість ресурсів, можливість їх альтернативного споживання і ряд інших елементів. В іншій своїй роботі він пише: «Економічне може виникати скрізь, де люди здійснюють стійкий вибір з приводу використання

обмежених ресурсів» [11, С.32-33]. Така точка зору нам видається доволі дискусійною. Традиційно, «елементом» називають частину деякого цілого і навряд чи властивість елементу (наприклад, обмеженість) можна вважати самим елементом. У процитованого автора також відсутнє пояснення, що він вкладає в термін «стійкий вибір» і чим він відрізняється, наприклад, від звичайного.

І.Кучин визначає простір як «... дискретний розподіл... джерел сировини, підприємств з її переробки та ринків реалізації продукції» [12, С.26]. На нашу думку, або автор обрав невдалий термін («дискретний»), або вважає, що розподіл ресурсів і підприємств з їх переробки має бути рівномірним по території, що в принципі не є можливим. Ще більш вузьке визначення дає Я.Круковський – через «безліч взаємодіючих факторів різної природи, що породжують флуктуації процесів «кооперації/розділення», що впливають на становлення, функціонування і розвиток підприємства» [13, С.39]. На наш погляд, використання терміну «економічний простір» на рівні підприємства ні є цілком виправданим і нічого не додає до його суті.

В.Пєфтієв у своїх роботах достатньо конструктивно критикує територіальний підхід до економічного простору. Останнє він визначає через систему відносин з використання економічних ресурсів [14, С.34]. Деякі економісти розглядають економічний простір як середовище для прийняття рішень щодо використання ресурсів. Процес прийняття рішень за своєю суттю – це завжди процес суб'єктивний, заснований на обробці наявної інформації. Ставити знак рівності між інформацією та простором навряд чи є коректним. П.Кругман, не формулюючи визначення, бачить простір як «абстрактний економічний ландшафт динамічного розподілу ресурсів залежно від кон'юнктури та їх місцеположення» [15, С.413].

Розгорнуте визначення пропонується в роботах В.Чекмарьова. Під економічним простором ним розуміється «простір, утворений: а) фізичними та юридичними особами (суб'єктами), які для реалізації своїх економічних потреб і висловлюючих ці потреби економічних інтересів вступають в

економічні відносини, б) фізичними та нефізичними об'єктами, які є джерелами економічних інтересів і економічних відносин» [16, С.27]. Джерелами ж економічних інтересів (згідно В.Чекмарьова) виступають економічні ресурси. Підхід В.Чекмарьова представляється досить цікавим і оригінальним. Тут мають місце явні чи неявні спроби еквівалентування у співвіднесенні фізичних осіб та суб'єктів господарювання, але це, на нашу думку, неправомірно. Безперечно, індивід непрямым чином бере участь в економічному процесі, але лише в тій його частині, яка пов'язана з обміном результатів, одержуваних у ході економічного процесу, – йдеться про вироблені блага: продукцію, послуги, знання.

На нашу думку, ресурсний підхід до поняття економічного простору методологічно помилковий. По суті, він містить установку на перерозподіл ресурсів, до яких мають доступ суб'єкти господарювання. Тим самим відбувається підміна об'єкта, на який спрямовані дії суб'єктів. Раніше ми відзначали, що в якості об'єкта взаємодії суб'єктів виступає економічний процес. В економіці індустріального типу ключовою умовою розвитку дійсно був найбільш ефективний спосіб перетворення наявних ресурсів. У сучасних же реаліях постіндустріального суспільства такою умовою виступає ефективне використання людського капіталу, накопичених знань. У товаристві з постіндустріальним типом розвитку економічні ресурси в їх традиційному вигляді вже не є *prime-елементом* економічного процесу. Ця зміна характеризується переходом до іншої парадигми розвитку, яка базується не на енергії, а на інформації.

Інформаційний підхід до визначення економічного простору отримав розвиток лише в останнє десятиліття, що і пояснює відсутність досить чітких альтернативних позицій усередині цього напрямку. Суть підходу полягає у трактуванні економічного простору через інформаційну складову економічного процесу. Є.Іванов [17] вважає, що економічний простір формується інформаційними потоками, циркулюючими між господарюючими суб'єктами, і саме вони визначають структуру цього

простору. На думку С.Паринова [18], економічні агенти, під якими розуміються все ті ж суб'єкти господарювання, обмінюючись сигналами в процесі господарської діяльності, формують цим економічний простір. Через інформаційні потоки визначає економічний простір Г.Шибусава – «економічний простір може інтерпретуватися як деяка комерційна частина Інтернету, за допомогою якої здійснюється управління потоками вироблених товарів» [19, С.254].

З огляду на вищерозглянуті два підходи до визначення економічного простору, інформаційний підхід видається найбільш адекватним. Дійсно, на рівні суб'єкта господарювання його взаємодія з економічним простором здійснюється через зовнішні (щодо суб'єкта) транзакції у формі обміну інформацією та входження в загальний інформаційний потік. На нашу думку, інформаційний підхід до визначення економічного простору – це лише окремий випадок більш загального процесного підходу. У його основі лежить сукупний економічний процес (V-процес). З урахуванням цього пропонується наступне визначення: економічний простір – це відношення між економічними процесами суб'єктів господарювання і сукупним економічним процесом (V-процесом) з формуванням можливих результатів економічної діяльності. Елементами, що утворюють економічний простір, як зазначалося раніше, є: сукупний економічний процес, економічний час, економічна конкуренція. Інакше кажучи економічний простір може бути ідентифіковано як сукупність розосереджених суб'єктів і взаємозв'язків, які характеризуються певними матеріальними, трудовими, капітальними, інформаційними та іншими потоками і обмежені рамками відносної однорідності.

У сучасній економічній літературі поняття «конкурентоспроможність регіону» зводять або на рівень держави, або на рівень великих корпорацій, представляючи як «бізнес-систему, здатну завойовувати і утримувати істотну частку ринку, отже, забезпечувати зростання доходів і фінансове благополуччя». Найчастіше конкурентоспроможність регіону розглядають як

здатність створювати умови на внутрішніх і зовнішніх ринках. Так, на думку А. Селезньова, під конкурентоспроможністю регіону розуміється «обумовлене економічними, соціальними, політичними та іншими факторами становище регіону та його окремих товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, що відображається через показники (індикатори), які адекватно характеризують такий стан і його динаміку» [1, С.30].

Відрізняється від пропонованих понять визначення Л. Шеховцевої, яка, спираючись на концепцію конкурентоспроможності країни, запропоновану М. Портером, являє конкурентоспроможність регіону як «продуктивність використання регіональних ресурсів, і в першу чергу робочої сили і капіталу, в порівнянні з іншими регіонами, яка результує у величині ВРП на душу населення, а також в його динаміці» [2, С.12]. Оцінка конкурентоспроможності регіону може бути заснована на визначенні рівня соціально-економічного розвитку та інвестиційної привабливості регіонів, експертної оцінки визначення рейтингу регіону за інвестиційною привабливістю на основі показників оцінки інвестиційного та ресурсного потенціалу регіону і рівня інвестиційних ризиків.

З суті наведеного визначення впливає ієрархічна рівність формуючих економічний простір чинників, при якому територіальна належність може виступати в числі інших однопорядкових ознак економічного простору. Така архітектурна побудова економічного простору покликана продемонструвати умови забезпечення відтворення самоорганізації господарського життя в масштабах окремого регіону. В даному випадку під регіоном розуміється значна за географічними розмірами площа земної поверхні, включаюча в себе, принаймні, деяку частину окремої держави, що складається з однієї або декількох областей. Іншими словами, мова йде про просторову організацію економіки в досить великих територіальних масштабах, що покликана на основі забезпечення однорідності і пропорційності окремих частин просторового середовища, зближення і згладжування економічних відмінностей, пропорційності використання наявних елементів продуктивних

сил формувати передумови розширеного відтворення самоорганізації господарського життя на даній території.

Виходячи з прийнятого трактування змісту економічного простору, до його основних властивостей можуть бути віднесені:

- фрактальність, як вкладеність самостійних складових частин в єдиний простір;
- однорідність або неоднорідність, що виявляється в різного ступеня концентрації природних, трудових і капітальних ресурсів;
- самоорганізація, як здатність у відсутності зовнішнього впливу набувати та зберігати певну просторову структуру, та інші.

Різноманітне поєднання вищеназваних властивостей характеризує різну якість економічного простору. Відповідно до наведених властивостей у вигляді характеристик якості економічного простору можуть бути виділені наступні групи показників.

1. Інтегрованість економічного простору, що представлена показниками інтенсивності економічних зв'язків між його складовими (питомою вагою експорту (імпорту) основних видів промислової та сільськогосподарської продукції та послуг в їх виробництві; числом міжміських та міжнародних телефонних розмов на одного мешканця; питомою вагою міжбюджетних трансфертів у доходах бюджетів , тощо), мобільністю капіталу та трудових ресурсів (експлуатаційної довжиною шляхопроводів різних видів на одиницю площі; обсягом іноземних інвестицій на одиницю площі; міграційним приростом у відсотках від загальної чисельності населення та ін.).

2. Однорідність (неоднорідність) економічного простору, що виражається через помноження щільності населення на питомі грошові доходи, ВРП на одиницю площі, обсяг природних та капітальних ресурсів на одиницю площі та ін.

3. Структурна трансформація та асиметрія економічного простору, що характеризується просторовою роз'єднаністю виробничого потенціалу з

природними та трудовими ресурсами, диференціацією та концентрацією підприємств та результатів їх діяльності (кількістю великих, середніх та малих підприємств на одиницю площі; середнім фінансовим результатом діяльності великих та середніх підприємств; інвестиційною активністю великих та середніх підприємств), бюджетною забезпеченістю територій, співвідношенням господарсько освоєних та неосвоєних територій та витрат на їх освоєння.

Однією з характеристик економічного простору, з нашої точки зору, є рівень його концентрації, що визначається відношенням кількості приватних економічних процесів, що входять у V-процес, до загальної кількості приватних процесів, які реалізуються суб'єктами господарювання. Чим вище концентрація економічного простору, тим менше час, необхідний для завершення транзакції. Тривалість транзакції в загальному випадку визначається її відхиленням від форми та змісту обмежень, накладених інституціональним середовищем. Якщо транзакція вписується в інституційне середовище, то час її завершення збігається з фізичним часом, що визначає процес її завершення, а витрати відповідають прийнятому рівню.

1.2 Взаємозв'язок економічного простору зі стійкістю регіонального розвитку

Розгляд регіону як складної системи пов'язаний з формуванням відкритої економіки в рамках національної господарської системи, коли поява великої кількості факторів зовнішнього впливу змушує будь-яку організаційну форму суспільного виробництва, починаючи від невеликих підприємств і закінчуючи великими виробничими утвореннями, чуйно

реагувати на них з тим, щоб не порушувалась наявна рівновага (якщо вона має місце) у використанні факторів виробництва або здобувався стійкий стан.

Необхідність вирішення питань сталого розвитку зазвичай зростає в періоди зміни циклів у розвитку, реконструкції громадських структур, великих проривів у науці, техніці, територіальній організації. При цьому переосмислюються практичний досвід і теоретичні концепції, уточнюється характер майбутніх змін, висуваються гіпотези, обґрунтовуються сценарії, виявляються форми стійкості, її риси, ознаки і граничні стани.

Розвиток – це рух вперед, формування нових цілей, становлення нових системних, структурних характеристик. Розвиток означає зростання, розширення, поліпшення, вдосконалення. Розвиток – це зміна, яка пов'язана з виникненням якісно нового стану [20]. Будь-який об'єкт може набути нових рис в технічному, економічному, соціальному, фізіологічному, функціональному, естетичному, екологічному або будь-якому іншому сенсі. Нове може виявлятися в посиленні наявних або в побудові нових структурних зв'язків. Структурна перебудова, що виявляє нову властивість, часто стає провідним критерієм розвитку об'єкта управління.

Стійкість – це відносна незмінність основних параметрів територіальної соціально-економічної системи, її здатність зберігати їх в заданих межах при відхиляючих (як негативних, так і позитивних) впливах ззовні і зсередини [21]. Стійкість проявляється як системна якість і може бути розкрита за різними підставами, наприклад економічному, соціальному, політичному, екологічному і т.п. за змістом стійкості.

Розвиток завжди має спрямованість, обумовлену метою і системою цілей. Якщо ця спрямованість позитивна, соціально корисна, то говорять про прогрес; якщо вона негативна, то це регрес чи деградація [22]. Розвиток підприємств, організацій, країн і регіонів завжди припускає певну мету або декілька цілей.

Прогресивна зміна в економічній сфері може бути кількісною, тоді говорять про економічне зростання [23]. Вона може бути якісною, і тоді

говорять про структурні зміни, або про зміну змісту розвитку, або про набуття об'єктом управління нових характеристик [21]. Поряд із суто економічними характеристиками нерідко розглядають соціальні параметри розвитку. Більш того, соціальні характеристики вже давно стали повноправними показниками, що оцінюють ступінь розвитку будь-якої країни, будь-якого регіону, міста чи району.

Управління розвитком будь-якого об'єкта виділяється у відносно самостійні дії і відрізняється від управління функціонуванням. Так, наприклад, за своїм змістом розрізняють:

- управління функціонуванням підприємства та управління розвитком підприємства;
- управління функціонуванням університету та управління розвитком університету;
- управління функціонуванням регіону та управління розвитком регіону.

Більш того, в рамках управління кожним із згаданих об'єктів можна виділити більш дрібні об'єкти, управління якими також розділяється на управління функціонуванням і розвитком:

- в рамках підприємства – управління функціонуванням виробництва (диспетчеризація, управління запасами, управління матеріальними потоками, технологічний контроль та ін.) та управління розвитком виробництва (технічне переозброєння, впровадження нових технологій, освоєння виробництва нових виробів);
- в рамках ВНЗ – управління функціонуванням навчального процесу (розклад, управління аудиторним фондом, контроль відвідуваності) та управління розвитком навчального процесу (створення нових навчальних курсів, підвищення кваліфікації викладачів, впровадження нових технічних засобів навчання);
- в рамках регіону або міста – управління функціонуванням регіональних та міських служб (житлово-комунального господарства,

системи соціального захисту населення, податкових служб регіону) та управління розвитком регіону (залучення нових видів бізнесу, розвиток телекомунікацій, підтримка малого бізнесу, розвиток закладів охорони здоров'я та освіти, розвиток регіональних фінансових установ та ін.).

У постійно мінливих умовах сьогодення будь-які економічні системи змушені розвиватися, і цей розвиток стає не тільки наслідком природної еволюції, але й результатом цілеспрямованих зусиль їхніх керівників. У співвідношенні «управління функціонуванням – управління розвитком» все більшу питому вагу набуває управління розвитком. У зв'язку з цим змінюється і зміст управлінської діяльності: вона в меншому ступені направлена на адміністрування, а в більшій мірі – на перетворення. Народжується новий тип лідерів, які не просто управляють тим об'єктом, який їм дістався у спадок, а трансформують об'єкт управління самі, одночасно змінюючись і навчаючись і стимулюючи постійне навчання і підвищення творчої активності свого персоналу.

Менеджмент розвитку проявляється в різних формах, зокрема в стратегічному плануванні, розвитку культури організації, організаційному розвитку, моніторингу, а також в конкретних технологіях менеджменту, таких, як бізнес-планування, групи якості та ін. Основною формою, в якій реалізується менеджмент розвитку, є стратегічне планування.

Розглянемо деякі теорії, що аналізують і пояснюють дію основних факторів економічного розвитку регіонів і міст.

Перша з них – теорія просторових переваг, або теорія розміщення [3]. Відповідно до цієї теорії, просторові переваги виявляються в будь-якій економічній діяльності. Ці переваги змушують ті чи інші види виробництва розташовуватися в певних регіонах. Так, будь-які виробництва, що у значній мірі залежать від сировини та інших матеріальних ресурсів, розташовуються, як правило, близько до місць їх видобутку. Наприклад, металургійні заводи тяжіють до місць видобутку залізної руди і коксу, алюмінієва промисловість до джерел дешевої електроенергії. Деякі масові виробництва (особливо

товарів масового попиту), що орієнтовані на місцеві ринки та вимагають широкої мережі розповсюдження, а тому і значних транспортних витрат, розташовуються поблизу ринків збуту. Кожен регіон, кожне місто має свої територіальні переваги, пов'язані або з джерелами сировини, або з іншими факторами виробництва (робоча сила, земля, енергія), або з близькістю до ринків збуту. Дана теорія в значній мірі пояснює існуючі регіональні відмінності в розміщенні продуктивних сил.

Інші традиційні уявлення пов'язані не тільки з теорією, але і з практикою економічного розвитку. Вони ґрунтуються на закономірностях агломерації, концентрації та комбінації виробництва по регіонах [22]. У великих містах або міських агломераціях додаткова економія або додатковий економічний ефект утворюються у зв'язку з тим, що навколо успішно діючих виробництв формується їх оточення. Завдяки об'єднаному використанню загальних ресурсів (трудових, енергетичних, інфраструктурних) досягається додаткова економія. Висока концентрація промисловості у великих містах дозволяє отримати додаткову економію як результат агломераційного ефекту: сукупні виробничі витрати великої агломерації менше, ніж сума витрат кожного виробництва в разі їх одиночного розміщення поза межами даної агломерації. Додатковий потенціал розвитку великих центрів виникає у зв'язку з тим, що тільки тут можливі деякі види висококваліфікованої діяльності.

Дуже плідною концепцією, що дозволяє ефективно аналізувати проблеми економічного розвитку регіону, є концепція основного і допоміжного виробництва [3]. В будь-якому регіоні можна виділити основну промисловість, тобто ту, продукція якої вивозиться з регіону, і допоміжне виробництво, продукція якого споживається переважно в межах регіону.

Для прикладу можна розглянути машинобудівний завод в якості основного виробництва, а його інфраструктуру (будівельні організації, банки, страхові установи, пошта, експедиційні і транспортні служби, поліклініки, дитячі садки, школи, коледжі, навіть вищі та ін.) – в якості допоміжного.

Зазвичай при розширенні основного виробництва збільшується і вся обслуговуюча його інфраструктура – виникає так званий мультиплікативний ефект. Тому, основне виробництво можна розглядати як своєрідний прискорювач соціально-економічного зростання.

Відповідно цілям розвитку регіонів будується система критеріїв (характеристик розвитку) і показників, які дозволяють реалізувати ці критерії, відповідним чином оцінивши ситуацію. Стандартним, найбільш традиційним способом оцінки економічного розвитку регіону є оцінка рівня виробництва (як правило, матеріального виробництва). Така оцінка є сьогодні однобокою і недостатньою.

Міжнародні організації оцінюють ступінь розвитку країн і регіонів за деякими універсальними інтегральними показниками. Одним з таких показників є індекс розвитку людини, розроблений в рамках «Програми розвитку» ООН [24]. Даний показник ранжує країни по висхідній: від нуля до одиниці. Для такого розрахунку використовуються три показники економічного розвитку:

- очікувана тривалість життя при народженні;
- інтелектуальний потенціал (письменність дорослого населення і середня тривалість навчання);
- величина душевого доходу з урахуванням купівельної спроможності валюти і зниження граничної корисності доходу.

Індекс розвитку людини можна використовувати для оцінки розвитку регіонів. Поряд з цим та іншими великомасштабними показниками, вважаємо за доцільне використовувати і приватні показники розвитку регіону (на основі системи національних розрахунків та експертних оцінок). Серед них:

- національний дохід на душу населення;
- рівень споживання окремих матеріальних благ;
- ступінь диференціації доходів;
- середня тривалість життя;
- рівень фізичного здоров'я;

- рівень освіти;
- ступінь щастя населення.

Доцільно виділяти довгострокові і короткострокові цілі і відповідні їм критерії економічного розвитку регіону. Серед довгострокових цілей, зазвичай, виділяються становлення і розвиток постіндустріального суспільства, створення робочих місць вищої кваліфікації для майбутніх поколінь, підвищення рівня життя населення, включаючи рівень охорони здоров'я, освіти та культури. Як короткострокові цілі можна розглядати подолання кризи і досягнення конкретних величин приросту ВРП в наступному році, кварталі, місяці та ін. Довгострокові і короткострокові цілі за своїм змістом достатньо сильно розрізняються, як і заходи по їх досягненню (рис. 1.1).

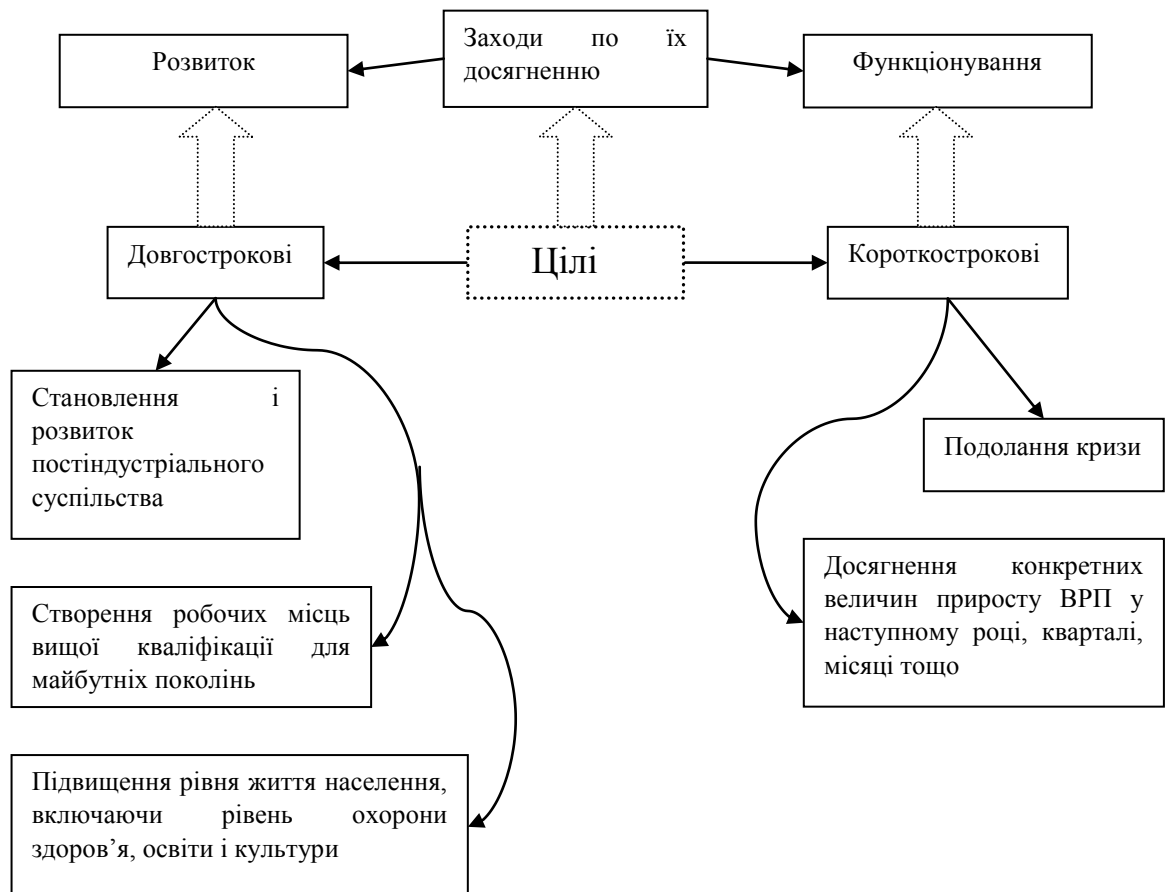

Рисунок 1.1 – Цілі та критерії економічного розвитку регіону

* складено автором

Досягнення короткострокових цілей, як правило, має відношення не стільки до розвитку, скільки до функціонування, в той час як довгострокові цілі мають безпосереднє відношення до розвитку. У зв'язку з цим доцільно розглядати задачі по досягненню стабільного функціонування і стабільного розвитку регіону.

Метою будь-якої територіальної господарської системи можна вважати її ефективний розвиток. Під територіальним розвитком, у свою чергу, розуміють «прогресивну зміну структури», кінцевою метою якого є «збереження, примноження і збалансованість розвитку соціального, природно-ресурсного, господарського, екологічного і культурно-історичного потенціалів регіону у якості вихідної умови стабільної життєдіяльності і запобігання дезінтеграції просторово локалізованих середовищ». Оригінальне трактування у контексті діяльнісного підходу пропонує Т.Є. Дмитрієва: «територіальний розвиток – це діяльність з реалізації (самореалізації) потенціалу регіону». У публікаціях присвячених регіональним дослідженням, термін «регіон» використовується авторами по-різному. Слід визнати, що у витоків науки про регіон стояли класики економічної теорії А. Сміт і Д. Рікардо, перший з яких обґрунтував концепцію абсолютних переваг, а другий на її основі створив теорію порівняльних переваг. Відповідно до цієї теорії кожен регіон або територія повинні спеціалізуватися на виробництві тих продуктів, які вони мають можливість виробляти більш ефективно, ніж інші, і вивозити ці товари, одночасно ввозити ті з них, які вони здатні виробляти, але менш ефективно, ніж інші. Функціональна можливість регіонів, що залежить від природно-екологічних процесів, впливає, за словами К. Маркса, з впливу географічного середовища на людину «за посередництвом виробничих відносин, що виникають у даній місцевості на основі даних продуктивних сил, першою умовою розвитку яких є властивості цього середовища ... » [8, С.45].

Критерії соціально-економічного розвитку не завжди відіграють роль цілей або цільових орієнтирів, і навпаки. Нерідко тактичними цілями регіонального розвитку виступають проміжні завдання щодо зміни ситуації, несприятливої для розвитку, і створенню умов, необхідних для успішного розвитку. Серед таких тактичних цілей розвитку регіону або міста можна назвати:

- залучення нових видів бізнесу;
- розширення існуючого бізнесу;
- розвиток малого бізнесу;
- розвиток промисловості;
- розвиток сфери послуг;
- підвищення рівня зайнятості населення регіону.

Стійкість може бути властива не тільки фіксованому стану системи, але й її змінам. В якості основних видів такої стійкості можна виділити:

- стійкість розвитку, що характеризується систематичним збільшенням результату не нижче допустимого мінімуму і не вище об'єктивно детермінованого максимуму;
- перманентну стійкість, коли зміни, в тому числі позитивні проявляються лише епізодично і нетривало;
- гіперстійкість, тобто стан, коли регіони до розвитку малосприйнятливі, не здатні адаптуватися до змін, у тому числі до необхідних позитивних.

Підвищення стійкості територіальної системи означає підвищення ступеня активного подолання нею несприятливих, у тому числі випадкових, варіацій зовнішнього середовища. Вищою формою стійкої організації системи є така, при якій система здатна стійко розвиватися, саморегулюватися, самоуправлятися, самовдосконалюватися, максимально використовуючи внутрішні, а також позикові ресурси.

Стійкий соціально-економічний розвиток регіону, на нашу думку, повинен характеризуватися його можливістю забезпечувати позитивну

динаміку рівня та якості життя населення, використовувати в цих цілях нові чинники і умови, в тому числі збалансоване відтворення економічного, соціального та природно-ресурсного потенціалу, локалізованого на його території.

Таким чином, стійкий розвиток регіону характеризується його здатністю, по-перше, задовольняти суспільні потреби, об'єктивно за ним закріплені в результаті територіального поділу праці, по-друге, організувати надійне відтворення, внутрішній економічний оборот і з прийнятною ефективністю задовольняти потреби місцевого суспільства; по-третє, створювати умови (ресурсні, соціальні, організаційні та ін.), що гарантують гідну життєдіяльність не тільки сучасним, а й майбутнім поколінням (рис. 1.2).

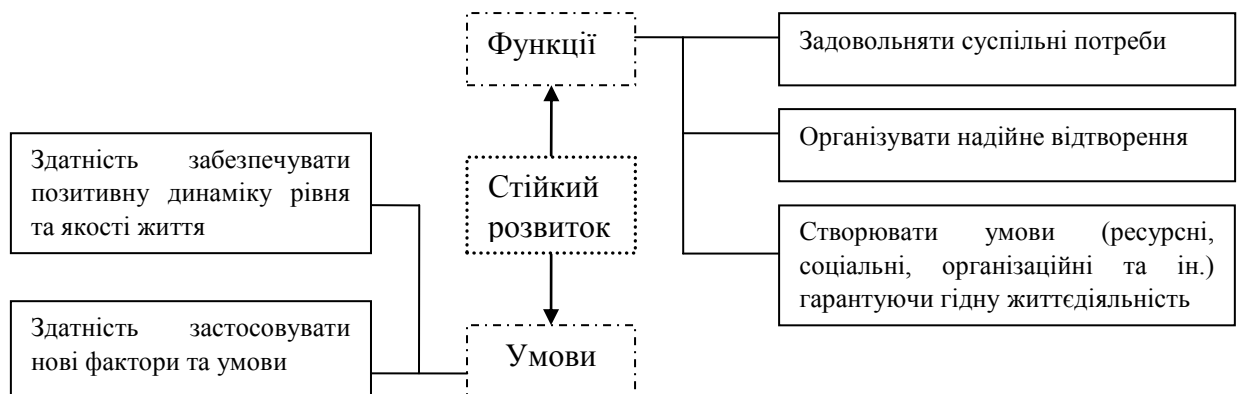

Рисунок 1.2 – Фактори та умови стійкого розвитку регіону

* складено автором

За нижніми межами реальної стійкості виникає нестійкість, перспектива непрогнозованого погіршення соціально-економічної ситуації. Катастрофи зазвичай пов'язують з втратою керованості з боку держави, регіональної та муніципальної влади, криміналізацією і деградацією територіального співтовариства в цілому.

Проблеми стійкості регіонів України в даний час набули особливого значення. До їх рішення залучаються крупні структури та інтелектуальні

ресурси. Дослідження орієнтуються на обґрунтування регіональної, галузевої та міжгалузевої стратегії розвитку на найближчі роки, на період подолання системної кризи в Україні в цілому [25].

Загрози соціально-економічного розвитку регіонів України різноманітні за джерелами виникнення, формами прояву, силою впливу, часу дії тощо. Тому вони можуть бути класифіковані за різними підставами (напрямами).

Глобальні загрози пов'язані насамперед з економічною реорганізацією світової спільноти і виникненням нових територіальних економічних центрів, необхідністю поліпшення екологічної обстановки, переходом цивілізації до нової, постіндустріальної фази тощо. Одна з них полягає в тому, що людство перейшло пороговий рівень таких загроз господарської ємності біосфери, тобто допустима межа споживання продукції біосфери. У сучасному світі постійно зникають види тварин і рослин, зменшуються ліси, збільшуються пустелі і площі територій, на яких порушено природну рівновагу. У найближчій перспективі у всіх країнах світу суттєво зростуть екологічні обмеження. Політичними, економічними та адміністративними заходами будуть стримуватися виробництва, орієнтовані на екстенсивне використання природних ресурсів і забруднюючі екосистему [25].

Національні загрози стійкості також різноманітні. Серед них:

- крайня незначність позитивних змін в економіці, висока витратність всіх факторів виробництва (праці, капіталів, матеріалів, енергії) і, як наслідок, низька ефективність національної економіки;
- низький рівень якості управління;
- технічна відсталість і технологічна недосконалість більшої частини підприємств, ослаблення науково-технічного потенціалу;
- неефективна структура виробництва, низький рівень інвестицій в основні фонди і людський капітал;
- непомірно високе боргове навантаження на вітчизняну економіку;
- зростаюча частка тіньового сектору економіки;

– витік капіталів за кордон, зростаючий диктат іноземних виробників на внутрішньому ринку України та ін.

Особливе значення має включеність регіонів у територіальний розподіл праці, що формувався десятиліттями і спирається на використання природних економічних переваг конкретних територій [26]. З урахуванням цих переваг створювалися відповідні потужності та інші необхідні умови, закріплювалася економічна спеціалізація регіону. Потенціал цього чинника досить значний, але значна і загроза спеціалізації регіону.

Початковим для забезпечення стійкості було і залишається визнання того, що регіон може надійно функціонувати в тому випадку, якщо забезпечить максимально можливий вивіз і реалізацію в інших районах своєї конкурентоспроможної або ж унікальної продукції, а також закупівлю всього необхідного для організації свого життєзабезпечення.

Істотні загрози соціально-економічному розвитку можуть полягати у втраті внутрішнього ринку регіону. Така втрата зазвичай веде до недозавантаження виробничих потужностей і, як наслідок, до руйнування технологічного потенціалу, виснаження доходної частини бюджету (рис.1.3).

Соціальні загрози стійкості регіонів України також різноманітні. Найбільш загальними з них є загрози з боку негативних демографічних тенденцій. Загрозливо зростає смертність [27]. Крім того, у ряді регіонів останнім часом відзначається інтенсивний відтік населення.

Світовий досвід свідчить про те, що держава є стійкою і життєздатною лише в тих випадках, коли її суб'єкти є політично стабільними, економічно і соціально життєдіяльними. Політична стабільність регіонів визначається територіальною спільністю, історичними та культурними зв'язками, господарською комплексністю, наявністю розвиненої інфраструктури, керованістю (плануванням, програмуванням, регулюванням) території. Економічна і соціальна життєдіяльність регіонів забезпечується наявністю природних, матеріальних і трудових ресурсів, можливостями ефективного їх

використання для підтримки (або підйому) якомога більш високого рівня якості життя населення, що проживає на даному економічному просторі.

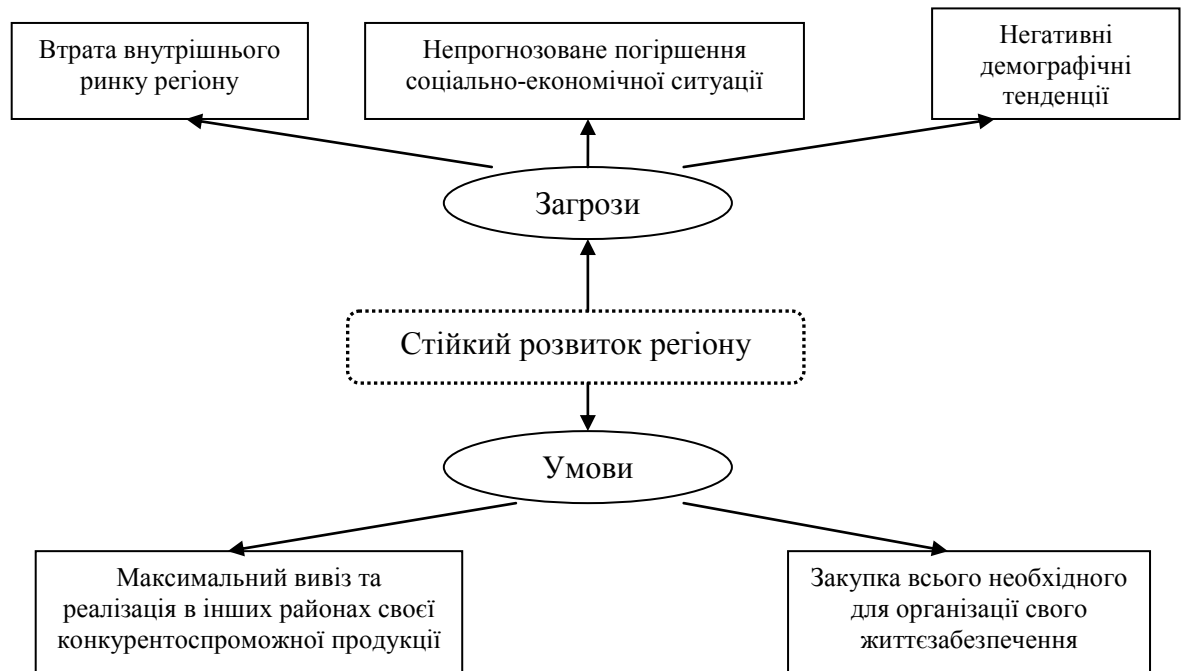

Рисунок 1.3 – Умови стійкого розвитку регіону

* розроблено автором

Таким чином, держава негласно надає право регіонам самостійно визначати стимули до пошуку шляхів прискорення економічного і соціального розвитку. Якщо ж ці умови не дотримуються, тоді держава змушена застосовувати заходи і інструменти адміністративного, політичного та економічного впливу, спрямовані на зменшення існуючих відмінностей у розвитку регіонів, вдаючись при цьому до концентрації в своїх руках основних механізмів взаємовідносин між рівнями влади.

Якість системи управління економічною стійкістю регіону забезпечується ефективністю ухвалення управлінських рішень, що враховують систему взаємних економічних інтересів, як господарюючих суб'єктів, так і регіональних органів управління.

Функцію управління економічною стійкістю з боку держави більшою мірою визначає регулювання, що розглядається як цілеспрямований вплив

органів влади на основні економічні параметри для досягнення балансу – стійкого розвитку економіки й інтересів суб'єктів господарювання та суспільства, а також комплекс управлінських дій щодо нейтралізації виявлених загроз і виходу з зони небезпеки. Регулюючі заходи та механізми розробляються одночасно з прогнозами соціально-економічного розвитку, реалізуються в програмі забезпечення економічної стійкості і сталого розвитку об'єктів стійкості.

Сферою застосування регулюючих заходів і механізмів забезпечення економічної стійкості регіону є:

- розвиток регіонального ринку товарів і послуг, міжрегіональних зв'язків;
- забезпечення ефективного функціонування регіонального ринку праці;
- проведення ефективної бюджетної політики в регіоні;
- розвиток виробничої та соціальної інфраструктури;
- використання природних ресурсів і природоохоронна діяльність;
- енергетичне забезпечення регіону;
- інформаційне забезпечення управлінської діяльності органів влади та суб'єктів господарювання, прозорість діяльності органів управління.

При цьому слід зазначити, що більш дієвим та оптимальним є регулювання не директивними методами, а через мотиваційні механізми та селективний підхід використання економічних регуляторів. До основних економічних регуляторів, обсяг яких останнім часом значно скоротився, відносяться:

- дотації підприємствам;
- податкові пільги, відстрочення, розстрочки сплати податків, пенні та штрафів, а також орендних платежів до бюджету;
- кредитування на пільгових умовах, під гарантії місцевих і регіональних органів влади.

Також позитивний ефект має:

- безкоштовне виділення будівель і земельних ділянок (право розпорядження якими належить регіональним або місцевим адміністраціям);
- інформаційне забезпечення;
- розміщення регіонального замовлення, постачання продукції на конкурсній основі тощо.

Застосування означених регуляторів проводиться за селективним підходом до всіх суб'єктів господарювання регіону. Кризовий стан ресурсного потенціалу більшості регіонів вказує на неспроможність надання гарантованої державної підтримки в повному обсязі, тому селективна політика дозволяє спрямовано впливати на певні групи суб'єктів ринку, які:

- здатні забезпечити значний мультиплікативний ефект для економіки регіону у виробництві (галузі);
- мають бюджетоутворюючий характер;
- здійснюють ефективну фінансово-господарську діяльність та показують стійкість розвитку;
- мають конкурентні переваги, платоспроможний попит на продукцію тощо.

Отже, систему критеріїв у рамках селективної політики можна поділити на такі, що характеризують соціально-економічну значимість підприємств для регіону та критерії ефективності фінансово-господарської діяльності та стійкості розвитку підприємства.

Таким чином, система управління економічною стійкістю є досить складною сукупністю елементів, що реалізує основні принципи та функції управління, здатна забезпечити прийнятний стан економічної стійкості, має властивості до адаптації та постійного вдосконалення з урахуванням змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Найбільш ефективним методом управління економічною стійкістю є програмно-цільовий, що реалізує комплексний підхід і представляє собою систему специфічних форм і методів управління, спрямованих на реалізацію комплексних програм; сукупність прийомів, що дозволяють представити

вирішення проблеми як ієрархію цілей, які визначені за рівнями спільності, значущості та доцільності, з подальшим досягненням їх шляхом реалізації системи взаємозв'язаних заходів.

Сучасна практика свідчить, що побудова цільової моделі управління економічною стійкістю регіону є найбільш важливим і складним елементом методичної роботи щодо застосування програмно-цільового методу управління (рис.1.4).

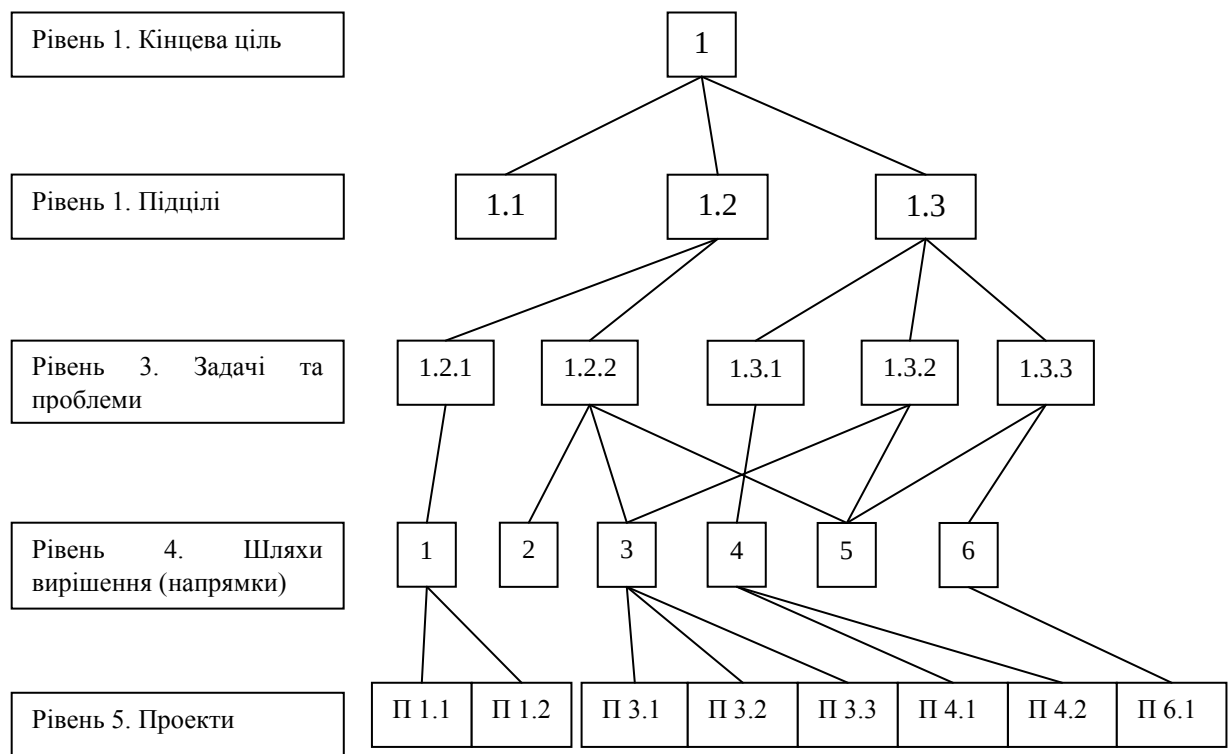

Рисунок 1.4 – Цільова модель управління

* систематизовано автором

Тому, для досягнення максимального ефекту програмно-цільового управління необхідно забезпечити повноту цільової комплексної програми економічної стійкості регіону, для чого її розробка та реалізація повинна включати такі етапи.

1. Виявлення наявності проблемної ситуації в регіоні та формулювання

конкретної проблеми.

2. Вибір проблемної ситуації, що вирішується програмно: визначення бажаного стану об'єкту економічної стійкості (не оцінюється як загрозливе); виявлення та оцінка діючих чинників дестабілізації; визначення й оцінка передбачуваних збитків від виявлених загроз; оцінка загроз відповідно до їх важливості, часу настання тощо; прийняття рішення щодо вибору проблемної ситуації.

3. Формування програмних цілей і завдань (ієрархія цілей).

4. Попереднє визначення необхідного ресурсного забезпечення для вирішення проблемної ситуації, встановлення обмежень за видами ресурсів.

5. Розробка стратегії забезпечення економічної безпеки як комплексу заходів – методів, способів, засобів досягнення програмних цілей.

6. Уточнення обсягу наявного ресурсного забезпечення для реалізації обраної стратегії та його розподіл за видами заходів і часом.

7. Підготовка проекту цільової програми та її узгодження з іншими діючими програмами.

8. Затвердження програми, доведення її до виконавців.

9. Створення організаційного механізму управління цільовою програмою.

Практика показує, що програмно-цільовий метод управління в основному використовується для вирішення окремих проблем щодо подолання негативних процесів і явищ, запровадження компенсаційних заходів.

Проте значні обсяги збитків і втрат, їх соціальний аспект спонукають до розробки стабільного механізму цільової орієнтації всіх елементів (учасників) процесу забезпечення економічної стійкості, здатного до постійного виявлення та вирішення всієї сукупності проблем. Він повинен надати можливість випереджаючого управління на підставі проведення планомірної діагностики стану економічної стійкості регіону, своєчасного виявлення чинників дестабілізації, прогнозування можливих проблем,

виявлення перспективних резервів соціально-економічного розвитку, постійного пошуку та відбору альтернативних заходів і механізмів забезпечення економічної стійкості.

Отже, такий підхід дозволяє перейти від стратегії «постфактум» (як реакції на негативні події, що вже відбулися) до стратегії на принципах випереджаючого управління забезпечення економічної стійкості, що спрямована на недопущення переростання чинників дестабілізації в загрозу стійкості.

В усьому різноманітті проблем національної економічної стійкості країни чітко визначається регіональний аспект. Тому система економічної стійкості регіону повинна бути орієнтована на забезпечення економічної незалежності, стабільності і здатність до саморозвитку і прогресу (рис.1.5).

Її основними принципами мають стати комплексність і системність, гнучкість, порівнянність витрат щодо забезпечення стійкості та майбутніх збитків від загроз. Запровадження системного підходу в управлінні економічною стійкістю регіону дозволить сформувати гнучку організаційну структуру, поєднати в єдиному управлінському циклі сукупність дій, необхідних для досягнення цілей комплексної програми економічної стійкості регіону, надаючи можливість враховувати зміни та забезпечувати адаптивне реагування.

Взаємодія регіональних органів управління та господарюючих суб'єктів у системі програмно-цільового управління економічною стійкістю повинна будуватися на основі застосування сукупності економічних регуляторів господарської діяльності, пов'язаних із економічними інтересами суб'єктів господарювання регіону.

Селективна політика при використанні різних регуляторів має спиратись на достовірну й об'єктивну оцінку соціально-економічної значущості та фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання регіону, що дозволить приймати відносно них ефективні управлінські рішення, а також реалізовувати промислову та інвестиційну політики,

формувати бюджети розвитку регіонів.

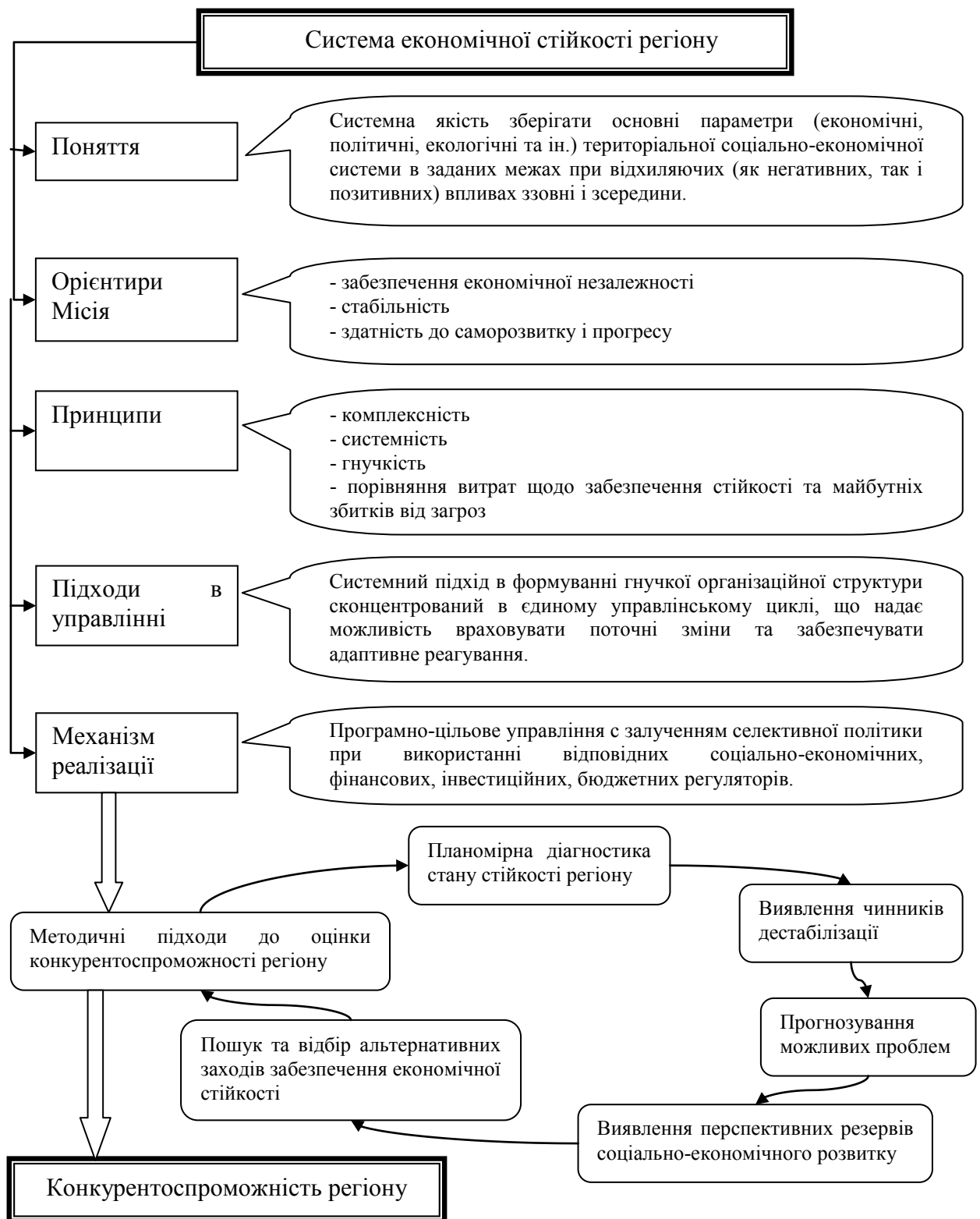

Рисунок 1.5 – Система економічної стійкості регіону

* розроблено автором

1.3 Просторовий потенціал регіону як цілісного соціально-економічного комплексу

Зазвичай в літературі таке поняття як «потенціал» пов'язують з «організацією» або «особистістю», набагато рідше – з територією [28]. Поняття «потенціал» (в перекладі з латинської мови *potential* – сила) можна визначити як сукупність засобів і можливостей, необхідних для досягнення певної мети. У Великому енциклопедичному словнику трактування «потенціалу» розуміється під джерелами, можливостями, засобами, запасами, які можуть бути використані для будь-яких завдань. Багато вчених розшифровують це поняття, як «джерело можливостей, запасів, які можуть бути приведені в дію для досягнення своїх цілей» [3, С.261]. В.А.Лопатін відзначав: «Потенціал – це сукупність засобів, можливостей у якій-небудь області. А можливість – це сприятлива обставина, за якої можна щось зробити; сили, здібності ». Звичайно, між наведеними вище розшифровками поняття потенціал, дуже багато спільного. Всі вони утворюють сукупність можливостей. Але чи полягає поняття «потенціал» лише в сукупності можливостей? У роботі М.Т. Шафікова «Потенціал: сутність та структура» позначено, що потенціал – це сукупність параметрів, що обумовлюють наявність у систем певних можливостей, здібностей, ресурсів для здійснення ними тих чи інших зусиль, спрямованих на самозбереження і саморух, а так само перетворення умов і характеристик середовища. Виходячи з цього, можна сказати, що ресурсний потенціал є важливою складовою частиною потенціалу території в цілому. Потенціал пов'язаний із зовнішнім середовищем, його можна оцінити за результатами, отриманими людиною або організацією. Виступаючи в єдності просторових і часових характеристик, «потенціал» поєднує в собі 3 рівня зв'язків і відносин.

По-перше, «ресурсний потенціал» відображає минуле, тобто оцінюється сукупність властивостей, накопичених суб'єктами діяльності, їх здатністю до функціонування і розвитку.

По-друге, розглядаючи «ресурсний потенціал», слід пам'ятати, що реалізація ресурсів може залишатися нереалізованою, що, в кінцевому рахунку, веде до зниження ефективності його функціонування.

По-третє, він спрямований на розвиток, тобто постійно змінюється, накопичує нові здібності характеристики, включаючи елементи майбутнього розвитку.

Виділяють кілька видів потенціалу.

1. Базовий – цей потенціал необхідний для вирішення питань місцевого значення, програм соціально-економічного значення.

2. Прихований – потенціал, здатний створювати інновації.

3. Зайвий – це той потенціал, від якого немає ефекту.

4. Негативний – потенціал, в якому відсутній елемент, який не дозволяє використовувати можливості органів влади.

5. Сукупний потенціал території, тобто просторовий потенціал. Більш докладно зупинимось на останньому виді потенціалу. Він включає в себе:

а) ресурсно-сировинний – забезпечує територію найважливішими запасами природи;

б) виробничий – результат господарської діяльності території;

в) споживчий – сукупна купівельна діяльність населення території;

г) інфраструктурний – оцінка інфраструктурної насиченості регіону;

д) інноваційний – науково-технічна діяльність регіону;

е) трудовий – чисельність активного населення та його освітній рівень;

ж) інституційний – ступінь розвинутих інститутів ринкової економіки, що знаходяться в регіоні;

з) фінансовий – загальна сума податкових платежів, що надходили в бюджетну систему з регіону.

В останнє десятиліття з'явилися наукові роботи, в яких дослідники акцентують увагу на просторовому факторі регіонального розвитку та все більшою мірою оперують поняттям «потенціал простору регіону». Наприклад, Є.М. Сулова та О.В. Зінченко пропонують схему відтворення з урахуванням проблематики просторової економіки територіальних утворень. Просторовий потенціал представляється в їх інтерпретації основою розвитку локальних економічних систем як цілісних самодостатніх соціально-економічних комплексів, де фактори розвитку локальних відтворювальних систем набувають вирішального значення [28].

В.П. Єфімов стверджує, що тільки концентрація зусиль на базі інтеграції ресурсів просторово-територіального та галузевого підходів до розвитку регіону дасть необхідний економічний і соціальний ефект. При цьому слід орієнтуватися на сучасні принципи і напрями територіального розвитку: кластерний підхід, стимулюючий диверсифікацію економіки; поєднання «полюсного» розвитку із забезпеченням зближення рівнів розвитку територій; розширення і посилення внутрішньорегіональних зв'язків і розвиток внутрішнього ринку на основі створення дорожньо-транспортної інфраструктури, вдосконалення суспільного поділу праці з максимальною реалізацією місцевих ресурсів і можливостей; використання інвестиційних інструментів підтримки проектів розвитку, систем розселення і поселень та ін. Особливо автор виділяє комплексний розвиток інфраструктури, здатної утворити каркас сучасної регіональної структури регіону, що поєднує галузевий і просторовий фактори росту [29].

Н.Г. Юшкова провела комплексне вивчення та аналіз стану потенціалу просторового розвитку конкретної регіональної системи, визначивши, що потенціал економічного простору формується природно-ландшафтним, транспортним, виробничим та інвестиційним потенціалами, кожен з яких задіє специфічні особливості планованої території. Авторка принципово зазначає, що при оцінці потенціалу просторового розвитку конкретного регіону розглядаються одночасно всі його компоненти в сукупності [30].

А.А. Зинов'єва виділила об'єктивні та суб'єктивні чинники просторової поляризації регіонів. До перших вона віднесла природно-географічні відмінності між регіонами країни, забезпеченість економічного розвитку ресурсами, технологічну специфіку і виробничу спеціалізацію території, ступінь її економічної відособленості. Відповідно до других – це ті, що підсилюють просторову поляризацію: детермінанти інституційної, інфраструктурної та функціонально-організаційної спрямованостей (тип політико-територіального устрою та характер розподілу владних та економічних повноважень, наявність і позиції великих корпоративних структур). Також було запроваджено «тимчасовий» аспект просторової поляризації і визначено, що «центр-периферія» в економічному просторовому аналізі носить універсальний характер [31].

На нашу думку, потенціал економічного простору характеризується ступенем господарської освоєності та обжитості території людьми, фактичним і необхідним рівнем об'єднаності (цілісності) території, створюваними господарськими, соціальними, економічними та іншими громадськими зв'язками та інфраструктурною основою цих зв'язків, а також соціально-культурними, адміністративно-управлінськими можливостями геополітичного та гео економічного положення країни та її роллю в сучасних глобалізаційних процесах. Всі природні та суспільні складові потенціалу економічного простору взаємопов'язані і взаємозалежні, що повинно відбиватися в управлінських формах і механізмах його освоєння, організації та використання. Зміни в будь-якому з блоків потенціалу економічного простору можуть здійснюватися з урахуванням можливого впливу на всю систему. Відсутність системного підходу до потенціалу економічного простору виключає досягнення відповідності між його складовими, призводить до різного роду перекосів в організації потенціалу економічного простору, завдає йому прямий збиток.

Найважливіша риса потенціалу економічного простору – його територіальна диференційованість за структурою природних і суспільних

складових, по сукупності умов життєдіяльності і життєзабезпечення людей. Сама природа потенціалу економічного простору виключає уніфікацію між- і внутрішньорегіональних засобів його організації, управління і використання, включаючи господарську і соціальну структури, умови життєдіяльності та форми забезпечення населення, тощо. Найбільш істотною характеристикою сучасної моделі управління просторовим розвитком України, що дісталася в спадок від радянського періоду, є те, що просторовій організації країни та її вдосконаленню надається переважно організаційно-управлінське і в меншій мірі соціально-економічне значення. Це суттєво применшує реальну роль просторового чинника і обмежує можливість повноцінного використання потенціалу країни у всьому його різноманітті.

Нові підходи до розуміння значущості особливостей потенціалу економічного простору різних територій при оцінці їх соціально-економічних можливостей стали складатися відносно недавно. Раніше при аналізі потенціалу економічного простору та розгляді можливостей території та її стану мова переважно йшла про особливості розміщення продуктивних сил, можливості вибору для конкретних територій пріоритетних напрямків галузевого розвитку, при цьому практично не приділялося уваги самоцінності простору, можливості його використання поза чи окрім власне виробничої сфери.

Недостатньо уваги приділялося і приділяється в даний час питанням районування територій з метою виявлення їх реального просторового, природного, виробничого та іншого потенціалу. Ці проблеми інтенсивно досліджувалися в Україні тільки наприкінці XIX-початку XX століття. У той час природно-ресурсний і просторовий потенціал країни широко вивчався і об'єктивно оцінювався, оскільки приймалися до уваги не тільки можливості розвитку виробництва на території, а й інфраструктури, благоустрою населених місць і т.п. В даний час все гостріше в фаховій літературі ставиться проблема підвищення конкурентоспроможності як країни в цілому, так і окремих регіонів, що викликає необхідність оцінювати весь соціально-

економічний потенціал, включаючи простір, природні ресурси, демографічний фактор, очікування населення, інноваційні можливості тощо. Значна частина дослідних робіт присвячена сучасному стану та перспективам розвитку окремих регіонів, розвитку в них низки виробничих галузей, проблемам взаємодії регіонів і центру. Що стосується останнього, то у фаховій літературі приділяється увага цьому питанню переважно з точки зору адміністративно-територіального поділу і, відповідно, управління країною, об'єднання регіонів, приєднання економічно слабших до сильніших регіонів тощо. Значно менше уваги приділяється міжбюджетним відносинам, диференціація регіонів за соціально-економічними характеристиками швидше фіксується, ніж пропонуються механізми і засоби вирішення цієї проблеми. Керуюча підсистема території, в якості якої виступають різні органи, що приймають управлінські рішення (в тому числі адміністрація та її відділи, керівництво окремих підприємств, тощо), впливає на ресурси регіону, сприяючи їх перетворенню в деякий кінцевий результат (рис. 1.6).

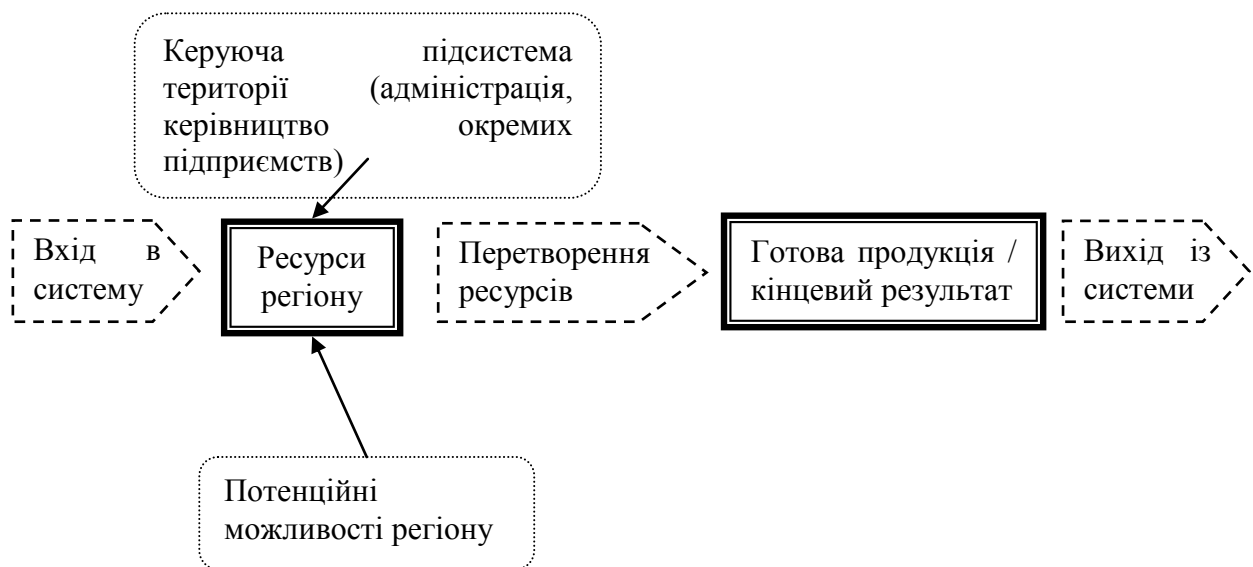

Рисунок 1.6 – Система ресурсів регіону

* розроблено автором

При цьому на вході в систему ресурсів надходять потенційні можливості регіону, а на виході визначається кінцевий результат використання ресурсів. У сучасних умовах потрібно не тільки знати, а й вміти управляти потенціалом та розвитком економічного простору регіону або навіть країни.

На основі проведеного дослідження напрямків розвитку економічного простору регіону визначені основні форми його організації, що дозволяють враховувати характер використання природно-ресурсного та економічного потенціалів, тенденції глобалізаційних та інтеграційних процесів, а також ступінь конвергенції функціональних сфер територіальної суспільної системи. Так, в якості основних форм слід розглядати: територіальні суспільні системи, особливі економічні зони, офшорну зону, кластер, територіально-виробничий комплекс, міські поселення, сільські поселення, агломерації і транспортні вузли (табл. 1.1).

Реалізація даних підходів дозволить створити оптимальні умови для модернізації територій, конкурентоспроможного і гармонійного розвитку економічного простору, збалансованості його внутрісистемної організації, а також активізації впровадження і використання інноваційних технологій. Це обумовлює необхідність оцінки рівня організації економічного простору регіону, що дозволить визначити пріоритети економічного зростання території, враховуючи різноспрямований характер розвитку функціональних сфер регіональної суспільної системи.

Програмування розвитку економічного простору регіону є складовим елементом стратегічного планування соціально-економічних змін в регіоні, яке, в свою чергу, є одним з етапів формування регіональної соціально-економічної політики – комплексу заходів, спрямованих на зміну рівня і якості життя населення, на пом'якшення протиріч між учасниками ринкової економіки та запобігання соціальних конфліктів на економічному ґрунті. Таким чином, формується ситуація, при якій все суспільство в цілому є як

замовником, так і учасником реалізації стратегій розвитку економічного простору регіону.

Таблиця 1.1 – Форми організації регіонального простору

Форми	Цілі організації	Типи територій
Особлива економічна зона	Сконцентровані на вирішенні зовнішньоторговельних, загальноекономічних і соціальних проблем	Зони вільної торгівлі
		Промислово-виробничі зони
		Туристично-рекреаційні зони
		Сервісні зони
		Техніко-впроваджувальні зони
Офшорна зона	Спрямовані на стимулювання залучення іноземного капіталу за допомогою надання спеціальних податкових та інших пільг іноземним компаніям, без права виробництва	Комплексні зони
		Острівні офшори
		Європейські території
Територіальні і громадські системи	Сфокусовані на створенні умов для підвищення рівня збалансованості та комплексності функціональних сфер простору	Адміністративно-територіальні утворення
		Територіальна система ринку праці
		Територіально-виробничі комплекси системи розселення
		Територіальні рекреаційні системи
Кластер	Спрямовані на підвищення продуктивності, інноваційності та конкурентоспроможності територіальної суспільної системи	Транспортні системи
		Інфраструктурно-інноваційний
		Інфраструктурний
		Ультраструктурний метапромисловий
Територіальні о-виробничий комплекс	Передбачає створення умов для економії матеріальних і трудових ресурсів, скорочення капіталовкладень, зменшення транспортних витрат, прискорення оборотності оборотних коштів	Запозичення зарубіжної технологічної платформи
		Регіональні
Міські поселення	Сконцентровані на розвитку соціальної, транспортної та інституційної інфраструктури території	Локальні
		Міста
Сільські поселення	Передбачає створення умов для розвитку місцевого самоврядування за допомогою об'єднання спільних територій	Міські поселення
		Сільськогосподарські поселення
		Несільськогосподарські поселення
Агломерації	Сфокусовані на досягненні агломераційного ефекту від територіальної концентрації економічних об'єктів і видів економічної діяльності	Агроіндустріальні селища
		Моноцентричні
Транспортні вузли	Спрямовані на зниження порожнього ходу транспорту за допомогою акумуляції вантажів в необхідних для формування маршрутного напрямку обсягах і їх централізованої доставки в міжнародний транспортний вузол	Поліцентричні
		Вузли міжнародного рівня
		Вузли регіонального значення

Висновки до розділу 1

Автором вивчено та проаналізовано три основних підходи в дослідженні сутності економічного простору, що склалися на поточний момент (територіальний, ресурсний та інформаційний). Домінуючим у фаховій літературі є територіальний підхід, який визначає економічний простір як насичену територію, що вміщає безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі і т.д.

Ресурсний підхід містить установку на перерозподіл ресурсів, до яких мають доступ суб'єкти господарювання. Тим самим відбувається підміна об'єкта, на який спрямовані дії суб'єктів (в якості об'єкта взаємодії суб'єктів виступає економічний процес).

В постіндустріальному типі розвитку економічні ресурси, в їх традиційному вигляді, вже не є prime-елементом економічного процесу. Ця зміна характеризується переходом до іншої парадигми розвитку, яка базується не на енергії, а на інформації. Інформаційний підхід до визначення економічного простору, якій полягає у його трактуванні через інформаційну складову економічного процесу, отримав розвиток лише в останнє десятиліття, що і пояснює відсутність достатньо чітких альтернативних позицій усередині цього напрямку.

Автор обґрунтовує позицію, що інформаційний підхід до визначення економічного простору – це лише окремий випадок більш загального процесного підходу. У його основі лежить сукупний економічний процес. З урахуванням цього, в роботі запропоновано авторське визначення дефініції «економічний простір» – це система суб'єктів, об'єктів та відповідних суб'єктно-об'єктних та суб'єктно-суб'єктних відносин, що в сукупності визначають потенційні можливості соціально-економічного розвитку.

Елементами, що утворюють економічний простір є: сукупний економічний процес, економічний час, економічна конкуренція.

Інакше кажучи, економічний простір може бути ідентифіковано як сукупність розосереджених суб'єктів і взаємозв'язків, які характеризуються певними матеріальними, трудовими, капітальними, інформаційними та ін. потоками і обмежені рамками відносної однорідності.

Виділено основні властивості економічного простору, до яких віднесено:

- фрактальність, як вкладеність самостійних складових частин в єдиний простір;
- однорідність або неоднорідність, що виявляється в різному ступені концентрації природних, трудових і капітальних ресурсів;
- самоорганізація, як здатність при відсутності зовнішнього впливу набувати та зберігати певну просторову структуру, та інші.

Доведено, що різноманітне поєднання визначених вище властивостей характеризує різну якість економічного простору, яку можна охарактеризувати трьома групами показників: інтегрованість; однорідність (неоднорідність); структурна трансформація та асиметрія економічного простору.

Систематизовано основні функції, які виконує економічний простір: інституційна, регулююча, синхронізуюча, коригуюча, оптимізуюча та інформаційна.

На основі вивчення сучасних теорій, що аналізують і пояснюють дію основних факторів соціально-економічного розвитку регіонів і міст (теорія просторових переваг (теорія розміщення); закономірності агломерацій, концентрації та комбінації виробництва по регіонах; концепція основного і допоміжного виробництва тощо) виділено довгострокові і короткострокові цілі і відповідні їм критерії розвитку економічного простору регіону.

Серед довгострокових цілей, зазвичай, виділено становлення і розвиток постіндустріального суспільства, створення робочих місць вищої кваліфікації

для майбутніх поколінь, підвищення рівня життя населення (в т.ч. рівень охорони здоров'я, освіти та культури).

Як короткострокові цілі визначено подолання кризи і досягнення конкретних величин приросту ВРП в наступному році, кварталі, місяці та ін. Досягнення короткострокових цілей, як правило, має відношення не стільки до розвитку, скільки до функціонування, в той час як довгострокові цілі мають безпосереднє відношення до розвитку. У зв'язку з цим доцільно розглядати задачі по досягненню стабільного функціонування і розвитку регіону.

Зазначено, що стійкий соціально-економічний розвиток регіону має характеризуватися його можливістю забезпечувати позитивну динаміку рівня та якості життя населення, використовувати в цих цілях нові чинники і умови, в тому числі збалансоване відтворення економічного, соціального та природно-ресурсного потенціалу, локалізованого на його території.

Вищою формою стійкої організації системи є така, при якій система здатна стійко розвиватися, саморегулюватися, самоуправлятися, самовдосконалюватися, максимально використовуючи внутрішні, а також позикові ресурси. Визначено пріоритетні сфери застосування регулюючих заходів та механізмів забезпечення економічної стійкості регіону.

В роботі показано, що система економічної стійкості є складною сукупністю елементів, що реалізує основні принципи та функції управління соціально-економічним розвитком регіону та здатна забезпечити прийнятний стан економічної стійкості, має властивості до адаптації та постійного вдосконалення з урахуванням змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

При цьому, найбільш ефективним методом управління економічною стійкістю є програмно-цільовий, якій реалізує комплексний підхід і представляє собою сукупність прийомів, що дозволяють представити вирішення проблеми як ієрархію цілей, які визначені за рівнями спільності, значущості та доцільності, з подальшим досягненням їх шляхом реалізації системи взаємозв'язаних заходів.

Аналіз господарської діяльності по регіонах України показав наявність значних обсягів збитків і втрат, причому дедалі гостріше постає їх соціальний аспект, – це дозволило розробити стабільний механізм цільової орієнтації всіх елементів (учасників) процесу забезпечення економічної стійкості, здатний до постійного виявлення та вирішення всієї сукупності проблем.

Він надає можливість випереджального управління на підставі проведення планомірної діагностики стану економічної стійкості регіону, своєчасного виявлення чинників дестабілізації, прогнозування можливих проблем, виявлення перспективних резервів соціально-економічного розвитку, постійного пошуку та відбору альтернативних підходів щодо забезпечення економічної стійкості.

Досліджено зміст та специфіку поняття «потенціал економічного простору регіону» та показано, що він характеризується ступенем господарської освоєності території людьми, фактичним і необхідним рівнем об'єднаності (цілісності) території, створюваними господарськими, соціальними, економічними й іншими громадськими зв'язками та інфраструктурною основою цих зв'язків, в т.ч. соціально-культурними, адміністративно-управлінськими можливостями геополітичного та геоекономічного положення країни та її роллю в сучасних глобалізаційних процесах.

Всі природні та суспільні складові потенціалу економічного простору взаємопов'язані і взаємозалежні, що повинно відбиватися в управлінських формах і механізмах його освоєння, організації та використання.

Доведено, що відсутність системного підходу до потенціалу економічного простору виключає досягнення відповідності між його складовими, призводить до різного роду перекосів в організації потенціалу економічного простору та завдає йому прямий збиток.

Таким чином, *робоча гіпотеза дослідження* полягає в такому: трансформація взаємовідносин «держава-регіон» та наявних деформацій в

соціально-економічному розвитку регіонів мають базуватися на формуванні науково обґрунтованих засад формування економічного простору розвитку регіонів.

РОЗДІЛ 2

ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1 Соціально-економічні параметри просторового розвитку регіонів України

Досягнення певного рівня соціально-економічного розвитку регіонів залежить від вирішення ряду питань, серед яких основними виступають виявлення стратегічних цілей в рамках стратегічного бачення майбутнього та формулювання плану стратегічних заходів, що здійснюються адміністраціями відповідних рівнів та забезпечують реалізацію поставлених цілей. Здійснення ефективного управління соціально-економічним розвитком регіону потребує створення та реалізації стратегії на основі заплановано комплексу заходів, націлених на досягнення гідного рівня та якості життя населення. Розробка теоретико-методологічних засад стратегічного розвитку регіону є фундаментальною проблемою управління, актуальність якої зумовлена тим, що без високого рівня соціально-економічного розвитку регіонів неможливо досягти успішного розвитку і всієї країни в цілому.

З точки зору інноваційного управління соціально-економічним розвитком країни та її регіонів велике значення має просторовий підхід. Актуальність використання просторового підходу в значній мірі зумовлена тим, що якщо первинні господарюючі суб'єкти (підприємства, організації) можуть оперувати достатньо великою кількістю методів та інструментів стратегування, то суб'єкти на рівні територіальних утворень (регіон, район, місто) таким набором засобів не володіють.

Все це в сукупності закладає основу нової теоретичної моделі структурно-просторової організації регіонів. Вона базується на пріоритеті інфраструктури розвитку регіону, головні принципи конструювання та

функціонування якої наряду залежать від територіально-просторових факторів, що не тільки прирівнюються в можливостях із економічними, геоекономічними факторами та факторами національної безпеки, але й набувають переваг за рахунок територіальної неоднорідності та спеціалізації регіонів. Тільки при наявності такої системи регіонального управління, інтегруючої та обираючої можливості та переваги соціально-економічного та територіального управління регіонів, можливе формування, функціонування та наступний ефективний соціально-економічний розвиток регіонів.

Вирішення означених проблем потребує проведення відповідних дієвих заходів на рівні регіонів як основних елементів забезпечення національної економічної безпеки країни.

Економічна безпека регіону – це здатність регіональної економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення, тобто стійкого економічного зростання, максимально забезпечувати прийнятні умови життя та розвитку особистості для більшості населення. Економічна безпека на регіональному рівні – це також спроможність економіки протистояти дестабілізуючій дії внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних чинників, а також не створювати загрози для інших елементів регіону та зовнішнього середовища. Економічна безпека регіону – це діапазон рівнів економічних і соціальних показників, у межах яких регіон протягом довготривалого періоду розвивається стійко.

Складовими економічної безпеки на регіональному рівні є:

- виробнича, яка характеризується наявністю ресурсної бази, умовами, що забезпечують інтеграційні процеси, сформованістю системи відтворення з урахування спеціалізації регіону;

- фінансова, що характеризується стійкістю фінансової та регіональної бюджетної системи, здатністю забезпечити соціально-економічну стабільність і розвиток регіону;

- науково-технічна – динамікою впровадження результатів НТП у

соціально-економічну сферу, рівнем модернізації виробництва, кваліфікацією та чисельністю персоналу, зайнятого в наукових дослідженнях і розробках;

- соціально-демографічна – рівнем соціальної диференціації суспільства, рівнем бідності, депопуляції населення, доступності освіти, культури, медичного обслуговування, житла, послуг зв'язку тощо;

- реструктуризація регіонального ринку праці – галузевою регіональною спеціалізацією, зміною потреби у фахівцях відповідної кваліфікації, рівнем безробіття, системою завдань і функцій, що реалізуються спеціалістами;

- громадська – у відсутності криміналізації суспільства, тіньової економіки, корупції тощо;

- продовольча – рівнем забезпеченості регіону продовольством, якістю продуктів харчування;

- екологічна – її порушення проявляються в перевищенні допустимих норм забруднення довкілля, у великих витратах на ліквідацію наслідків техногенних катастроф.

На стан економічної безпеки регіону впливають багато факторів із різнополярним вектором дії, тобто вони перешкоджають або сприяють забезпеченню безпеки. Проте неправильне або несвоєчасне регулювання дії чинників безпеки може викликати зміну їх станів, внаслідок чого вони набувають дестабілізуючу властивість із високим ступенем невизначеності, що розглядається як загроза економічної безпеки. Отже, необхідність управління економічною безпекою обумовлена потребою недопущення переростання чинників у загрозу безпеки, запобігання кризовим ситуаціям, гарантія стабільного рівня об'єкту безпеки, мінімізації можливих економічних збитків. Забезпечення економічної безпеки повинно передбачати: класифікацію дестабілізуючих чинників безпеки і контроль над ними; ідентифікацію загрози внаслідок втрати контролю над чинником;

розробка та виконання заходів щодо подолання загроз.

За процесним підходом управління економічною безпекою – безперервна взаємозв'язана послідовність дій (функцій управління), спрямованих на забезпечення економічної безпеки. До основних функцій управління економічною безпекою відносяться формування цілей розвитку об'єкту управління та розробку стратегії їх досягнення (програми дій). Слід відрізнити наступні типи стратегій забезпечення економічної безпеки, зокрема такі, що спрямовані на: недопущення перетворення чинників дестабілізації в загрозу безпеки; припинення дії вже існуючих загроз; відновлення безпечного стану об'єктів (компенсацію збитків). Перший та другий тип стратегій орієнтовані на попередження загроз і протидію (їм віддається перевага), остання – на компенсацію діями та відповідними механізмами збитків об'єктам економічної безпеки.

Для розробки стратегії економічної безпеки, об'єктивної оцінки її реалізації потрібна організація всебічного моніторингу економіки та суспільства для визначення системи внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на стан економічної безпеки та мають можливість трансформуватись у загрозу безпеки. Завданням системи моніторингу стану економічної безпеки є періодичний збір, обробка й аналіз інформації; оцінка та прогнозування соціально-економічної ситуації; передача об'єктивної і достовірної інформації про стан об'єктів безпеки та можливі його відхилення до органів управління. Дані моніторингу є підґрунтям для ефективної реалізації стратегії економічної безпеки через прийняття відповідних рішень і дій регулювання найважливіших економічних процесів для підтримки стану економіки на безпечному рівні. Функції, завдання моніторингу та інформаційної підтримки органів влади покладено на інформаційно-аналітичні центри при регіональних адміністраціях.

Саме завдяки постійному моніторингу стану економічної безпеки регіону система управління здатна гнучко реагувати на економічні, соціальні та політичні умови як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, які

постійно змінюються.

Для того, щоб ефективно впливати на хід соціально-економічного розвитку території, необхідно враховувати закономірності, фактори та тенденції сучасного соціально-економічного розвитку і, в першу чергу, сучасні особливості відтворювальних процесів. Розглянемо загальну логіку і тенденції сучасного соціально-економічного розвитку, в тому числі перехід від індустріальної до постіндустріальної моделі економіки знань, а також глобалізацію процесів розвитку.

Основною тенденцією розвитку сучасного суспільства стало скорочення відносної частки зайнятих у матеріальному виробництві та збільшення частки тих, хто зайнятий у нематеріальному виробництві. Виявленню більш детальних тенденцій сучасного економічного розвитку суспільства допомагає класифікація секторів суспільного виробництва, запропонована американським соціологом і економістом Д. Беллом [32]. Відповідно до його класифікації все суспільне виробництво поділяється на три сектори: первинний, вторинний і третинний. До первинного сектора відносяться сільське господарство, видобуток корисних копалин, рибальство і лісництво, тобто ті види діяльності, які пов'язані переважно з природними ресурсами. До вторинного сектора належать галузі, зайняті обробкою видобутих ресурсів: металургія, машинобудування і металообробка, хімія і нафтохімія, легка і харчова промисловість, енергетика, будівництво і пр. До третинного сектору відносяться наука, мистецтво, телекомунікації, виробництво програмного забезпечення, оборона, торгівля, медичне обслуговування, освіта, адміністративне управління та інші види послуг. Відповідно до цієї класифікації всю історію людського суспільства можна розділити на три етапи: доіндустріальний, індустріальний і постіндустріальний.

У доіндустріальному суспільстві (рис.2.1а) структура зайнятості така, що майже всі зайняті в первинному секторі – переважно в сільському господарстві. При цьому продуктивність праці в сільському господарстві ще

відносно низька і не дає можливості вивільнити працівників для інших секторів суспільного виробництва. По мірі того, як зростаюча продуктивність праці в сільському господарстві дозволяє меншій кількості людей прогодувати все суспільство, починає розширюватися вторинний сектор: відбувається індустріалізація. В індустріальному суспільстві основна частина зайнятих працює у вторинному секторі, при цьому третинний сектор вбирає в себе поки ще відносно невелику частину всіх зайнятих (рис.2.1б). З рис.2.1в видно, що в постіндустріальному суспільстві в первинному секторі зайнята незначна частина активного населення (зазвичай нижче 5-10%). У вторинному секторі, який традиційно асоціюється з індустріальною міццю і рівнем розвитку країни в цілому, з науково-технічним прогресом у його матеріально-речовому вираженні, число зайнятих знижується до 20-30% всіх зайнятих. Більша частина всього зайнятого населення починає працювати в третинному секторі, який в значній мірі співпадає з нематеріальним виробництвом в системі суспільного виробництва.

Постіндустріальне суспільство – це суспільство, яке знаходиться ще на стадії становлення навіть у деяких високорозвинених країнах Заходу і Сходу [33, С. 257]. Однак, наявна тенденція до розвитку більшості розвинених країн у бік постіндустріального суспільства. Так, наприклад, в США більше 2/3 всіх робочих місць зайнято в сфері послуг і лише близько 20% – у промисловості та будівництві [34, С. 106]. За останні 20 років основне зростання числа робочих місць спостерігалось в банківській, страховій, готельній справі, у роздрібній торгівлі, в той час як у промисловості цього практично не спостерігалось [35, С. 85].

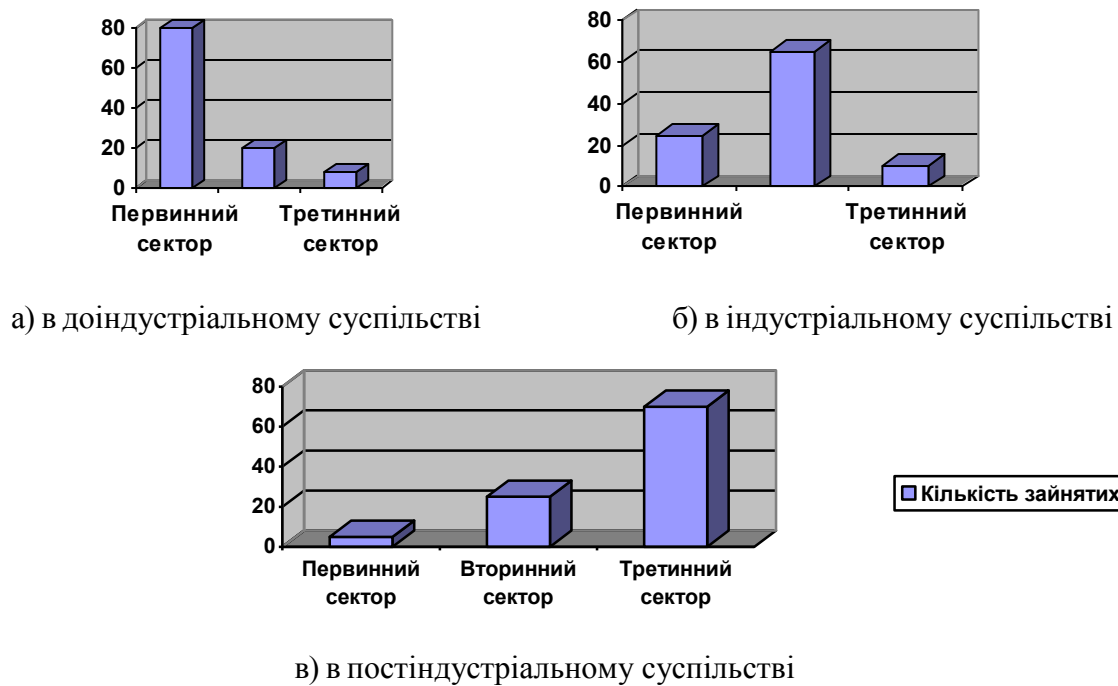

Рисунок 2.1 – Структура зайнятих у різних періодах економічного розвитку

* складено автором на основі [34, 35]

Однією з особливостей останнього періоду є виникнення постіндустріальних економічних систем, які становлять наступний, вищий рівень організації господарства. Це стає можливим тільки в умовах глобалізації світової економіки і тільки в тих економічно розвинутих країнах, які до цього часу були безумовними лідерами в науково-технічній та освітній сферах.

Упродовж останнього десятиріччя XX ст. дедалі виразніше формувалися нові відносини країн на світовому ринку. Так, якщо до 70-х років розвинуті індустріальні країни здебільшого самостійно забезпечували свої внутрішні потреби в індустріальній продукції й були основними її постачальниками на світовому ринку, то наприкінці XX ст. міжнародні ринки індустріальної продукції частіше стають полем діяльності нових індустріальних держав, тоді як традиційні лідери дедалі більше зосереджуються на експорті продукції матеріального виробництва, особливо

складної (авіатехніки, унікальних енергетичних установок, діагностичного обладнання, лікарських препаратів тощо).

Безпрецедентне зростання впливу науки й нових технологій на соціально-економічний розвиток країн докорінно змінило структуру світової економіки. Всі ці процеси свідчать про те, що головним чинником економічного зростання в розвинутих країнах є не матеріальна, а інтелектуальна складова – знання людини, які, трансформуючись у наукові дослідження та виробництво, зумовлюють збільшення продуктивності праці й виступають як чинник економічного зростання.

Взаємопов'язаними складовими економіки знань нині вважаються:

- якісна і неперервна освіта для всього населення країни;
- економічні стимули та відповідний інституційний режим, що спонукають до ефективного використання національних і глобальних знань в усіх секторах економіки;
- ефективна інноваційна система, що об'єднує в єдиний комплекс економіки (бізнес), наукові та дослідницькі центри;
- динамічна інформаційна інфраструктура, що надає інформаційні та комунікаційні послуги суб'єктам ринку;
- держава як ініціатор і координатор впровадження економіки знань в усіх сферах життєдіяльності країни.

Основою світової тенденції формування сучасного суспільства є перехід від сировинної й індустріальної економіки до так званої нової економіки, що ґрунтується на інтелектуальних ресурсах, наукомістких та інформаційних технологіях. Важливо наголосити, що нова економіка не вичерпується інформаційним аспектом, а представляє якісно новий технологічний рівень усього господарства, зокрема діючих продуктивних сил суспільства (рис.2.2).

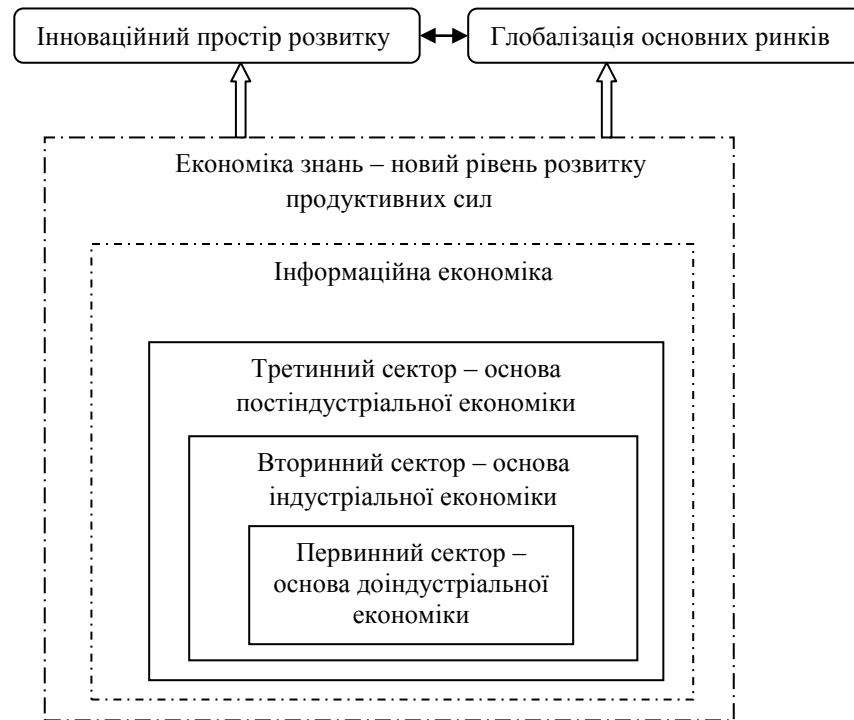

Рисунок 2.2 – Структура нової економіки

* авторська розробка

Глобалізація основних ринків не залишає для нас ефективної можливості збереження поточної ситуації: або ми приймаємо нові виклики і беремо на себе ризик участі в міжнародному поділі праці, знаходимо своє місце у світі, або в кінцевому підсумку консервуємо структуру, що склалася на сьогоднішній день і тенденцію економічного та соціального занепаду.

Відставання у використанні високих технологій означає не тільки зниження міжнародної конкурентоспроможності приватного сектора, а й відставання в якості послуг, що надаються державою суспільству й людям, темпах зростання людського капіталу, економічного зростання країни, й зрештою – загрозу залишитися на периферії нового інформаційного суспільства та наукомісткої економіки.

Головні чинники формування нової економіки: посилення впливу наукової та інноваційної діяльності, освіти, наукомістких та інформаційних технологій на економіку, державу і суспільство й набуття ними якісно нової характеристики та механізмів функціонування.

Аналітичні дослідження доводять, що розвиток нової економіки є головним чинником забезпечення високого, стійкого та якісного економічного зростання. В багатьох країнах Заходу нова економіка забезпечує близько 30% зростання ВВП.

За сучасних умов здобуття, використання й поширення нових знань вони є рушійною силою прискореного розвитку економіки, оскільки забезпечують високий рівень конкурентоспроможності країн як основи добробуту та довголіття. У 2000р. в Лісабоні країни ЄС проголосили, що в 2010р. Європа стане найбільш конкурентоспроможним суспільством у світі, суспільством знань [24].

Відставання України у сфері розвитку нової економіки виникло ще в 70-х роках ХХ ст. через неналежне ставлення до нових тенденцій світового розвитку. Періодичні спроби змінити ситуацію на краще не мали системного характеру і не були успішними. Водночас відставання в поширенні високих технологій – це не тільки зниження міжнародної конкурентоспроможності, а й нижча якість наданих державою суспільству і громадянам послуг, низькі темпи зростання людського капіталу, економічного зростання країни і внаслідок цього – небезпека залишитися на периферії нового інформаційного суспільства та наукомісткої економіки. Йдеться про створення нового формату країни під дією інтенсивних процесів створення й поширення знань та їх проникнення в усі сфери життя суспільства.

Розвиток економіки знань в Україні забезпечить зростання якості життя громадян, сприятиме скороченню відставання від розвинутих країн світу, дасть можливість уникнути інформаційної та економічної ізоляції від світової економіки й світового суспільства, забезпечить активізацію процесів міжнародної інтеграції [36, С.388-389].

Аналіз структури зайнятості в різних країнах і регіонах може служити інструментом оцінки ступеня розвитку економіки і ступеня зрілості постіндустріального суспільства. У табл. 2.1 наведено дані по Таджикистану, СНД в цілому, Росії, країнам Європейського Союзу і Нідерландам. Ці дані

дозволяють зробити висновок, зокрема, про те, що Таджикистан має відмінну від СНД структуру зайнятості; Росія – дещо більш прогресивну, ніж СНД в цілому, але істотно менш прогресивну, ніж Європейський Союз, Нідерланди характеризуються більш прогресивною структурою, ніж Європейський Союз в цілому. Саме структура Нідерландів відрізняється яскраво вираженим постіндустріальним характером.

Таблиця 2.1 – Структура зайнятих по секторах економіки за 2012 рр., (%)

Сектор економіки	Таджикистан	СНД	Росія	ЄС	Нідерланди	Одеська область
Сільське, лісне та рибне господарство	50	20	10	6	4	14
Промисловість, енергетика та будівництво	18	36	31,9	31	24	14
Послуги	32	44	58,1	63	72	72

* складено автором на основі [37]

Загальні закономірності світового економічного розвитку дають можливість оцінити передісторію і перспективу економічного розвитку регіону. У регіонах, що знаходяться на різних стадіях розвитку, відбуваються різні за своєю суттю процеси, тому тут можна застосувати різні рецепти управління процесом економічного розвитку.

У регіоні на стадії індустріального розвитку діють закономірності, зумовлені роллю провідних галузей, «локомотивів індустрії», які створюють так званий мультиплікативний ефект і визначають розвиток регіону в цілому. Провідна галузь створює додаткові робочі місця, а вся інфраструктура регіону наче обслуговує основне виробництво. У цих умовах нерідко формуються регіони з моногалузевою структурою, коли одне або декілька підприємств однієї галузі визначають стан економіки та соціальної сфери всього регіону (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Фактори розвитку міст різних типів

Індустріальний розвиток	Постіндустріальний розвиток
галузь, що створює додаткові робочі місця мультиплікатор росту розвиток моногалузових міст	інфраструктура диверсифікація гнучкість

* авторська розробка

На постіндустріальній стадії розвитку регіону головним чинником, що визначає його добробут, стає рівень розвитку інфраструктури. Розвиненість дорожньої мережі, зв'язку, житлового сектора, сфери послуг та індустрії розваг, пропозиція офісних приміщень, низький рівень злочинності, забезпеченість регіону кваліфікованими кадрами, в цілому здатність інфраструктури регіону прийняти нові види бізнесу і нових людей, швидко і ефективно пристосуватися до нових умов – все це визначає потенціал постіндустріального розвитку.

Так звані базові галузі перестають бути такими і ніколи не стануть базовими знову. Споживання індивідуалізується, тиражність виробництва падає, відбувається так звана демасифікація виробництва. Поглиблюється його інтелектуалізація, основними факторами виробництва стають інформаційні ресурси. Додана вартість створюється головним чином в нематеріальній сфері, при цьому праця набуває нових рис: в ній починають переважати творчі функції, превалюючим типом працівника стає творча особистість, прихильна до своєї справи і прагнуча привнести в свою роботу нові елементи. Стираються відмінності між низько- і високотехнологічними галузями: всі галузі стають наукомісткими, абсорбуючи потік управлінських, фінансових і комерційних інновацій. Навички працівників та наявність прогресивної технології стають важливішими за низькі витрати на робочу силу та інші звичайні фактори конкурентоспроможності. Традиційні переваги країн і регіонів починають втрачати колишнє значення. Всі названі тенденції виявляються майже в усіх країнах світу більшою чи меншою мірою [38].

Нематеріальне виробництво стає парадигмою економічного розвитку, що змушує по-новому оцінювати ступінь багатства країн і регіонів. Традиційно країни і регіони оцінюються з точки зору багатства лісом, корисними копалинами, ґрунтами, кліматичними умовами, основними фондами, географічним положенням. Нові уявлення про нематеріальне виробництво як про сферу, де створюється більша частина вартості, змінюють критерії оцінки багатства країн і регіонів. На перше місце висувуються такі фактори, як багатство людьми і їх кваліфікацією, управлінськими технологіями, ринковою інфраструктурою, мережею бізнесу, культурою організацій. Нові уявлення про джерела і чинники економічного розвитку дозволяють по-новому подивитися на освіту, науку, медицину, телекомунікації, навички менеджменту як на ті сфери суспільного життя, які мають вирішальний вплив на темпи і напрямки економічного розвитку країни в цілому.

Особливе значення у визначенні рівня економічного розвитку регіону мають традиційні показники, що оцінюють рівень виробництва і споживання благ і зростання цього рівня з розрахунку на душу населення (валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий регіональний продукт (ВРП), реальний ВРП на душу населення регіону, темпи зростання цих показників) [39].

Для оцінки динаміки розвитку доцільно використовувати показники, що оцінюють темпи економічного зростання в регіоні. У першу чергу це темпи зростання душевого доходу, продуктивності праці, а також темпи структурної трансформації виробництва і суспільства (табл.2.3). Вплив на темпи економічного зростання – життєво важливе питання для економічної політики як країни в цілому, так і окремого регіону. Стійка динаміка кількісних показників економічного зростання – один з показників сталого розвитку.

Таблиця 2.3 – Міжрегіональні зіставлення за 2009-2015рр.

	Індекси споживчих цін (відсотків до попереднього року)		Індекси продукції сільського господарства (відсотків до попереднього року)		Індекси обсягів виконаних будівельних робіт (відсотків до попереднього року)		Індекс регіонального людського розвитку (2015р.)	
	2009	2015	2009	2015	2009	2015	індекс	рейтинг
АР Крим	117,0	-	104,5	-	62,1	-	0,537	5
Вінницька	113,2	139,7	96,7	98,8	52,0	119,8	0,440	24
Волинська	113,3	143,1	100,3	98,6	36,1	177,5	0,526	7
Дніпропет- ровська	117,0	141,7	95,1	97,3	55,1	112,2	0,500	14
Донецька	117,0	140,2	95,9	61,3	43,0	43,5	0,408	27
Житомирська	114,4	142,7	102,8	97,9	66,9	85,5	0,470	22
Закарпатська	112,3	143,2	103,4	92,1	62,7	132,7	0,504	12-13
Запорізька	116,2	140,8	87,9	106,9	49,1	115,2	0,504	12-13
Івано- Франківська	115,3	143,4	108,5	98,8	40,4	125,7	0,513	9
Київська	115,9	144,8	98,0	92,5	46,2	104,1	0,542	4
Кіровоградська	112,9	139,3	89,1	90,0	49,0	107,5	0,436	25
Луганська	116,5	135,8	87,5	81,9	53,2	31,7	0,433	26
Львівська	117,6	146,3	101,6	97,6	54,5	138,1	0,497	15-16
Миколаївська	115,9	141,9	100,2	98,5	55,6	145,5	0,495	17
Одеська	116,9	142,5	90,9	96,6	57,7	85,7	0,480	21
Полтавська	115,7	143,6	99,5	102,2	68,4	109,3	0,528	6
Рівненська	115,5	144,0	100,1	94,0	109,8	69,4	0,508	10
Сумська	114,1	142,7	99,4	92,1	49,1	118,0	0,459	23
Тернопільська	115,4	146,4	101,7	95,8	60,0	116,9	0,506	11
Харківська	118,6	142,9	88,7	92,5	64,2	125,7	0,579	3
Херсонська	114,8	142,2	100,9	109,3	44,9	108,6	0,481	20
Хмельницька	115,9	143,5	103,9	90,1	50,1	128,3	0,523	8
Черкаська	116,0	143,9	108,7	98,7	42,6	116,2	0,497	15-16
Чернівецька	112,8	143,2	103,2	93,6	60,0	92,6	0,486	18
Чернігівська	117,6	144,9	98,3	90,9	54,1	76,8	0,482	19
м. Київ	116,4	132,3	-	-	45,8	99,2	0,697	1
м. Севастополь	115,1	-	-	-	50,0	-	0,584	2

* складено автором на основі [40]

Отже, на рівні регіону можна розглядати такі критерії та відповідні їм показники соціально-економічного розвитку:

- ВРП або ВВП (абсолютна величина і на душу населення) й темпи зростання цих показників;
- середній рівень доходів населення і ступінь їх диференціації;
- тривалість життя, рівень фізичного і психічного здоров'я людей;
- рівень освіти;
- рівень споживання матеріальних благ і послуг (продуктів харчування, житла, телефону та Інтернету), забезпеченість домашніх господарств товарами тривалого користування;
- рівень охорони здоров'я (забезпеченість поліклініками, аптеками, лікарнями, діагностичними центрами і послугами швидкої допомоги, якість медичних послуг);
- стан навколишнього середовища;
- рівність можливостей людей, розвиток малого бізнесу;
- збагачення культурного життя людей.

Стандартним способом оцінки економічного розвитку регіону є оцінка рівня виробництва (до того ж, як правило, матеріального виробництва). Така оцінка є сьогодні односторонньою і недостатньою. Вважаємо доцільним при оцінці рівня розвитку регіону розглядати не тільки обсяг виробництва, а й такі, наприклад, аспекти, як освіта, охорона здоров'я, стан навколишнього середовища, рівність можливостей в економічній сфері, особиста свобода і культура життя. Цілком доречно в якості інтегрального показника розвитку регіону використовувати індекс людського розвитку (ІЛР), розроблений і вживаний Програмою розвитку ООН для оцінки розвитку окремих країн [41] (табл.2.4).

У цілому вимір людського розвитку будується на мінімальному наборі показників, кожен з яких покликаний кількісно представити один з ключових вимірів людського розвитку (довголіття, освіченість і матеріальний рівень життя). Передбачається, що ці три виміри безумовно відображають «вибір людини», в тому сенсі, що кожна людина, будучи вільною у виборі, віддасть перевагу більш довгому життю, більш високому рівню освіти і кращому

матеріальному забезпеченню. Допускається, однак, що фактично вибирається не власне «довголіття», а саме ті блага, які повинні бути пов'язані з ним [42]. Інакше кажучи, три виміри представляють щось більше, ніж те, що впливає із визначень безпосередньо, і це неявне припущення має бути відображено в таких кількісних показниках людського розвитку.

Таблиця 2.4 – Показники ІЛР України за 2012 рік порівняно з окремими країнами та групами

	Значення ІЛР	Рейтинг за ІЛР	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	Середня тривалість навчання (років)	ВНД на душу населення за ПКС (дол.)
Україна	0,740	78	68,8	14,8	11,3	6428
Казахстан	0,754	69	67,4	15,3	10,4	10451
Російська Федерація	0,788	55	69,1	14,3	11,7	14461
Європа і Центральна Азія	0,771	—	71,5	13,7	10,4	12243
Країни з високим ІЛР	0,758	—	73,4	13,9	8,8	11501

* складено автором на основі [42]

1. Довголіття представляє здатність прожити довге і здорове життя. Не існує, однак, прямого зв'язку між довголіттям і рівнем здоров'я населення. З одного боку, населення з більш високим відсотком «практично здорових» повинно, за інших рівних умов, володіти великим (у середньому) довголіттям. Навпаки, збільшення довголіття в більшій мірі, ніж внаслідок усунення екзогенних причин смерті (заразні захворювання, голод, насильство, тощо), пов'язане із зростанням частки хронічних хворих та інвалідів у даного населення.

2. Освіта також є важливим показником, який неможливо вимірювати ізольовано. Вона являє набуття здібностей та накопичення знань, спілкування, обмін інформацією. У сучасних умовах цінність освіти

особливо висока і продовжує збільшуватися в міру розвитку науково-технічної революції та домінуючої ролі інформаційних технологій.

3. Рівень життя являє доступ до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, включаючи «впровадження здорового способу життя, забезпечення територіальної та соціальної мобільності, обмін інформацією та участь у житті суспільства» [43, С.27]. Цей показник є найбільш складним для оцінки і тлумачення. ООН підкреслює, що матеріальний стандарт життя (або персональне багатство) тільки відкриває можливості, наявні у людини, але не визначає використання цих можливостей. Іншими словами, це засіб, що розширює можливості вибору, тобто відставання в матеріальному рівні життя зумовлює загальний низький рівень людського розвитку (рис.2.3).

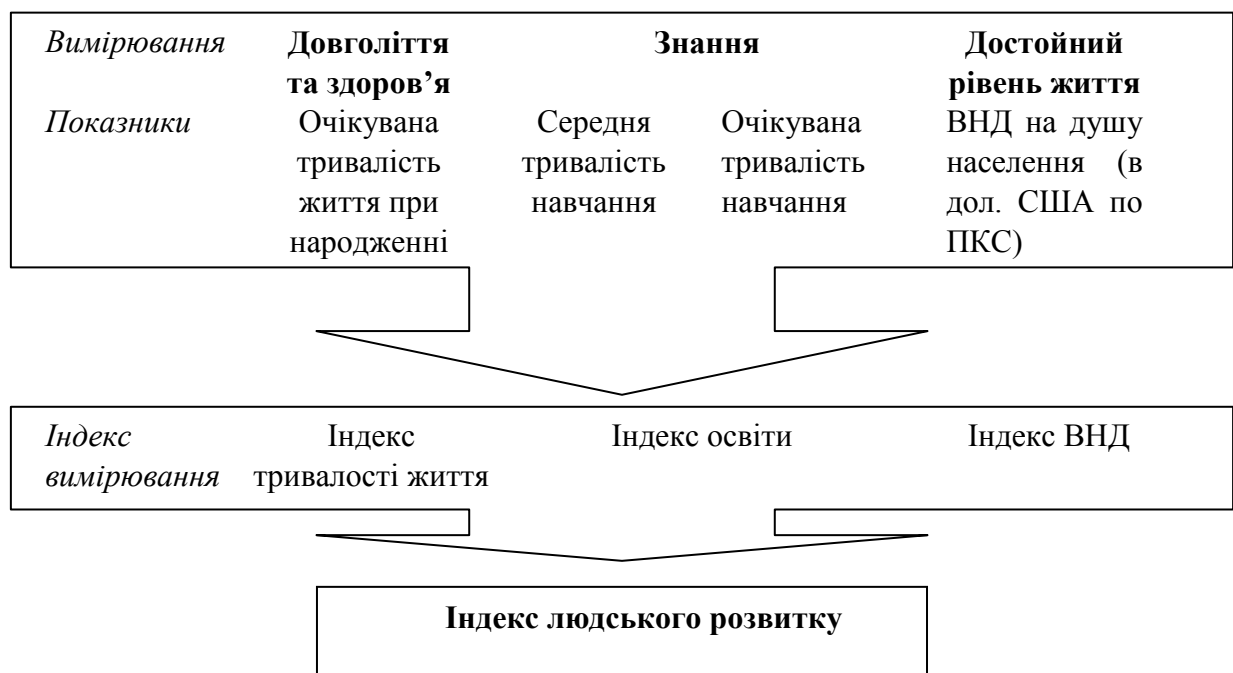

Рисунок 2.3 – Розрахунок Індексу людського розвитку

* складено автором на основі [43]

Крім того, можна назвати інші напрями, в яких людський вибір може бути неоднозначно зроблено (політична свобода, права людини, розвиток творчих здібностей, тощо), і відповідно багато інших оцінок людського

розвитку можуть бути використані. Однак практика застосування концепції людського розвитку обмежується поки лише названими трьома.

У Доповіді про людський розвиток за 2010 рік [24] було введено Багатовимірний індекс бідності (БІБ), який визначає багатовимірні депривації в одних і тих самих домогосподарствах у галузях освіти, здоров'я та рівня життя. Виміри освіти та здоров'я побудовані на двох показниках кожний, а вимір рівня життя – на шести показниках (рис. 2.4).

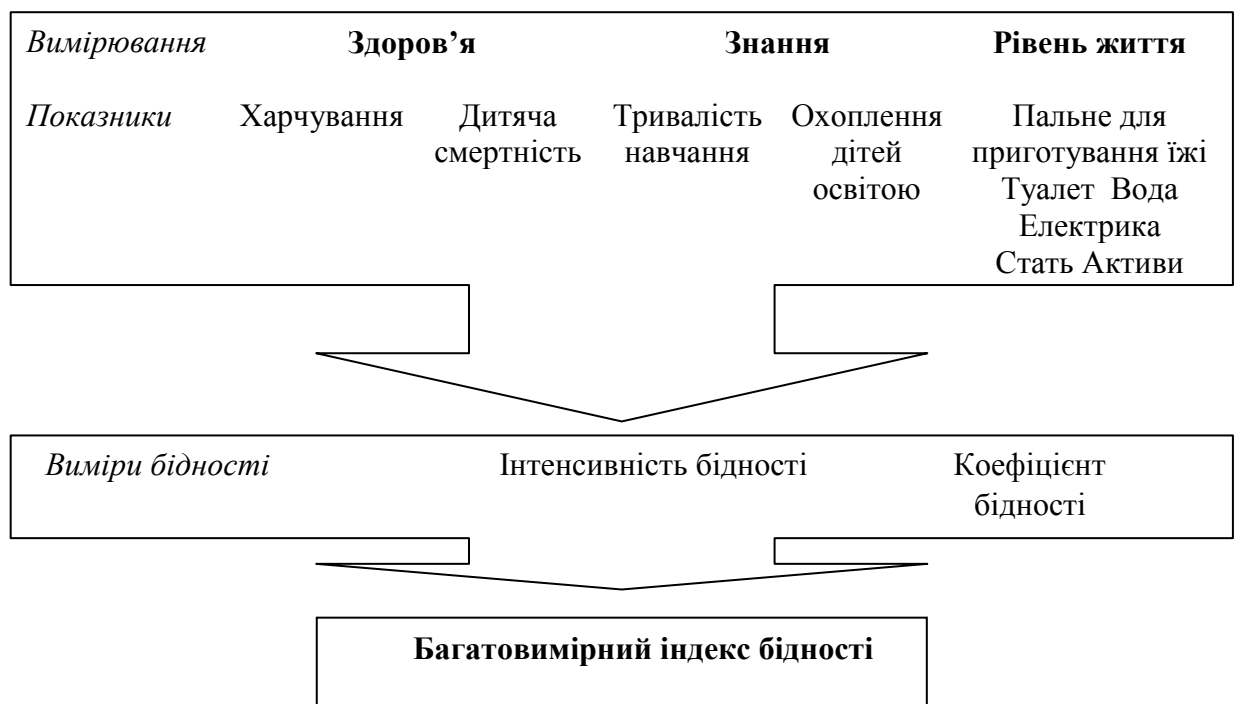

Рисунок 2.4 – Розрахунок Багатовимірного індексу бідності

* складено автором на основі [24]

Усі показники, потрібні для побудови БІБ для домогосподарства, беруться з одного й того самого обстеження домогосподарств. Ці показники зважуються, і для кожного обстеженого домогосподарства обчислюються оцінки депривацій. Для розрізнення між бідними та небідними застосовується межа 33,3%, що еквівалентно третині зважених показників. Якщо оцінка депривацій домогосподарства – 33,3% або більше, то це

домогосподарство (і кожен його член) є багатовимірно бідним. Домогосподарства з оцінкою депривацій 20% та більше, але менше за 33,3% є вразливими у плані перетворення на багатовимірно бідні або ризикують перетворитися на такі.

Національна межа бідності в Україні визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середнього доходу (витрат) 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого. В основу розрахунку витрат на умовну особу покладено еквівалентну шкалу, за якою першому члену домогосподарства присвоюється коефіцієнт 1, а всім іншим – 0,7 (наприклад, домогосподарство з трьох осіб має у своєму складі 2,4 умовної особи: $1 + 0,7 + 0,7 = 2,4$). Медіанний рівень доходів (витрат) – це рівень доходів (витрат), який знаходиться всередині упорядкованого за зростанням середньодушових показників доходів (витрат) ряду населення [44].

У табл.2.5 подано порівняння бідності за рівнем доходів, виміряної як відсоток населення, що живе на суму менше 1,25 дол. США за паритетом купівельної спроможності (ПКС) на день, та багатовимірних депривацій в Україні. Показано, що бідність за доходами – це лише частина питання. Кількість людей, які живуть у багатовимірній бідності, на 2,1 відсоткового пункту більше, ніж бідність за рівнем доходів.

Це означає, що ті, хто живе вище межі бідності за рівнем доходів, усе одно можуть потерпати від депривацій в освіті, охороні здоров'я та інших умов життя. У табл.2.5 також наведений відсоток населення України, яке живе у значній бідності (рівень депривацій – 50% і більше), та населення, вразливого до бідності (рівень депривацій – від 20% до 30%). Внески у загальну бідність депривацій за кожним виміром завершують повну картину щодо людей, які живуть у бідності, в Україні. Для порівняння у табл.2.5 також подані показники Казахстану, Молдови, Російської Федерації та Сербії.

Таблиця 2.5 – Найостанніші показники БІБ України порівняно з обраними країнами

	Рік обстеження	Значення БІБ	Чисельність (%)	Інтенсивність депривацій (%)	Населення			Внесок депривацій у загальну бідність		
					Вразливе до бідності (%)	У значній бідності (%)	Що живе нижче межі бідності (%)	Охорона здоров'я	Освіта	Умови життя
Україна	2007	0,002	0,6	34,3	1,0	0,2	0,1	95,1	1,0	3,8
Україна	2012	0,001	0,4	34,5	5,0	0,0	0,0	77,5	19,0	3,5
Казахстан	2006	0,007	1,8	38,5	4,7	0,2	0,0	73,4	5,5	21,2
Казахстан	2010/2011	0,004	1,1	36,4	2,3	0,0	0,1	83,9	4,3	11,8
Молдова	2005	0,005	1,3	38,8	5,2	0,2	0,0	46,6	17,7	35,6
Молдова	2012	0,004	1,1	38,4	2,2	0,1	0,0	66,9	11,0	22,1
Російська Федерація	2003	0,005	1,3	38,9	0,8	0,2	0,0	2,5	84,2	13,3
Сербія	2010	0,001	0,3	39,9	3,1	0,0	0,0	48,6	24,7	26,7
Сербія	2014	0,002	0,4	40,6	2,7	0,1	0,0	40,7	30,7	28,7

* складено автором на основі [24]

Якщо сконцентрувати увагу на тенденціях людського розвитку, то можна відмітити, що упродовж 2000-2010 років вони розвивалися по-різному. Регіони умовно можна було згрупувати таким чином:

- 1) стабільні регіони (коливання рейтингів в середньому не перевищує 1);
- 2) регіони, що тяжіють до стабільності (коливання рейтингів становлять в середньому від 1 до 4);
- 3) регіони, рейтинги яких істотно поліпшились (не менше ніж на 4);
- 4) регіони, рейтинги яких істотно погіршились (не менше ніж на 4); 5) регіони, рейтинги яких істотно змінювалися в різних напрямках (рис. 2.5).

При управлінні економічним розвитком окремого регіону доцільно виділяти всі перераховані вище відносно самостійні цілі і здійснювати моніторинг їх досягнення.

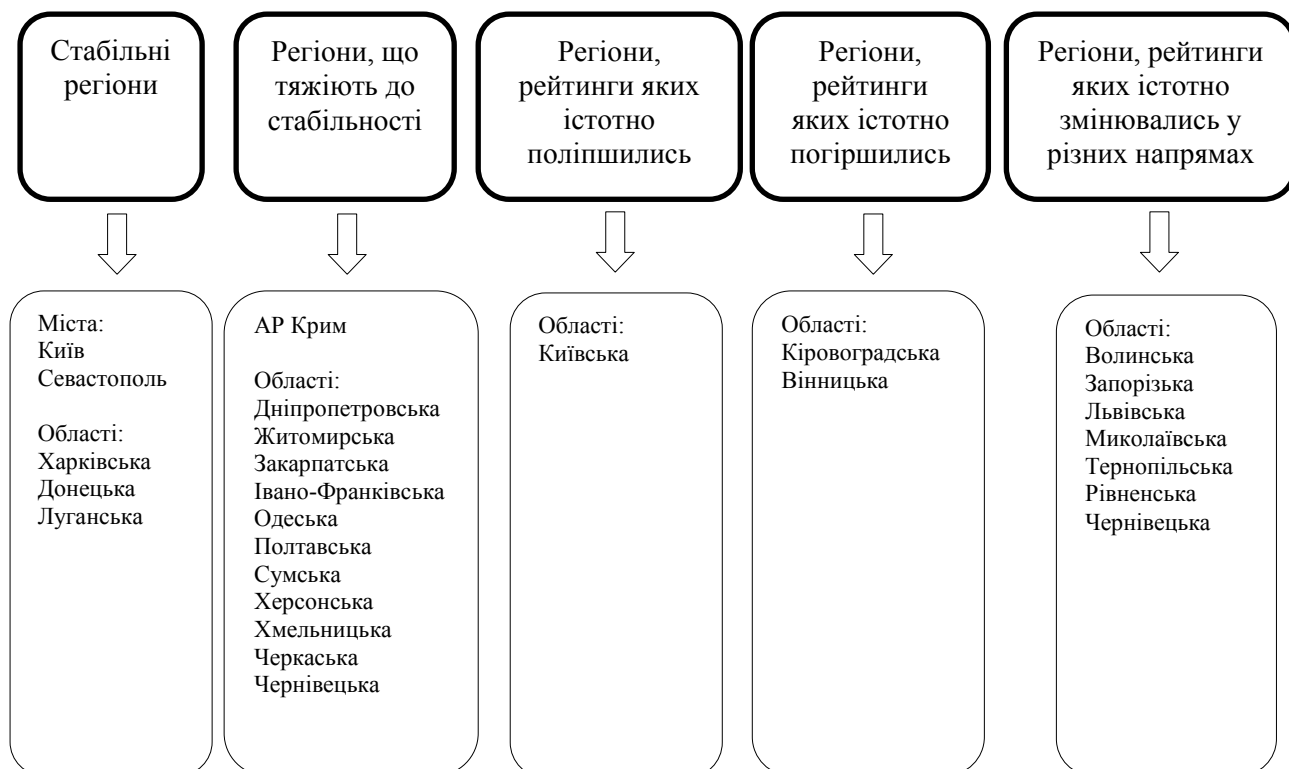

Рисунок 2.5 – Рейтингова оцінка регіонів за динамічними змінами індексу людського розвитку

* складено автором

Зокрема, поряд з моніторингом стану регіонального виробництва та динаміки грошових доходів населення вважаємо за необхідне відстежувати й інші найважливіші параметри економічного розвитку.

Наявність і рівень якості шкіл, дитячих садків, інших освітніх установ та їх доступність, а також рівень освіти і кваліфікації людей – найважливіші параметри рівня розвитку будь-якого регіону. Забезпечення продуктами харчування, контроль їх якості, дотримання прав споживачів на роздрібному ринку – це також параметри оцінки рівня регіонального розвитку (табл.2.6). Рівень фізичного та психічного здоров'я населення, тривалість життя, рівень розвитку системи охорони здоров'я та її доступність, стан навколишнього

середовища – також важливі оціночні критерії соціально-економічного розвитку регіону.

Таблиця 2.6 – Характеристика регіонального людського розвитку в 1999-2010рр.

Регіони	Ранг регіону											
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
АР Крим	16	3	2	4	5	7	9	9	16	8	5	7
Вінницька	6	6	6	6	11	15	23	24	26	24	24	24
Волинська	17	21	17	15	19	13	18	17	14	20	7	16
Дніпропетровська	25	20	21	19	16	20	11	15	12	17	14	13
Донецька	26	26	26	26	27	26	27	27	27	27	27	27
Житомирська	18	19	22	21	21	18	20	22	19	21	22	23
Закарпатська	9	9	11	11	3	4	6	7	8	9	12	8
Запорізька	13	16	14	17	20	14	19	11	18	16	13	20
Івано-Франківська	15	15	19	14	15	17	13	16	13	13	9	9
Київська	4	10	7	12	9	12	12	13	7	4	4	4
Кіровоградська	23	18	18	18	17	25	25	25	24	25	25	26
Луганська	27	27	27	27	26	27	26	26	25	26	26	25
Львівська	10	5	9	7	6	6	8	5	10	10	16	12
Миколаївська	24	25	20	25	24	21	17	14	11	15	17	17
Одеська	21	17	24	22	22	24	14	20	20	19	21	21
Полтавська	2	4	4	3	7	5	5	4	4	6	6	6
Рівненська	11	22	13	13	13	10	7	6	6	7	10	10
Сумська	22	24	25	23	23	23	22	18	22	22	23	22
Тернопільська	5	12	10	10	8	16	15	19	15	11	11	10
Харківська	14	7	5	5	4	3	3	3	2	3	3	3
Херсонська	20	23	23	24	25	19	21	21	21	18	20	18
Хмельницька	7	11	12	8	10	9	4	8	5	5	8	5
Черкаська	3	8	8	9	14	8	10	10	9	12	15	11
Чернівецька	12	14	15	20	12	11	24	12	17	14	18	14
Чернігівська	19	13	16	16	18	22	16	23	23	23	19	15
м. Київ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
м. Севастополь	8	2	3	2	2	2	2	2	3	2	2	2

Продовження табл. 2.6

Регіони	Індекс людського розвитку											
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
АР Крим	0,523	0,577	0,565	0,558	0,546	0,519	0,493	0,495	0,474	0,515	0,537	0,494
Вінницька	0,563	0,551	0,544	0,531	0,517	0,497	0,440	0,441	0,418	0,423	0,440	0,435
Волинська	0,522	0,485	0,496	0,490	0,488	0,505	0,463	0,484	0,475	0,469	0,562	0,475
Дніпропетровська	0,476	0,496	0,481	0,483	0,499	0,475	0,484	0,484	0,478	0,478	0,500	0,480
Донецька	0,440	0,450	0,425	0,421	0,413	0,418	0,397	0,397	0,392	0,401	0,408	0,401
Житомирська	0,515	0,496	0,481	0,470	0,474	0,487	0,452	0,460	0,466	0,469	0,470	0,438
Закарпатська	0,55	0,547	0,524	0,516	0,558	0,557	0,505	0,507	0,492	0,511	0,504	0,488
Запорізька	0,527	0,508	0,512	0,488	0,480	0,502	0,457	0,489	0,466	0,480	0,504	0,463
Івано-Франківська	0,523	0,509	0,482	0,490	0,499	0,489	0,482	0,484	0,476	0,494	0,513	0,487
Київська	0,568	0,539	0,538	0,503	0,518	0,509	0,483	0,489	0,493	0,547	0,542	0,532
Кіровоградська	0,490	0,501	0,487	0,485	0,490	0,464	0,419	0,437	0,432	0,422	0,436	0,423
Луганська	0,422	0,412	0,413	0,390	0,414	0,400	0,412	0,412	0,420	0,421	0,433	0,428
Львівська	0,550	0,555	0,530	0,350	0,534	0,529	0,502	0,521	0,844	0,509	0,497	0,483
Миколаївська	0,479	0,468	0,482	0,453	0,461	0,472	0,466	0,485	0,482	0,489	0,495	0,472
Одеська	0,498	0,507	0,476	0,468	0,466	0,465	0,468	0,469	0,464	0,474	0,480	0,455
Полтавська	0,599	0,576	0,559	0,563	0,530	0,553	0,506	0,528	0,515	0,521	0,528	0,510
Рівненська	0,549	0,482	0,520	0,499	0,514	0,513	0,504	0,516	0,503	0,519	0,508	0,465
Сумська	0,492	0,474	0,462	0,463	0,465	0,466	0,446	0,471	0,461	0,465	0,459	0,444
Тернопільська	0,564	0,533	0,527	0,521	0,523	0,489	0,466	0,469	0,475	0,501	0,506	0,486
Харківська	0,525	0,549	0,554	0,553	0,553	0,558	0,537	0,556	0,559	0,556	0,579	0,561
Херсонська	0,500	0,482	0,477	0,461	0,455	0,476	0,447	0,468	0,462	0,478	0,481	0,468
Хмельницька	0,560	0,537	0,523	0,527	0,518	0,513	0,508	0,496	0,507	0,527	0,523	0,516
Черкаська	0,569	0,548	0,535	0,522	0,504	0,517	0,492	0,493	0,491	0,500	0,497	0,485
Чернівецька	0,530	0,521	0,511	0,476	0,516	0,513	0,437	0,489	0,471	0,489	0,486	0,479
Чернігівська	0,514	0,523	0,509	0,489	0,489	0,466	0,466	0,450	0,435	0,465	0,482	0,475
м. Київ	0,689	0,717	0,699	0,688	0,691	0,711	0,659	0,659	0,698	0,693	0,697	0,698
м. Севастополь	0,556	0,588	0,560	0,599	0,605	0,570	0,565	0,579	0,548	0,593	0,584	0,598

* складено автором на основі [45]

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України розрахувало перший рейтинг оцінки соціально-економічного розвитку регіонів (табл.2.7, рис.2.6). За результатами оцінки, у 2015 році кращі показники щодо соціально-економічного розвитку у міста Києва, Дніпропетровської, Київської, Харківської та Вінницької

областей. Найгірші – у Чернігівській, Житомирській, Тернопільській, Донецькій та Луганській областях. Оцінка здійснювалася на підставі інформації від міністерств, центральних органів виконавчої влади, обласних та Київської міської державних адміністрацій по 26 показникам в 6 напрямках.

Таблиця 2.7 – Рейтинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2015р.

Регіони	Загальне місце регіону	Місце регіону за напрямом					
		Економічна ефективність	Інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця	Фінансова самодостатність	Ефективність ринку праці	Розвиток інфраструктури	Відновлювана енергетика та енергоефективність
М. Київ	1	1	1	1	1	1	11
Дніпропетровська	2	2	2	5	2	2	20
Київська	3	13	3	2	5	3	13
Харківська	4	7	11	7	4	16	1
Вінницька	5	6	18	3	11	19	3
Миколаївська	6	5	4	20	6	14	12
Львівська	7	16	12	8	13	7	6
Запорізька	8	4	8	16	7	22	10
Рівненська	9	21	14	9	9	17	4
Івано-Франківська	10	18	15	22	10	15	2
Кіровоградська	11	12	23	15	14	6	7
Сумська	12	10	21	12	16	21	5
Волинська	13	9	5	18	24	10	8
Хмельницька	14	4	9	21	21	4	9
Закарпатська	15	23	6	4	15	8	19
Одеська	16	15	10	19	3	5	24
Херсонська	17	8	19	6	17	23	16
Полтавська	18	3	7	24	20	9	23
Черкаська	19	11	24	11	8	18	21
Чернівецька	20	22	20	10	12	11	17
Чернігівська	21	19	13	14	19	20	18
Житомирська	22	17	16	23	18	12	14
Тернопільська	23	20	17	13	23	13	15
Донецька	24	24	22	25	22	25	22
Луганська	25	25	25	17	25	24	25

* складено автором на основі [46]

Рисунок 2.6 – Рейтинг соціально-економічного розвитку регіонів у 2015р.

Для оцінки економічної ефективності регіонів було проаналізовано 7 показників:

- індекс промислової продукції;
- обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу населення;
- індекс обсягу сільськогосподарського виробництва;
- обсяг виробництва продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу сільського населення;
- індекс будівельної продукції;
- обсяг виконаних будівельних робіт у розрахунку на одну особу населення;
- індекс споживчих цін.

За інтегральним показником економічної ефективності перші місця посіли м. Київ, Дніпропетровська, Полтавська, Запорізька та Миколаївська області; за показниками промислової продукції виділилися Дніпропетровська, Запорізька, Вінницька та Житомирська області; найбільш значних результатів у сільському господарстві за розглянутий період досягли Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська та Полтавська області; м. Київ, Волинська, Полтавська та Миколаївська області посіли перші місця у рейтингу за показниками будівельної продукції та виконаними будівельними роботами; за індексом споживчих цін у першу п'ятірку увійшли м. Київ, Луганська, Кіровоградська, Вінницька та Донецька області.

Для оцінки відновлюваної енергетики та енергоефективності регіонів України було обрано такі показники напряму:

- частка оснащення багатоквартирних житлових будинків по будинковими приладами обліку теплової енергії, відсотків до загальної кількості багатоквартирних будинків, які підлягають оснащенню;
- частка сумарної потужності котелень на альтернативних видах палива в регіоні, відсотків до загальної потужності котелень регіону;
- частка домогосподарств, які уклали кредитні договори в рамках механізмів підтримки заходів з енергоефективності в житловому секторі за рахунок коштів державного бюджету (у тому числі із співфінансуванням з місцевих бюджетів), відсотків до загальної кількості домогосподарств регіону.

За першим показником «частка оснащення багатоквартирних житлових будинків по будинковими приладами обліку теплової енергії» серед українських регіонів перше місце займає Львівська область, друге – Вінницька, а третє в Запорізької області.

Найбільша сумарна потужність котелень на альтернативних видах палива відзначається у Харківській, Івано-Франківській і Рівненській областях. По кількості домогосподарств, які уклали кредитні договори в

рамках механізмів підтримки заходів з енергоефективності в житловому секторі за рахунок коштів державного бюджету (у тому числі із співфінансуванням з місцевих бюджетів) лідирують Сумська, Рівненська, Львівська та Житомирська.

Для оцінки розвитку інфраструктури серед регіонів України було визначено такі показники напряму:

- темп зростання (зменшення) обсягу прийнятого в експлуатацію житла, відсотків до відповідного періоду попереднього року;
- обсяг прийнятого в експлуатацію житла у розрахунку на 10 тис. осіб населення, кв. метрів загальної площі;
- обсяг вантажообороту автомобільного та залізничного транспорту, тис. тонн-кілометрів на 1000 осіб населення.

Найбільший темп зростання обсягу прийнятого в експлуатацію житла спостерігається у Кіровоградській, Хмельницькій та Черкаській областях. За кількістю прийнятого в експлуатацію житла у розрахунку на 10 тис. осіб населення серед регіонів України лідирує Київська, Івано-Франківська та Львівська області.

По обсягу вантажообороту автомобільного та залізничного транспорту перші сходинки рейтингу посідають Дніпропетровська, Одеська та Запорізька області.

Оцінка ефективності ринку праці серед регіонів України проводилась за наступними показниками:

- рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків до населення відповідного віку;
- рівень зайнятості населення у віці 15-70 років (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків до населення відповідного віку;
- рівень реальної заробітної плати, відсотків до відповідного періоду попереднього року;

- сума заборгованості з виплати заробітної плати, відсотків до Фонду оплати праці за останній місяць звітного періоду;
- темп зростання (зменшення) заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг, відсотків до початку звітного року.

Найменший рівень безробіття населення у віці 15-70 років склався у м. Київ, Дніпропетровській, Одеській та Київській областях. Так у м. Київ, Дніпропетровській та Харківській областях рівень зайнятості населення у віці 15-70 років складає більший відсоток.

Лідерами у рівні реальної заробітної плати стали Донецька, Запорізька області та м. Київ. По сумі заборгованості з виплати заробітної плати бачимо позитивну тенденцію в Хмельницькій, Закарпатській та Черкаській областях. За темпом зменшення заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг лідирують Черкаська, Сумська та Кіровоградська області.

Для оцінки фінансової самодостатності серед регіонів України було обрано такі показники напряму:

- темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), відсотків до відповідного періоду попереднього року;
- доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу населення, тис. гривень;
- темп зростання (зменшення) податкового боргу за грошовими зобов'язаннями платників податків, які перебувають у процедурах банкрутства або щодо яких судом прийнято рішення (постанову) про зупинення провадження у справі, відсотків до початку року.

Кращій темп зростання доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) спостерігаємо у Волинській, Закарпатській областях та у м. Київ. Найбільші доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу населення є в м. Київ та в Дніпропетровській і Київській областях.

В той час як найменший темп зростання податкового боргу за грошовими зобов'язаннями платників податків, які перебувають у процедурах банкрутства або щодо яких судом прийнято рішення про зупинення провадження у справі відзначаємо в Луганській, Рівненській та Вінницькій областях.

Для оцінки інвестиційного розвитку та зовнішньоекономічної співпраці серед регіонів України були обумовлені такі показники напряму:

- індекс капітальних інвестицій, відсотків до відповідного періоду попереднього року;
- обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком з початку року, гривень;
- темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), відсотків до обсягу на початок року;
- обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) у розрахунку на одну особу населення наростаючим підсумком з початку інвестування, доларів США;
- обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення, доларів США.

Вищий індекс капітальних інвестицій у таких областях: Волинській, Хмельницькій та Миколаївській. Зріст обсягу капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) відзначаємо у наступних регіонах: м. Київ, Київська та Дніпропетровська області. Більший відсоток темпу зростання обсягу прямих іноземних інвестицій маємо у м. Київ, а також у Полтавській та Луганській областях.

За обсягом прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу населення попереду наступні адміністративні одиниці: м. Київ, Дніпропетровська та Київська області. А от за обсягом експорту товарів у

розрахунку на одну особу населення безумовними лідерами є м. Київ, Дніпропетровська та Запорізька області.

Рейтингове оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів введено відповідно до постанови Кабінету міністрів України № 856 «Про затвердження порядку і методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» від 21 жовтня 2015 р. [47]. Областям виставлятимуть оцінки щоквартально по 27 показникам в 6 напрямках і щорічно по 64 показникам в 12 напрямках.

2.2 Оцінка фаз формування економічного простору регіону та їх властивості

Рівень концентрації економічного простору певним чином впливає на конкурентоспроможність суб'єкту господарювання, вона підвищується відносно аналогічного суб'єкту, що не входить в даний рівень концентрації простору. Економічний простір представляється нам як субстанція, що має власний життєвий цикл, тривалість якого визначається розвитком інституційного середовища.

Підкреслюємо, що мова йде не про стан інституційного середовища в даний момент часу, а про його розвиток, про ті тенденції, які превалюють в цьому розвитку. На наш погляд, можна виділити чотири фази життєвого циклу економічного простору – формування, розвиток, рецесія, депресія. Ми не стверджуємо, що ця послідовність фаз циклу єдино можлива, проте в більшості досліджень з макроекономічних процесів використовується подібна послідовність фаз (етапів), відмінність – лише в ступені деталізації подання циклу. Кожна фаза циклу характеризується особливою структурою економічного простору, яка визначається функціями елементів, що його утворюють (табл. 2.8).

Таблиця 2.8 – Функції елементів економічного простору по стадіям його життєвого циклу

Елемент/фаза	Економічний процес (властивість конгломеративності)	Економічний час	Економічна конкуренція
Формування	Інтегруюча	Синхронізація процесів	Об'єднання процесів
Розвиток	Вибіркова	Прискорення процесів	Розвиток процесів
Рецесія	Стабілізуюча	Уповільнення процесів	Стабілізація процесів
Депресія	Дезінтегруюча	Десинхронізація процесів	Руйнування процесів

* розроблено автором

Розглянемо змістовний аспект кожної фази трансформації економічного простору, його еволюцію. На рис. 2.7-2.10 представлені схеми, що дають геометричну інтерпретацію фаз. Осі на малюнках:

- L1 – рівень синхронізації економічного часу;
- L2 – рівень конкурентоспроможності суб'єктів господарювання;
- L3 – рівень концентрації економічного простору.

У даному випадку мова йде про рівні, які є оптимальними для даного стану інституційного середовища. Цифри на малюнках:

- 1 – основні економічні процеси;
- 2 – допоміжні економічні процеси;
- 3 – процеси життєзабезпечення V-процесу;
- 4 – процеси, що перешкоджають реалізації V-процесу.

1. Фаза формування економічного простору.

Виникнення економічного простору обумовлюється спонтанними економічними процесами суб'єктів господарювання в інституційному середовищі, який сприяє розвитку цих процесів. Після деякого часу

економічні інтереси суб'єктів починають «перетинатися», що об'єктивно зумовлено рідкістю економічних ресурсів [48].

З урахуванням того, що інформаційні потоки, що відображають зміст економічних інтересів, мають властивість асиметричності, виникає конкурентна основа, що приводить до виникнення певного рівня узгодженості економічних інтересів суб'єктів. Сенс цієї конкурентної основи полягає в неповноті інформації одного суб'єкта щодо іншого суб'єкту господарювання і прагненні першого компенсувати наявну неповноту інформації підвищенням ефективності своєї діяльності або входженням до спільного економічного процесу (рис.2.7).

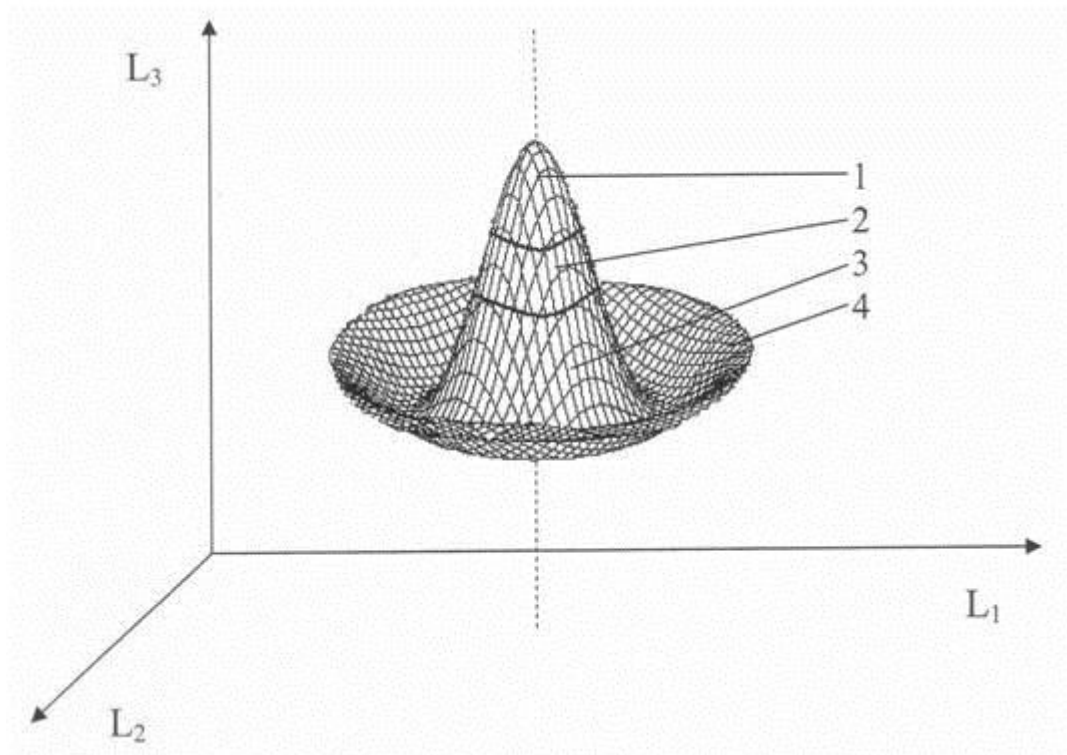

Рисунок 2.7 – Геометрична інтерпретація фази формування економічного простору

Господарюючі суб'єкти прагнуть до інтегрування своїх економічних процесів, що формально є наслідком певного рівня узгодженості їх економічних інтересів, яка може бути досягнута тільки в тому випадку, якщо

економічний час буде синхронізовано. По суті ж, інтегрування процесів обумовлено прагненням до зниження асиметрії наявної інформації про партнера, що частково вирішує протиріччя, пов'язане з неповнотою інформації про нього.

З урахуванням того, що ймовірність еквівалентності рівнів повноти інформації одного суб'єкта про інший досить мала, спільний економічний процес, що формується, розставляє суб'єктів за принципом «ведучий-ведений».

Таким чином, необхідною умовою формування економічного простору є наявність певного рівня узгодженості економічних інтересів суб'єктів господарювання, в іншому випадку процес формування економічного простору не почнеться. Як тільки цей рівень перевищує деяку величину, економічний простір набуває нову якість – він починає «працювати» на суб'єктів господарювання, що входять у цей простір, їх конкурентоспроможність починає зростати. Проявляється результат, обумовлений емерджентними властивостями економічної системи. В результаті першої фази трансформації економічного простору формується його основа – V-процес.

Процеси, що перешкоджають формуванню економічного простору, у цій фазі найменш синхронізовані, що сприяє швидкому розвитку основних і допоміжних процесів.

2. Фаза розвитку економічного простору.

Одним з джерел розвитку економічного простору виступає протиріччя між V-процесом і зростаючим впливом процесів, що перешкоджають його розвитку. Рівень витрат суб'єктів господарювання, чії процеси входять у V-процес, значно нижче, ніж у суб'єктів, пов'язаних з ним лише побічно.

Прагнення суб'єкта господарювання знизити для себе вплив негативних процесів і «встигнути» увійти до V-процесу веде до прискорення перебігу економічного часу, в якому існує V-процес, але таке входження можливе лише для суб'єктів, що мають підвищений рівень конкурентоспроможності.

Підвищення цього рівня можливо і обумовлено безперервної спеціалізацією господарської діяльності суб'єкта в рамках V-процесу, що забезпечується все зростаючими потоками інформації, які циркулюють в ньому. Конкуренція прискорює час у господарській системі. Час реалізації трансакцій скорочується до часу проходження інформаційного сигналу. Особливістю даної фази є високий рівень синхронізації основних, допоміжних і підтримуючих процесів за умовою зростання конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів (рис.2.8).

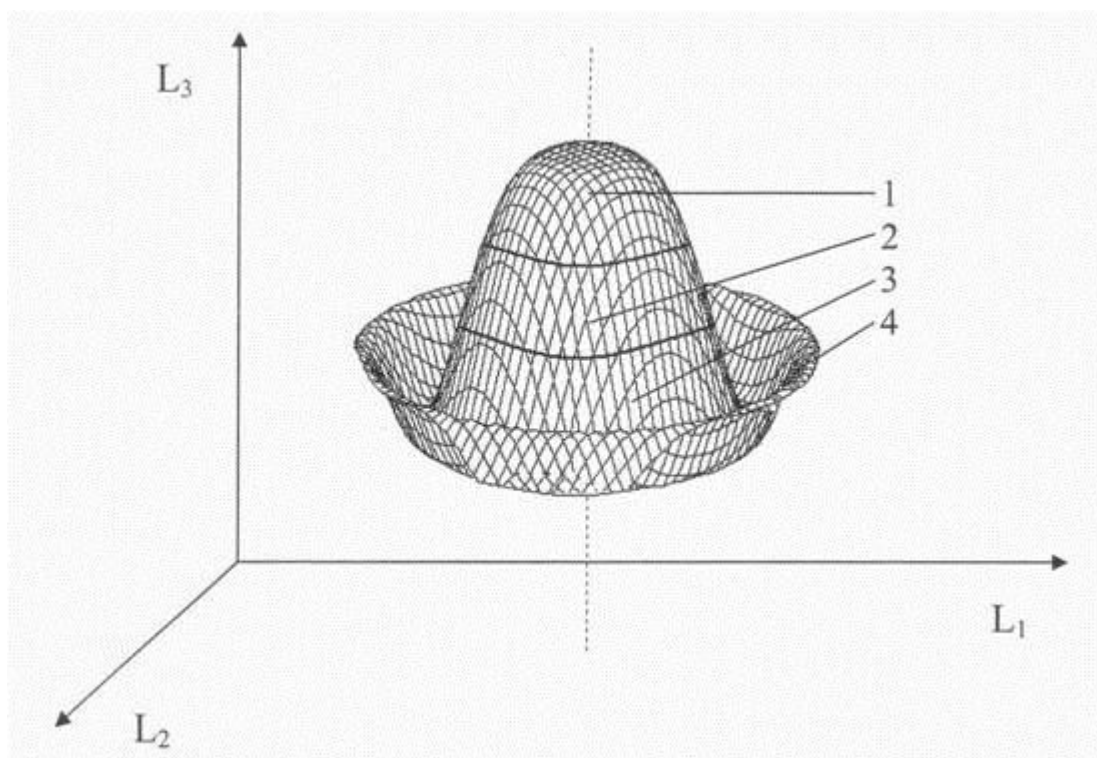

Рисунок 2.8 – Геометрична інтерпретація фази розвитку економічного простору

По мірі проходження фази розвитку V-процес починає виконувати виборчу, селективну функцію, що постійно підсилюється, стосовно до суб'єктів, чиї економічні процеси побічно співвідносяться з V-процесом. Фаза завершується таким станом V-процесу, коли входження нового приватного економічного процесу до V-процесу не збільшує загальний

рівень конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, що беруть участь у V-процесі.

3. Фаза рецесії.

Перехід економічного простору в цю фазу обумовлений змінами в інституціональному середовищі, що генерує процеси, спрямовані на перешкоджання розвитку V-процесу у регіоні. Щодо «потужності» вони стають приблизно рівними.

Рівень витрат з підтримання функціонування V-процесу має в цій фазі тенденцію до підвищення за рахунок уповільнення економічного часу процесів, що його складають.

З урахуванням того, що ймовірність однакової швидкості цього уповільнення у всіх процесів досить мала, з'являється тенденція десинхронізації економічного часу, в якому функціонують суб'єкти господарювання [49]. Їх конкурентоспроможність вже не підвищується, але залишається на стабільному рівні (рис.2.9).

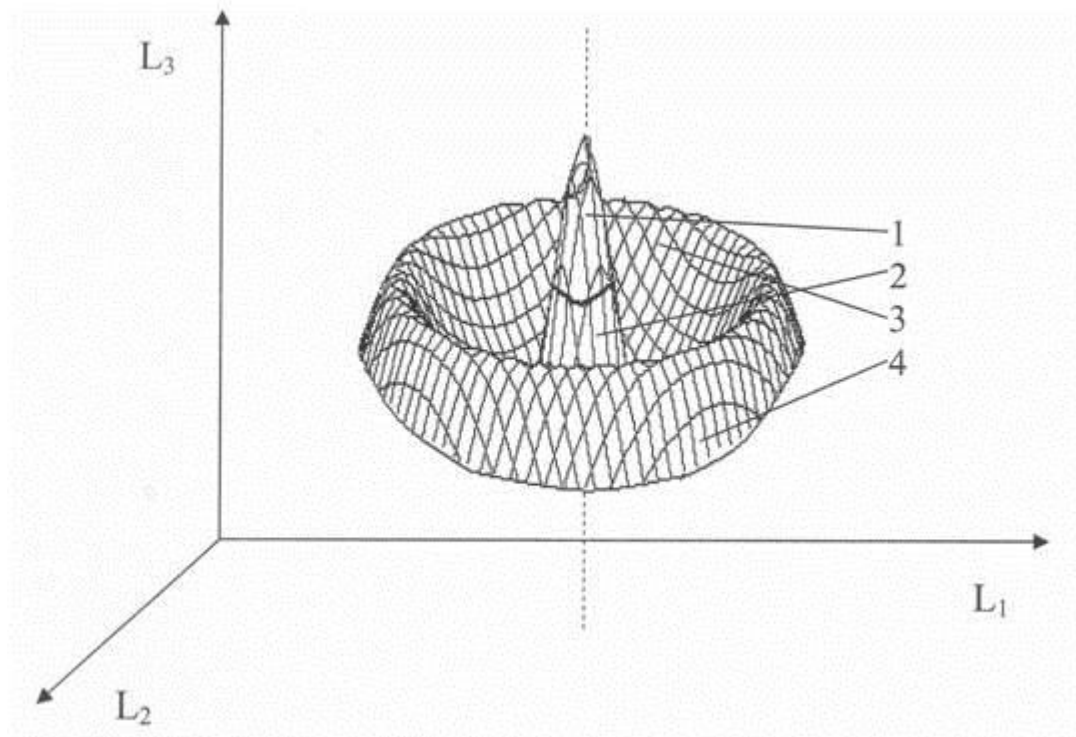

Рисунок 2.9 – Геометрична інтерпретація фази рецесії економічного простору

У структурі V-процесу відбуваються зміни, які полягають в розмиванні меж основних і допоміжних процесів, зниженні рівня спеціалізації діяльності господарюючих суб'єктів, а також посиленні впливу на цю структуру процесів, що перешкоджають реалізації V-процесу.

4. Фаза депресії економічного простору.

Фаза обумовлена незворотніми змінами в інституціональному середовищі. Рівень витрат, супроводжуючий V-процес, збільшується відносно рівня витрат приватних процесів в даному економічному просторі. Посилюється тенденція розщеплення V-процесу на складові, сукупність яких вже не утворює V-процес (рис.2.10).

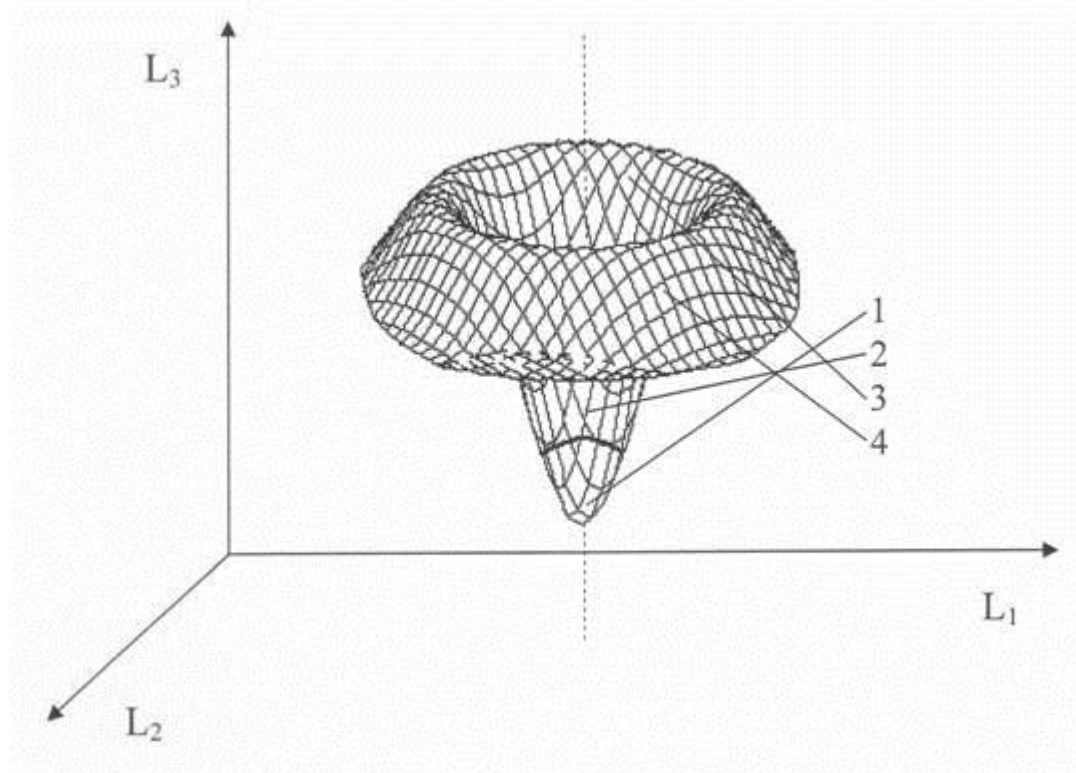

Рисунок 2.10 – Геометрична інтерпретація фази депресії економічного простору

Рівень витрат цих процесів прагне до середнього рівня витрат більшості приватних процесів, що входять в економічний простір. Економічний час у процесах, що виділилися, десинхронізується, рівень

узгодженості економічних інтересів суб'єктів господарювання знижується, за рахунок чого знижується і їх конкурентоспроможність.

У результаті проходження економічним простором регіону цієї фази трансформації, структура V-процесу починає руйнуватися, а він сам розпадається на окремі процеси, які стають основою формування нового економічного простору. Економічні інтереси суб'єктів господарювання та інституційне середовище ініціюють диверсифікацію економічного простору, в результаті якої починається його новий життєвий цикл, але вже в іншій якості (рис. 2.11).

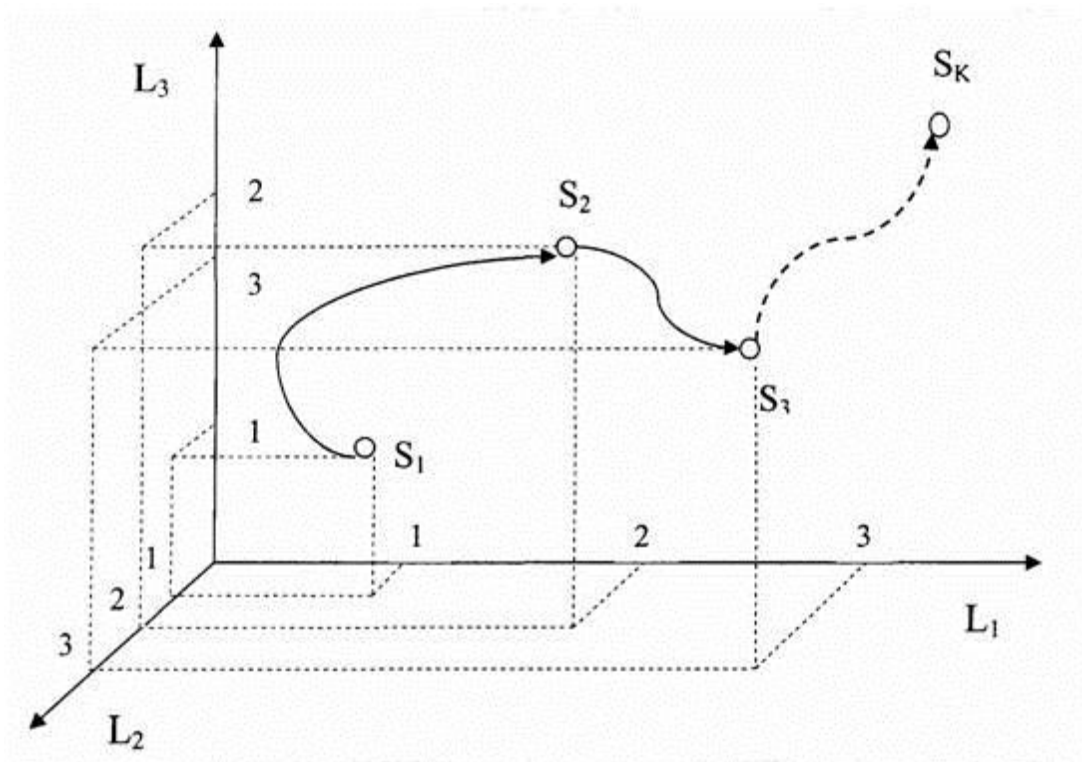

Рисунок 2.11 – Геометрична інтерпретація переходу економічного простору зі стану S_1 в S_2

У всіх розглянутих фазах життєвого циклу економічного простору процеси життєзабезпечення V-процесу виступають в ролі буфера, що згладжує протиріччя, зумовлені розвитком V-процесу і процесами, що перешкоджають цьому.

Переходячи з одного стану в інший, економічний простір змінює свої характеристики, які виражаються в його властивостях, а точніше, у превалюванні одних властивостей над іншими, що зумовлено специфікою його V-процесу [50].

На нашу думку, економічний простір має такі властивості, притаманні синергетичним системам:

- властивість фрактальності, коли один економічний простір, будучи самостійною частиною, вкладено в інший й в той же час обидва представляють собою єдину цілісність. Більше того, підпростори, що формуються чотирма типами процесів, що становлять V-процес, також розвиваються за розглянутими раніше фазами життєвого циклу економічного простору;

- властивість неоднорідності, що впливає, з одного боку, з нелінійності процесів, що відбуваються в економічному просторі, з іншого – з відношення процесів, що становлять V-процес, між собою. Різний рівень синхронізації економічного часу в основних, допоміжних і обслуговуючих процесах, різний рівень конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, задіяних у цих процесах, а також їх індивідуальне сприйняття інституційного середовища обумовлюють неоднорідність економічного простору, що виражається в різному ступені його концентрації;

- властивість самоорганізації, під якою Г.Хакен розумів здатність системи без специфічного впливу ззовні набувати деяку просторову структуру [51, С.10-11]. Дана властивість виражається у здатності економічного простору певною мірою нейтралізувати наслідки зовнішніх і внутрішніх негативних процесів, що підвищує стійкість економічної діяльності суб'єктів господарювання та рівень організованості їх економічних процесів.

За формою економічний простір регіону постає як мережева структура регіональних, міжрегіональних та зовнішньоекономічних контрактів і угод, які реалізуються через економічні процеси суб'єктами господарювання [52].

За змістом сутність економічного простору визначається тими функціями, які воно виконує.

На нашу думку, економічний простір має виконувати шість функцій.

1. Інституційна функція полягає у підтримці та розвитку інституційного середовища, в якій реалізується V-процес. Ця функція, по суті, дуалістична: з одного боку, інституційне середовище встановлює ті обмеження, в яких існує V-процес, з іншого – V-процес впливає на інституційне середовище, цілеспрямовано знижуючи рівень трансакційних витрат, який формується інститутами. Це протиріччя знімається в процесі еволюції економічного простору.

Формально реалізація цієї функції відбувається через флуктуацію економічного простору, що виражається в циклічності процесу його стискання та розширення при проходженні життєвого циклу.

2. Регулююча функція. Інституційне середовище економічного простору задає спрямованість економічної діяльності суб'єктів господарювання, перетворюючи їх приватні економічні процеси в V-процес, в якому задіяна більшість господарюючих суб'єктів, що входять у даний економічний простір.

3. Синхронізуюча функція. Суб'єкти господарювання змушені синхронізувати економічний час своїх приватних економічних процесів з економічним часом V-процесу. В іншому випадку приватні економічні процеси відторгаються економічним простором, так як рівень трансакційних витрат, супроводжуючий ці процеси, буде перевищувати сформований рівень витрат V-процесу. Економічний простір виступає тут у ролі механізму синхронізації економічного часу.

4. Коригуюча функція. Кожен суб'єкт господарювання змушений безперервно узгоджувати свої економічні інтереси з інтересами інших суб'єктів, що входять у даний економічний простір, в іншому випадку рівень його трансакційних витрат значно зростає.

5. Оптимізуюча функція. Функціонування суб'єктів господарювання в даному економічному просторі веде до зниження їх трансакційних витрат до деякого рівня за рахунок підвищення рівня конкурентоспроможності за умови їх участі у V-процесі. Ключовими джерелами конкурентоспроможності суб'єкта господарювання є єдині цілі, елементи довіри і співпраці між суб'єктами, які беруть участь у V-процесі, в результаті переплетення їх економічних інтересів.

6. Інформаційна функція. В економічному просторі відбувається акумуляція інформації про економічне середовище і передача цієї інформації суб'єктам господарювання, що дозволяє знизити ентропію економічного простору і підвищити рівень його організованості, підняти ефективність функціонування суб'єктів господарювання.

Підводячи деякі підсумки наших теоретичних викладок, зазначимо, що економічний простір розглядалося нами як категорію в контексті регіональної економічної системи. При цьому не уточнювалися характеристики системи конкретного регіону, її тип розвитку. Це дозволило, використовуючи в якості методології дослідження процесний підхід, сформулювати загальні теоретичні основи функціонування економічного простору.

Пропонований підхід є універсальним. Наприклад, якщо необхідно врахувати тип розвитку системи (індустріальний, постіндустріальний), достатньо відобразити цей момент в структурі V-процесу, що є каркасом економічного простору. Це ж відноситься і до структури національного господарства країни або окремого регіону, його спеціалізації.

Отже, дозволимо собі висунути таку гіпотезу. В суспільстві з постіндустріальним типом розвитку фактори виробництва змінюють свою просторову конфігурацію, відриваючись один від одного, стаючи територіально менш пов'язаними між собою, оскільки економічний простір бере на себе цю інтегруючу функцію. Дана гіпотеза дозволяє слідом за четвертим елементом факторів виробництва Й.Шумпетера припустити, що

економічний простір являє собою п'ятий елемент у цьому ряду – самостійний фактор виробництва [53].

2.3 Зміст та аналіз потенціалу економічного простору

Соціально-економічний зміст потенціалу економічного простору з точки зору організації та використання території включає три найважливіші складові, які характеризують життя і діяльність територіальних громад та визначають можливості розвитку певної території (регіону).

По-перше, – це сама відповідна територія, її масштаби, ресурси і характер їх впливу на господарський розвиток і розвиток територіального співтовариства.

По-друге, – це економіка, яка функціонує в даному просторі, її господарська структура і господарська організація, що створена, розвивається і відтворюється територіальним співтовариством на основі ресурсів, що знаходяться на території.

По-третє, – це саме суспільне територіальне співтовариство, здатне або нездатне ефективно використовувати простір, організувавши відповідне господарство, використовуючи як сам простір, так і наявні ресурси.

Простір будь-якої держави, або його частини, саме по собі є цінністю, незалежно від того чи володіє воно сировинними природними ресурсами, металами тощо.

Простір диктує те, що в літературі називається географічним середовищем, тобто те, що пов'язано з кліматом, ґрунтом, рослинністю, фауною і т.п. Ф.Бродель називав простір з його особливостями – арматурою, «яка впливає на моральне, інтелектуальне ... життя суспільства» [54, С.74].

У радянський період аналіз та оцінки впливу місця розташування, або кажучи інакше, простору, на соціально-політичні та економічні процеси, самоцінність території засуджувалися і навіть переслідувалися. Про це красномовно свідчить твердження, що міститься в «Короткому філософському словнику», доступному і навіть обов'язковому для читання і вивчення широким колам читачів. Там говорилося: «Географічний напрямок, – один з різновидів буржуазної науки, що приписує географічному середовищу визначальне значення в суспільному розвитку... У буржуазній соціології епохи імперіалізму «географічний напрямок» виродився в реакційну, фашистську теорію – геополітику, за допомогою якої ідеологи імперіалізму обґрунтовують захоплення чужих земель і підкорення незалежних народів» [55, С.144].

У цей же час у західному світі йшли зовсім протилежні процеси. Якщо раніше у світовій практиці простір при аналізі соціально-економічних процесів довгі роки розглядали в кращому випадку як якийсь нейтральний фон або його найчастіше ігнорували, то поступово стали виділяти як найважливішу складову соціальних процесів, визнаючи чинником, що визначає або, принаймні, впливає на соціально-економічні та інші суспільні події та явища.

Значимість просторового чинника була усвідомлена в США в середині XIX століття. Зокрема, стала проводитися спеціальна політика по заселенню західних районів країни. Навіть у роки великої депресії, завдяки громадським роботам стали освоюватися неосвоєні або слабо розвинені регіони і території.

У 1933 році в США був прийнятий закон про створення державної корпорації з освоєння долини річки Теннесі – Адміністрація долини Теннесі, покликаній реалізувати програму розвитку всього простору долини.

У 1965 році на основі діяльності Аппалачьської регіональної комісії почався цільовий розвиток простору Аппалачів. У 1940-50-ті роки стала посилено розвиватися слаборозвинена до того часу Аляска.

У 1975 р. в США був прийнятий спеціальний закон про територіальний розвиток, згідно з яким стали створюватися спеціальні програми, що фінансуються з державного бюджету з освоєння слабо освоєних територій, простору, що використовується недостатньо [56].

Важливою проблемою для економіки будь-якої країни є вивчення та дослідження сутності, джерел розвитку та використання її потенціалу економічного простору. Це пов'язано з тим, що потенціал економічного простору виступає тією основою, на якій базуються розробки майбутніх тенденцій в економіці, визначення пріоритетних шляхів розвитку тощо.

Сучасний стан національної економіки України характеризується значним руйнуванням основних елементів потенціалу економічного простору.

Нераціональне використання природних ресурсів, відсутність належної соціальної політики, несформованість умов для науково-технічного розвитку країни, непередбачене використання механізмів, методів та організаційних форм залучення робочої сили до системи господарських відносин призвели до фактичного розпаду продуктивних сил, незабезпечення належного відтворення їх елементів.

Недосконала політика використання потенціалу економічного простору України не тільки не сприяє позитивному розвитку економічних процесів, а й виступає як самостійний чинник поглиблення кризи [57].

При з'ясуванні сутності потенціалу економічного простору необхідно визначити принципи, на основі яких він функціонує. Зокрема, принцип системності означає виділення його окремих підсистем та елементів: потенціал продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних відносин і відносин економічної власності, а також господарського механізму.

Цей принцип у контексті потенціалу економічного простору передбачає взаємопов'язаність усіх елементів потенціалу, які доповнюють один одного.

Таким чином, внаслідок існування причинно-наслідкового зв'язку інтенсивне і нераціональне використання тільки одного з елементів потенціалу економічного простору може призвести до виникнення негативних тенденцій у системі в цілому.

Зв'язок між складовими елементами потенціалу економічного простору визначає зрілість існуючих виробничих відносин між людьми і ступінь досконалості господарського механізму, що обумовлює ці відносини. Величина потенціалу економічного простору, його якісний ріст і зміст, в основному, формується у процесі суспільного виробництва і залежить від рівня розвитку продуктивних сил та виробничих відносин.

Потенціал економічного простору визначається багатьма характеристиками і параметрами. Серед них слід виділити такі:

- щільність (чисельність населення, об'єм валового регіонального продукту, природні ресурси, основний капітал на одиницю площі простору);
- розміщення (показники рівномірності, диференціації, концентрації, розподілу населення і економічної діяльності, у тому числі існування господарсько-опанованих і не опанованих територій);
- взаємозв'язок (інтенсивність економічних зв'язків між частинами і елементами простору, умови мобільності товарів, послуг, капіталу й людей, що визначаються розвитком транспортних і комунікаційних мереж).

Для функціонування економічного простору важливе значення мають відстані між його елементами [58]. Економічна відстань, на відміну від фізичної, що вимірюється кілометрами, милями, характеризується перш за все транспортними і трансакційними витратами на подолання фізичної відстані.

Ось чому економічна відстань між одними й тими самими географічними точками виявляється неоднаковою для різних товарів, послуг, груп мігрантів, що переміщуються.

На сучасному етапі дослідження виявлено наступні закономірності формування потенціалу економічного простору:

- впорядкованість та взаємоузгодженість – усі елементи економічного простору впорядковані стосовно один одного та знаходяться у взаємозалежності; порушення існуючого балансу призводить до виникнення нового порядку речей в економічному просторі, який може задовольнити або не задовольнити господарюючих суб'єктів;

- нерівномірність розвитку елементів, що визначають економічний простір – ця закономірність проявляється у наявності високо розвинутих і депресивних регіонів, а також у прискореному або сповільненому перебігу процесів та явищ;

- циклічність – внутрішню причину циклічного розвитку становить складність системи, яка за своєю природою є нестабільною;

- розширення масштабів – економічний простір нерозривно пов'язаний з господарською діяльністю людини і розширюється з освоєнням нею ділянок простору (не лише території, але й способів організації виробництва).

Будь-який економічний простір має свої особливості функціонування, якому притаманні найбільш загальні проблеми розвитку:

- соціальні, викликані необхідністю забезпечення широкого соціального захисту населення регіону, забезпечення сталого функціонування систем життєзабезпечення, пошуку нових форм управління комунальною власністю, виробленням запобіжних заходів щодо попередження негативних соціальних наслідків ліквідації промислових підприємств і т.д.;

- економічні, які передбачають забезпечення вирівнювання істотних відмінностей в умовах фінансових можливостей господарювання, закріплення правил гри між центральною і місцевою владою при розмежуванні і делегування повноважень в бюджетній вертикалі,

формування регіональних ринків землі з урахуванням визначення ринкової вартості земель на основі рентних відносин, створення умов для залучення вітчизняних та зарубіжних інвестицій в розвиток місцевого господарства, розвиток наукомістких виробництв і скорочення виробництва з підвищеним споживанням мінерально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, реструктуризацію і диверсифікацію господарських комплексів з чітко вираженою галузевою домінантою і т.д. ;

- правові, зумовлені розширенням прав органів місцевого самоврядування у фінансовій сфері, формуванням стратегічних планів розвитку, програмним забезпеченням стійкого функціонування міського господарства, закріпленням в законодавчому порядку нових форм залучення інвестицій, розмежуванням прав і повноважень з управління соціально-економічними процесами і т.д. ;

- адміністративні, які передбачають розробку комплексних заходів щодо управлінських рішень оперативного, тактичного і стратегічного характеру, що стосуються вирішення всіх вищеназваних питань.

Пошук конкретних шляхів вирішення зазначених проблем має враховувати всі особливості функціонування економічного простору в сучасних умовах, починаючи від структури господарського комплексу, демографічної структури та чисельності населення і закінчуючи тенденціями зміни виробничого потенціалу.

Для великих адміністративно-територіальних одиниць, таких як регіони, серед найбільш загальних проблем розвитку можна виділити наступні:

- по-перше, пов'язані з дотриманням і розширенням повноважень з регулювання кредитно-фінансових відносин;

- по-друге, викликані необхідністю формування стратегії розвитку провідних галузей промисловості та вдосконалення системи управління науково-технічним комплексом та інноваційною діяльністю;

- по-третє, обумовлені необхідністю забезпечення економічної безпеки навколишнього середовища в результаті негативних наслідків реструктуризації господарського комплексу;
- по-четверте, пов'язані з синтезом сучасних підходів, методів і форм управління;
- по-п'яте, обумовлені пошуком дієвих методів збалансованості трудових ресурсів і робочих місць в депресивних регіонах;
- по-шосте, викликані необхідністю уточнення деяких термінологічних понять, що відносяться і стосуються економічної науки на регіональному рівні.

Тобто, потенціал економічного простору – це сукупність наявних та таких, які можуть бути мобілізовані з основних джерел, засобів країни, елементів потенціалу цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання та соціально-економічного прогресу.

Різноманітний склад і поєднання внутрішніх елементів потенціалу економічного простору країни відображає різні сторони і рівні розвитку економічної системи.

Найбільш повно провести аналіз структури потенціалу економічного простору дозволяє аналіз з позиції елементів економічної системи, які, у свою чергу, виступають внутрішніми елементами економічного потенціалу, а саме: природо-ресурсний потенціал, трудовий потенціал, демографічний потенціал, виробничий потенціал, науково-технологічний потенціал та інші [59].

Виділені таким чином в окремі блоки деякі проблеми сучасного розвитку регіональних економічних систем дозволяють комплексно підійти до розгляду ситуації, що склалася в економічному просторі регіону. Ієрархічна підпорядкованість складових регіональної економічної системи, як визначальної ланки регіонального рівня економіки, забезпечує

рівнозначну цінність вирішення зазначених проблем, а їх належність окремими рівнями підсистем – дає можливість самостійного прийняття рішень.

Варто зазначити, що це твердження залишається чинним незалежно від рішення проблем на інших рівнях регіональної економіки. Вирішення означених проблем як в одиничному, так і в множинному вигляді дозволить зрушити з «точки замерзання» і підняти на новий рівень розвитку важливу галузь економічної науки, якою є регіональна економіка.

Таким чином, виділені за допомогою регіоналізації архітектурні форми економічного простору свідчать про еволюціонування їх основних компонентів і здатність змінювати свій зовнішній вигляд в залежності від характеру поведінки як внутрішніх, так і зовнішніх факторів [60]. Представлена підпорядкованість регіональних економічних систем дозволяє продемонструвати не тільки їх різновиди: економічного простору регіону, соціально-економічних територіальних систем, функціонально-територіальних систем, але і їх відмінні властивості, що дозволяє варіювати вибором методів просторової організації економіки в конкретному регіоні та найбільш ефективно управляти потенціалом економічного простору регіону.

Висновки до розділу 2

В результаті аналітичних досліджень доведено, що розвиток нової економіки є головним чинником забезпечення високого, стійкого та якісного економічного зростання. Потенціал сучасного розвитку економічного простору регіону визначається здатністю інфраструктури регіону прийняти нові види бізнесу, швидко і ефективно пристосуватися до нових умов. Пріоритетом в розвитку економічного простору стають такі фактори, як багатство людьми і їх кваліфікацією, управлінськими технологіями,

ринковою інфраструктурою, мережею бізнесу, культурою організацій, які мають вирішальний вплив на темпи і напрямки економічного розвитку країни в цілому. В якості інтегрального показника соціально-економічного розвитку регіону запропоновано використовувати індекс людського розвитку, розроблений і вживаний Програмою розвитку ООН для оцінки розвитку окремих країн.

За результатами проведеної в роботі оцінки, у 2015 р. кращі показники щодо соціально-економічного розвитку у міста Києва, Дніпропетровської, Київської, Харківської та Вінницької областей. Найгірші – у Чернігівській, Житомирській, Тернопільській, Донецькій та Луганській областях. Оцінка здійснювалася на основі проведених в роботі розрахунків по 26 показникам в 6 напрямках.

За змістом, економічний простір визначено автором як певна субстанція, що має власний життєвий цикл, тривалість якого визначається розвитком інституційного середовища.

Виділено чотири фази життєвого циклу економічного простору – формування, розвиток, рецесія, депресія. Автор не стверджує, що ця послідовність фаз циклу єдино можлива, відмінність полягає в ступені деталізації подання циклу. Кожна фаза циклу характеризується особливою структурою економічного простору, яка визначається функціями елементів, що його утворюють.

В роботі розроблено схеми, що дають геометричну інтерпретацію фаз життєвого циклу економічного простору регіону залежно від рівня синхронізації економічного часу; рівня конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та рівня концентрації економічного простору з диференціацією його складових на основні та допоміжні економічні процеси, процеси життєзабезпечення та процеси, які перешкоджають його розвитку – це структура R-процесу.

Фаза формування економічного простору передбачає наявність певного рівня узгодженості економічних інтересів суб'єктів господарювання. Як

тільки цей рівень перевищує певну величину, економічний простір набуває нової якості – він починає «працювати» на суб'єктів господарювання, що входять у цей простір, їх конкурентоспроможність починає зростати. Проявляється результат, обумовлений емерджентними властивостями економічної системи. В результаті першої фази трансформації економічного простору формується його основа – V-процес.

Фазі розвитку притаманні високий рівень синхронізації основних, допоміжних і підтримуючих процесів за умовою зростання конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів. По мірі проходження фази розвитку V-процес починає виконувати виборчу, селективну функцію, що постійно підсилюється, стосовно до суб'єктів, чиї економічні процеси побічно співвідносяться з V-процесом.

Перехід економічного простору до фази рецесії обумовлений змінами в інституціональному середовищі, що генерує процеси, спрямовані на перешкоджання розвитку V-процесу. Щодо «потужності» вони стають приблизно рівними.

Рівень витрат з підтримання функціонування V-процесу має в цій фазі тенденцію до підвищення за рахунок уповільнення економічного часу процесів, що його складають.

З урахуванням того, що ймовірність однакової швидкості цього уповільнення у всіх процесів досить мала, з'являється тенденція десинхронізації економічного часу, в якому функціонують суб'єкти господарювання. Їх конкурентоспроможність вже не підвищується, але залишається на стабільному рівні.

Фаза депресії економічного простору обумовлена незворотніми змінами в інституціональному середовищі. Економічний час у процесах, що виділилися, десинхронізується, рівень узгодженості економічних інтересів суб'єктів господарювання знижується, за рахунок чого знижується і їх конкурентоспроможність.

Запропонована концепція дозволяє виділити такі властивості економічного простору, які притаманні синергетичним системам:

- властивість фрактальності, коли один економічний простір, будучи самостійною частиною, вкладено в інший й в той же час обидва представляють собою єдину цілісність;

- властивість неоднорідності – різний рівень синхронізації економічного часу в основних, допоміжних і обслуговуючих процесах, різний рівень конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, задіяних у цих процесах, а також їх індивідуальне сприйняття інституційного середовища обумовлюють неоднорідність економічного простору, що виражається в різному ступені його концентрації;

- властивість самоорганізації, яка виражається у здатності економічного простору певною мірою нейтралізувати наслідки зовнішніх і внутрішніх негативних процесів, що підвищує стійкість економічної діяльності суб'єктів господарювання та рівень організованості їх економічних процесів.

В основу соціально-економічного змісту потенціалу економічного простору з точки зору організації та використання території автором покладено три найважливіші складові, які характеризують життя і діяльність територіальних громад та визначають можливості розвитку певного регіону.

По-перше, – це сама відповідна територія, її масштаби, ресурси і характер їх впливу на господарський розвиток і розвиток територіального співтовариства.

По-друге, – це економіка, яка функціонує в даному просторі, її господарська структура і господарська організація, яка розвивається і відтворюється територіальним співтовариством на основі ресурсів, що знаходяться на території.

По-третє, – це саме суспільне територіальне співтовариство, здатне або нездатне ефективно використовувати простір, організувавши відповідне господарство, використовуючи як сам простір, так і наявні ресурси.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ

3.1 Теоретико-методичні підходи до фрагментації економічного простору

Глобалізація світової економіки зумовлює необхідність розгляду процесу розвитку не тільки з точки зору окремих територіальних утворень, але і з позицій економічного простору як єдиного цілого. Тим часом, економічний простір, як єдиний феномен, може бути розділений на окремі сегменти, виходячи з його різних властивостей і принципів функціонування. У цьому зв'язку підвищується актуальність досліджень з формування нової архітектури і каркаса економічного простору, виділенню його найбільш значущих сегментів з подальшою розробкою нових підходів до управління просторовим розвитком.

У широкому сенсі слова під архітектурою прийнято вважати створення матеріально організованою середовища, необхідної людям для їхнього життя і діяльності [61, С.24]. У цьому ж ряду знаходиться і «економічний простір», що містить в собі певний комплекс якісних та кількісних характеристик економічного стану і розвитку як країни, так і окремої території, які можна ідентифікувати за деякими ознаками і критеріями (наприклад, кілька держав, окрема держава, область, округ, край, і т.д.). При цьому економічний простір, як і будь-який інший, має свою особливу структуру, через що для якісного його опису як раз і використовується термін «архітектура» [62, С.49].

В останні роки в економічній літературі приділяється значна увага дослідженню категорії «економічний простір». Змістовне наповнення цієї категорії, виразником якого є визначення, що представляють його, відображено в різних дослідженнях [63, 64, 65]. При цьому всьому розмаїтті

існуючих підходів можуть бути виділені три основні групи, в яких визначальною ознакою є або географічна, або ресурсна, або інформаційна характеристика простору.

Представники найбільш розповсюдженого географічного (територіального) підходу, до числа яких належать О.Г. Гранберг, Є.Є. Лейзерович, Н.Є. Яценко, Ф.Н. Рянський, обмежують економічний простір певними територіальними рамками, що вміщують в себе безліч різноманітних об'єктів і зв'язків. У рамках ресурсного підходу, розроблюваного В.В. Радаєвим, І.А. Кучиним, В.І. Пефтієвим, Я.В. Круковським, в якості визначальної ознаки цілісності економічного простору виділяється система відносин, пов'язаних з використанням обмежених економічних ресурсів. І нарешті, інформаційний підхід, що отримав розвиток в останнє десятиліття (О.А. Біяков, Є. Іванов, С. І. Паринов, Г. Шибусава та ін.), трактує економічний простір через інформаційну складову економічних процесів і відносин. Кожен з цих підходів з притаманними йому перевагами і недоліками базується на виділенні в якості визначальної однієї ознаки, відносячи інші, іманентно властиві економічному простору, до числа малозначущих [66].

Отже у представлених роботах реалізується односторонній підхід, незважаючи на те, що найбільш продуктивним є комплексний розгляд категорії. З його позицій економічний простір може бути ідентифіковано як сукупність розосереджених суб'єктів і взаємозв'язків, які характеризуються певними матеріальними, трудовими, капітальними, інформаційними та іншими потоками і обмежених рамками відносної однорідності. З суті наведеного визначення випливає ієрархічна рівність формуючих економічний простір факторів, за якої територіальна належність може виступати в числі інших однопорядкових ознак економічного простору.

Різне поєднання перерахованих вище властивостей характеризує різну якість економічного простору. Згідно з наведеними властивостями у вигляді

характеристик якості економічного простору можуть бути виділені наступні групи показників.

1. Зв'язаність (інтегрованість) економічного простору, представлена показниками інтенсивності економічних зв'язків між його складовими частинами (питомою вагою експорту (імпорту) основних видів промислової і сільськогосподарської продукції та послуг в їх виробництві; числом міжміських та міжнародних телефонних розмов на 1 жителя; питомою вагою міжбюджетних трансфертів у доходах бюджетів і т.д.), мобільністю капіталу і трудових ресурсів (експлуатаційної довжиною шляхопроводів різних видів на одиницю площі; обсягом іноземних інвестицій на одиницю площі; міграційним приростом у відсотках від загальної чисельності населення і т.д.).

2. Однорідність (неоднорідність) економічного простору, що виражається через добуток щільності населення на питомі грошові доходи, ВРП на одиницю площі, обсяг природних і капітальних ресурсів на одиницю площі і т.д.

3. Структурна трансформація і асиметрія економічного простору, що характеризується просторовою роз'єднаністю виробничого потенціалу з природними і трудовими ресурсами, диференціацією і концентрацією підприємств і результатів їх діяльності (кількістю великих, середніх і малих підприємств на одиницю площі; середнім фінансовим результатом діяльності великих і середніх підприємств; інвестиційною активністю великих і середніх підприємств), бюджетною забезпеченістю територій, співвідношенням господарсько освоєних і неосвоєних територій та витрат на їх освоєння.

Диференціація якості окремих сегментів економічного простору зумовлює об'єктивну необхідність його фрагментації. При цьому критерії для виділення ефективних сегментів простору або зон господарювання за своєю суттю повинні відрізнятися від застосовуваних при простому територіальному поділі [67, С.93]. Саме ця відмінність є новацією

пропонованої фрагментації економічного простору, яка передбачає одночасне урахування таких ознак:

- ефективної спеціалізації просторово відокремлених структур;
- ступеня економічних взаємозв'язків між сегментами;
- технологічної взаємодоповнюваності одних сегментів іншими, тощо.

Методичний підхід до фрагментації економічного простору, реалізований з урахуванням перерахованих ознак, передбачає оптимізацію розбиття єдиного економічного простору на відокремлені просторові структури як генералізовані образи просторових сегментів у відповідності з метою виявлення просторових зон ефективного господарювання [68, С.48-49].

Додатковими умовами фрагментації можуть виступати:

- наявність територіальної пов'язаності;
- непогіршення економічних показників просторових структур у процесі об'єднання в коаліції;
- врахування верхньої та нижньої межі допустимого завантаження виробничих потужностей;
- підвищення зайнятості.

Моделювання процесу фрагментації слід здійснювати на основі багатокритеріальної моделі виділення набору структуроутворюючих підприємств за видами економічної діяльності та конструювання їх коаліцій з урахуванням зростання економічних результатів при мінімізації виробничих і трансакційних витрат [69, С.375]. Тим самим застосовуваний багатокритерійний підхід дозволяє формувати коаліції підприємств різних видів економічної діяльності, доцільні з позицій отримання ними додаткового ефекту.

Розглянемо систему K результуючих показників для кожного з N підприємств $\{p_i^j, i = \overline{1, N}, j = \overline{1, K}\}$. В якості таких показників можуть бути взяті обсяги доданої вартості в розрахунку на одного працівника і на грошову

одиницю інвестицій; витрати праці на грошову одиницю інвестицій та інші характеристики результативності та соціально-економічної ефективності діяльності підприємств. Таким чином, кожному i -му підприємству в просторі введених показників P буде відповідати точка, координатами якої є значення $\{p_i^j, j = \overline{1, K}\}$. Для визначеності будемо вважати, що всі показники оцінюються невід'ємними величинами, і чим більше значення даних показників, тим вище результативність діяльності даного підприємства. Проілюструємо пропонування підхід на системі з двох показників p_1 та p_2 (рис.3.1).

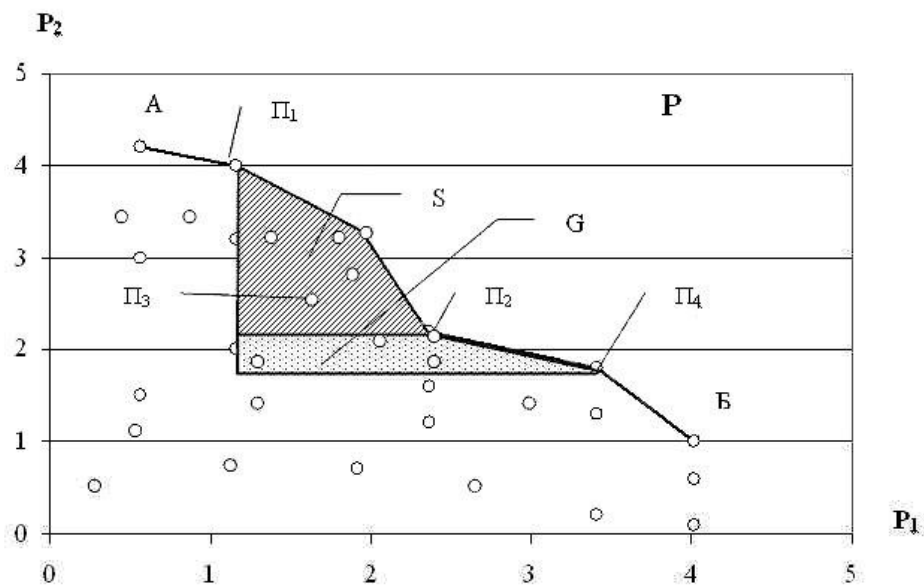

Рисунок 3.1 – Фазовий простір двомірних результуючих показників сукупності підприємств

Крива АВ на рис.3.1 відповідає оптимуму за Парето (ефективній множині Парето), так як жодну точку цієї множини неможливо поліпшити за одним показником, не погіршуючи іншого. З урахуванням того, що підприємства зацікавлені у співпраці, яка забезпечить їм додатковий ефект, доцільно розглянути можливість утворення коаліцій для підприємств з ефективною множини Парето.

Підприємства можуть створювати коаліції або безпосередньо один з одним, або опосередковано шляхом залучення підприємств, що побічно

беруть участь в їх економічному взаємозв'язку. Надалі, для визначеності, будемо розглядати коаліції, утворені тільки за принципом взаємодоповнення технологічних ланцюжків. Якщо підприємства P_1 і P_2 безпосередньо не можуть бути пов'язані один з одним (це може бути обумовлено, наприклад, особливостями технологічних процесів), але існує підприємство P_3 , що входить до множини S , за допомогою якого може бути утворено технологічний зв'язок підприємств P_1 і P_2 , то слід розглянути доцільність формування коаліції $\{P_1, P_2, P_3\}$. Пояснюється це тим, що будь-яке підприємство, що входить до множини S , забезпечує додатковий ефект для підприємств P_1 і P_2 . У коаліцію можуть входити не одне, а кілька підприємств, які опосередковано впливають на взаємозв'язок підприємств P_1 і P_2 , але і в цьому випадку їх приналежність множині S гарантує отримання додаткового ефекту всім учасникам коаліції.

При утворенні коаліцій трьох і більше підприємств, що входять в ефективну множину Парето (наприклад, P_1, P_2, P_4) безліч підприємств, що забезпечують додатковий ефект, в загальному випадку стане ширшим ($\{P_1, P_2, P_3\}$), що пояснюється збільшенням діапазонів прийнятних показників для підприємств P_1, P_2 і P_4 .

Рішення задачі визначення коаліцій підприємств припускає використання ітеративного підходу [70]. На першому етапі розглядається вихідна сукупність підприємств і відповідний фазовий простір показників. При цьому на базі всіх підприємств, що входять в ефективну множину Парето, відповідно до певного принципу (принципів), формуються коаліції, що дозволяють зазначеним підприємствам отримати додатковий ефект. На кожному наступному етапі з розгляду виключаються підприємства, що вже ввійшли в деяку коаліцію раніше, а потім вирішується аналогічна задача на усічній множині господарюючих суб'єктів.

У результаті формування таких коаліцій на базі ефективних множин Парето можуть бути визначені зони ефективного господарювання різних рівнів, нумерація яких буде відповідати номерам етапів процедури

визначення коаліцій. Виконання даної процедури забезпечує отримання, по-перше, багатоваріантного рішення, з огляду на те, що зони ефективного господарювання одного рівня можуть складатися або з декількох коаліцій, або не містити коаліцій зовсім; по-друге, апріорі ранжируваної послідовності коаліцій, оскільки всі зони ефективного господарювання попередніх рівнів є більш ефективними в порівнянні з аналогічними зонами наступних рівнів [71, С.64].

Надалі за допомогою територіальної прив'язки підприємств, що входять до різнорівневих зон ефективного господарювання з різних видів економічної діяльності, передбачається виявляти ефективні сегменти економічного простору і тим самим забезпечувати підвищення ефективності господарювання [72]. У перспективі виділені на принципах коаліційних об'єднань та створення ефективних зон господарювання фрагменти економічного простору можуть бути покладені в основу інтеграції територій та формування оновленої архітектури економічного простору.

Будь-яка архітектурна форма регіонального економічного простору передбачає наявність стійких внутрішніх зв'язків між окремими елементами [73, С.149]. Від того, наскільки міцні господарські зв'язки між цими елементами, повністю залежить здатність даної архітектурної форми регіонального економічного простору протистояти зовнішнім руйнівним факторам.

Склад основних елементів продуктивних сил, що беруть участь у формуванні архітектурних форм, спочатку визначається територіальним і галузевим поділом праці, можливою їх комбінацією за допомогою територіальної організації економіки, а також цілями, які переслідуються створенням таких форм [74, С.92]. Але якщо цілі еволюції архітектурних форм різко змінюються, як правило, відбувається руйнування цілісності всього регіонального економічного простору [75].

Для більш чіткого уявлення про регіональний економічний простір використано тривимірне зображення основних його елементів: території,

населення, господарства (суб'єктів і господарських зв'язків). Обрана геометрична форма дозволяє характеризувати не тільки взаємозв'язки окремих елементів продуктивних сил (що вже само по собі заслуговує на особливу увагу), але і визначати ступінь щільності, розміщення і пов'язаності регіонального економічного простору (що для останнього є чи не визначальною обставиною виявлення закономірностей еволюції його основних компонентів).

Графічно регіональний економічний простір можна уявити як куб, а сполучення зв'язків і відносин як деякі діагоналі, що виникають в результаті перетину площин, що з'являються в кубі на перетині окремих її складових: території, господарства і населення (рис.3.2). На даному рисунку зв'язки, які виникають між окремими елементами господарського комплексу на окремій території позначені площиною BDHF; між групами і верствами населення на даній території – площиною BEHC; між групами і верствами населення і елементами господарського комплексу – площиною ABGH. В цьому випадку економічне сполучення всіх зв'язків і відносин буде представлено діагоналлю BH, а в точці O перетину діагоналей всіх трьох площин буде знаходитися умовна людина з його запитами і можливостями їх задоволення в рамках даної економіки або економічної системи. Чим вище буде знаходитися точка O по діагоналі BH, тим більше виникає можливостей для задоволення запитів окремої людини або всього населення, що проживає на даній території.

Отже, регіональний економічний простір можна уявити як насичену територію, що вміщає безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні та рекреаційні площі, транспортні і інженерні мережі тощо. При цьому одиницями його вимірювання є: для території – площа, яка вимірюється квадратними кілометрами; для населення – чисельність, яка вимірюється тисячами або мільйонами людей; для господарського комплексу – кількість підприємств, обсяги виробництва, вимірювані вартісними або натуральними показниками та ін.

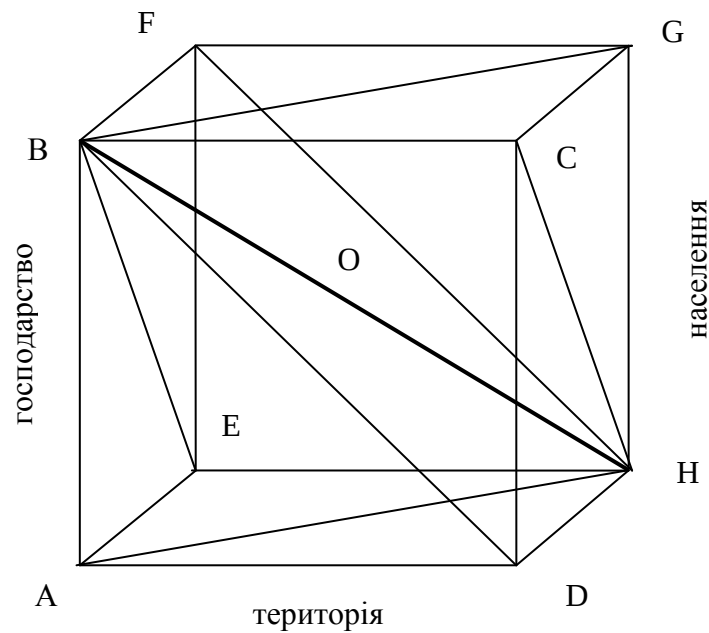

Рисунок 3.2 – Графічне зображення регіонального економічного простору

На однакових за площею територіях можуть розташовуватися різна кількість підприємств і проживати різна чисельність населення. Тому в економічному просторі територія виступає завжди відносно постійною величиною, а господарство і населення – завжди відносно змінними величинами.

3.2. Обґрунтування процесного підходу типології регіонального економічного простору

Проблема типології регіональних економічних просторів нерозривно пов'язана з питаннями типології регіонів. В якості вихідної посилки дослідження цієї проблеми звернемося до О.Г. Гранберга: «Логічну та методологічну базу державної стратегії утворює парадигма: економіка країни – не монооб'єкт, а багаторегіональний організм, що функціонує на основі

вертикальних (центр – регіони) та горизонтальних (міжрегіональних) взаємодій і входить в систему світогосподарських зв'язків» [76, С.15].

Аналіз різних думок економістів дозволяє виділити чотири основних підходи до типологізації регіонів: політико-соціальний, функціональний, функціонально-вартісний, інноваційний підходи [77, 78].

1. Політико-соціальний підхід представлений достатньо великою кількістю робіт, що різнобічно розглядають проблему типології регіонів. У рамках цього підходу можна виділити кілька напрямків.

1.1 Загальнометодологічний, представлений роботами О.Г. Гранберга, А. Лаврова та інших економістів.

Найбільш концентровано цей напрямок представлено у А. Лаврова, де проведена типологія регіонів більш ніж за десятьма критеріями та виділено «модельні» регіони восьми типів [79, С.77]: «столичного» типу, експортоорієнтовані, фінансово сильні регіони з великою промисловістю та ін.

Безсумнівною перевагою загальнометодологічного напрямку є глибока систематизація типології, що може розглядатися в якості основи подальших теоретичних регіональних досліджень даного профілю.

1.2 Політичний напрямок розглядає проблему типологізації з позицій рівня життя і соціальних умов у регіоні, що представлено в роботах В.Лисенка, О.Дмитрієвої, І.Рязанцева та ін.

Одним з найбільш значущих критеріїв типології регіонів, застосовуваних прихильниками даного напрямку, є рівень роздержавлення різних сфер економіки, ступінь «глибини» економічних перетворень в регіоні. При цьому, оцінювати останню пропонується за рівнем адміністративного втручання держави в економіку – через обсяги державних субсидій та трансфертів та їх вплив на соціально-економічну обстановку в регіоні [80, С.194]. В якості індикаторів такої оцінки використовуються показники глибини спаду виробництва в економіці регіону, прожиткового

мінімуму, рівня і темпу зростання номінальних доходів населення, фінансового становища регіону, рівня злочинності та ін. [81, С.270].

На жаль, до теперішнього часу ще не вироблено цілісну концепцію рівня життя, а проблема темпів економічних перетворень залежить від цілого ряду факторів, що мають історичну, національну та інші складові, що явно «провисає» у напрацюваннях представників розглянутого напрямку досліджень [82, С.49]. На наш погляд, прихильники політологічного напрямку схильні спрощувати проблему. Як приклад можна привести роботу В.Лисенка [83], у якій автор виділяє всього п'ять типів регіонів: регіони з особливими привілеями; регіони-експортери; дотаційні регіони; аграрні регіони; регіони з вільними зонами. Навряд чи тут проглядається чітка типологічна ознака.

1.3 Соціальний напрямок, що розглядає проблему типологізації регіонів з позицій функціонування ринку праці. Тут слід виділити роботи І.Заславського, Ф.Прокопова та ін.

Про роль ринку праці та безробіття в функціонуванні регіональної економічної системи існує безліч думок, і всі вони мають підстави для свого існування [84, 85]. Суперечливість безробіття як явища полягає в тому, що практично в жодному регіоні не існує серйозних проблем нестачі «людського матеріалу». Навпаки, скрізь спостерігається безробіття і в той же час постійно є вакантні робочі місця. Складність і неоднозначність проблем, пов'язаних з безробіттям, зумовлена ще й тим, що містить в собі і позитивні, і негативні елементи впливу на регіональну економічну систему. З одного боку, рівень безробіття в регіоні є ніби барометром його економічного благополуччя. Наприклад, І.Заславський пише, що за умови ефективної зайнятості та відкритого характеру безробіття «... вона є умовою економічного зростання, забезпеченого вищою продуктивністю, результативністю праці» [86, С.54]. З іншого боку, безробіття супроводжується шлейфом значних економічних і соціальних витрат і в цьому сенсі її вплив на соціально-економічний розвиток регіону має

негативні наслідки. Ф.Прокопов відзначає, що в результаті зростання рівня безробіття «... скорочується купівельна спроможність населення, бюджети втрачають платників податків, а підприємства – кадри, збільшується ризик соціальної ізоляції, додаткові витрати на підтримку безробітних посилюють податковий тягар» [87, С.37].

В якості індикаторів для типології регіонів використовуються показники, які застосовуються в методології Міжнародної організації праці (табл. 3.1). Згідно з положеннями даної методики, для розрахунку показників безробіття проводиться збір даних на підставі щомісячних опитувань близько 50 тисяч випадково обраних сімейних господарств.

Питання стосуються наступних проблем: чи мав той чи інший індивід роботу на минулому тижні; чи намагався він знайти роботу; скільки часу він уже витратив на працевлаштування; які дії він починав з цією метою. Виходячи з відповідей на питання, до безробітного відносять осіб старше 16 років, що у розглянутий період:

- не мали роботи (прибуткового заняття);
- займалися активними пошуками роботи;
- були готові приступити до роботи.

Не зайнятих в суспільному виробництві і не прагнучих одержати роботу осіб не враховують при визначенні чисельності робочої сили (тобто економічно активного населення). Багато людей з цієї категорії можуть трудитися, але не роблять цього в силу тих чи інших причин. Це студенти денних відділень, пенсіонери, домогосподарки. Автоматично виключаються з категорії економічно активного населення діти у віці до 16 років і ув'язнені, які відбувають покарання у в'язниці.

Таблиця 3.1 – Рейтинг регіонів України з ефективності ринку праці за 2015 р.

Найменування регіону	Місце регіону за напрямом	Рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за методологією МОП), відсотків до економічно активного населення відповідного віку		Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років (за методологією МОП), відсотків до населення відповідного віку		Індекс реальної заробітної плати, відсотків до відповідного періоду попереднього року		Сума заборгованості з виплати заробітної плати, відсотків до фонду оплати праці за останній місяць звітного року		Темп зростання (зменшення) заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг, відсотків до початку звітного року	
		відсотків	місце за результатами оцінки	відсотків	місце за результатами оцінки	відсотків	місце за результатами оцінки	відсотків	місце за результатами оцінки	відсотків	місце за результатами оцінки
Вінницька	11	9,6	12	57,8	6-7	78,0	4	1,5	7	120,8	20
Волинська	24	10,4	16-17	52,4	22	75,8	11	4,2	17	200,1	25
Дніпропетровська	2	6,8	2-4	61,7	2	77,1	6	3,8	14	106	19
Донецька	22	13,6	24	50,7	25	89,9	1	13,6	24	130,2	24
Житомирська	18	11,5	20-21	55,6	14	73,7	23	1,2	6	82,3	8
Закарпатська	15	9,4	11	56,3	11	76,5	7-8	0,9	2	127,4	22
Запорізька	7	9,2	10	56,7	9	78,7	3	3,9	15-16	87,6	12
Івано-Франківська	10	8,2	6	54,4	19	74,5	19-20	1,0	3-5	76,5	4
Київська	5	6,8	2-4	57,8	6-7	74,7	18	8,8	22	90,1	13
Кіровоградська	14	10,9	19	54,6	17	75,4	14	5,6	19	63,9	3
Луганська	25	15,6	25	55,2	15	68,0	25	69,2	25	127,6	23
Львівська	13	8,9	8	55,0	16	76,4	9	4,3	18	101,3	16
Миколаївська	6	8,7	7	58,4	4	76,5	7-8	6,7	20	84,5	9
Одеська	3	6,8	2-4	57,1	8	77,2	5	3,1	11	84,9	11
Полтавська	20	12,8	23	53,3	21	76,3	10	2,6	10	91,1	14
Рівненська	9	10,1	13	58,2	5	73,6	24	2,0	8	78,5	5
Сумська	16	10,6	18	54,3	20	75,7	12	10,0	23	62,5	2
Тернопільська	23	11,8	22	51,4	24	74,2	22	2,5	9	102,8	17
Харківська	4	7,1	5	58,7	3	74,4	21	7,5	21	84,8	10
Херсонська	17	10,2	14	55,8	12	74,8	17	3,6	13	104,5	18
Хмельницька	21	10,4	16-17	52,2	23	74,9	16	0,8	1	124,1	21
Черкаська	8	10,3	15	56,5	10	75,3	15	3,9	15-16	57,9	1
Чернівецька	12	9,1	9	54,5	18	74,5	19-20	1,0	3-5	80,3	7
Чернігівська	19	11,5	20-21	55,7	13	75,5	13	3,5	12	94	15
м. Київ	1	6,5	1	62,0	1	81,9	2	1,0	3-5	78,8	6

Особливу категорію представляють військовослужбовці. Число осіб, які перебувають на дійсній військовій службі, входить у величину сукупної

робочої сили, а при визначенні чисельності робочої сили, зайнятої в цивільному секторі економіки, ця категорія економічно активного населення не враховується, що позначається в розрахунку загальної норми безробіття і норми безробіття для цивільного сектора. Ці показники відбивають питому вагу безробітних у чисельності сукупної робочої сили і чисельності робочої сили даного сектора відповідно. Розбіжність між величинами складає біля десятої частки відсотка, і в публікаціях частіше зустрічається останній показник.

Проте методологія Міжнародної організації праці не може перебороти деяких неточностей, пов'язаних з вимірюванням рівня безробіття, у зв'язку з чим офіційне визначення норми безробіття можна критикувати як за зменшення справжнього числа безробітних, так і за його перебільшення. Одним із способів запобігання неясностей є зіставлення офіційного визначення безробітного з поняттями «непрацюючий» і «нездатний знайти роботу».

Про негативний вплив безробіття на соціально-економічний розвиток регіону має сенс говорити лише при достатньо високому його рівні (за різними джерелами – понад 15-20%) [88]. Крім того, ринок праці кожного регіону має яскраво виражену специфіку, тому, на наш погляд, типологія, заснована на цій ознаці, може бути використана при вирішенні досить вузького кола регіональних проблем, пов'язаних, насамперед, із соціальною стабільністю.

1.4 Комплексний напрям розглядає регіональні проблеми з позицій сталого розвитку, підвищення якості життя і розвитку соціальної сфери. Ці питання обговорюються в роботах В.Шабашева, В.Сурніна та інших економістів.

Комплексний напрям типологізації регіонів достатньо швидко розвивається, що пов'язано з інтенсивною розробкою теоретичних проблем оцінки якості життя і питань стійкості розвитку соціально-економічних

систем, у тому числі і регіонального рівня. Все більше економістів йдуть від вузького тлумачення понять стійкого і стабільного розвитку. Зокрема, В.С.Сурнін і В.А.Шабашов зазначають: «Під процесом стабілізації економіки розуміється не тільки процес її фінансової стабілізації..., а й процес її соціальної стабілізації... Без реалізації на практиці процесу соціальної стабілізації економіки... здійснення економічних реформ представляється справою досить проблематичною» [89, С.37].

В якості індикаторів, за якими здійснюється типологія регіонів, представниками даного напрямку використовується досить широкий спектр показників соціально-економічного розвитку регіонів (в окремих авторів список таких показників не обмежується і трьома десятками) [90, С.56]. Даний напрямок, з нашої точки зору, є досить перспективним, хоча загальний методологічний підхід у його рамках поки не вироблено.

2. Підхід з позицій спеціалізації і функціональних особливостей регіонів представлено в роботах Б.Лаврівського, О.Любимцева, А.Новосьолова та інших економістів.

В основі підходу лежить спроба адаптації регіональної політики, що проводиться в країні, до особливостей регіонів. З огляду на те, що врахувати специфіку регіонів у повному обсязі практично нереально, автори використовують укрупнене групування, яке по суті зводиться до наступного: ресурсодобувні регіони; регіони, орієнтовані на ВПК; регіони з високою питомою вагою обробної промисловості; регіони, проблеми яких обумовлені позаекономічними чинниками [91, С.27]. На наш погляд, одним з істотних недоліків такого угруповання є те, що один і той же регіон за деякою типологічною ознакою може потрапити в різні групи.

У деяких авторів підхід до типології регіонів можна назвати дипольним – усі регіони розбиваються на дві групи. Так поступає, наприклад, Б. Лаврівський, розділяючи всі регіони на ті, що мають асиметричний і гармонійний тип розвитку: «Асиметричним, або дисгармонійним, будемо називати такий тип регіонального розвитку за певний період, при якому

регіони, які характеризуються відносною перевагою за конкретним показником на початку періоду, надалі його нарощують, а регіони з відносним відставанням – його посилюють» [92, С.42]. У ряді робіт зустрічається градація регіонів на «донорів» і «реципієнтів». Деякі економісти [93, С.55] в якості окремого типу регіонів розглядають прикордонний тип, але, на нашу думку, до типології регіонів це не має прямого відношення.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що розглянутий підхід до типології володіє, принаймні, одним явним недоліком – він статичний. При аналізі повинна враховуватися вся сукупність існуючих і знову виникаючих елементів інфраструктури регіону.

3. Функціонально-вартісний підхід представлений у роботах Є.Горшеніна, Ю.Зайцевої та інших економістів.

В основі підходу – ранжування регіонів по одному синтетичному показнику виробництва ВРП на душу населення (окремі типи регіонів при цьому не виділяються). Такий підхід можна назвати лише умовною типологією. Використовується ранжування регіонів для виділення східних територій (де найбільш розвинений металургійний комплекс) як найбільш благополучних, при цьому лише побіжно згадується про рівень життя та стан соціальної сфери в цих регіонах [94].

4. Підхід з позицій інноваційної привабливості регіонів.

Фактор інноваційної привабливості регіонів стає все популярнішим в економічних дослідженнях. Тут слід відзначити роботи К. Гусевої, А. Бандурина, В. Сурніна, Л. Федулової та ін.

Зокрема, К. Гусева визначає регіональний інвестиційний клімат як «систему соціально-економічних відносин, що формуються під впливом широкого кола взаємопов'язаних процесів на макро-, мікро- та регіональному рівнях управління і створюють передумови для появи стійких інвестиційних мотивацій» [95, С.91]. Відповідно до цього можна виділити чотири типи регіонів:

- регіони зі сприятливими стартовими умовами входження в ринок і вигідним геополітичним положенням, що мають підтримку державного центру і розвинену диверсифіковану структуру виробництва;

- регіони зі скромними стартовими можливостями, що мають сировинну спеціалізацію промислового виробництва;

- депресивні регіони, відмінною рисою яких є вузькоспеціалізоване промислове виробництво, високий знос основних фондів, що володіють потужним трудовим та інтелектуальним потенціалом;

- регіони, що не потрапили в перші три групи.

У той же час О. Грицай та А. Трейвіш [96] вважають, що «найбільш стійкими від кон'юнктури є райони центрального типу, що мають:

- а) диверсифіковану структуру економіки;

- б) високий реактивний та інноваційний потенціал;

- в) авторитетні центри прийняття рішень, незалежні від зовнішніх сил;

- г) стійку орієнтацію населення на підвищення соціального статусу і рівень інфраструктури, що забезпечує привабливість таких районів і для населення, і для престижних видів діяльності».

На наш погляд, інноваційний підхід є досить перспективним і потребує подальшого розвитку, яке бачиться в напрямку збільшення градацій регіонів (в іншому випадку в перераховані вище третю і четверту групи потрапляють більше 70% українських регіонів).

5. Підхід, запропонований новосибірською регіональною школою представлено в роботах співробітників ІЕОПП СО РАН.

Відповідно даної методики здійснюється класифікація регіонів за групами:

- з відносно високим рівнем розвитку;

- з рівнем розвитку вище середнього;

- із середнім рівнем розвитку;

- з рівнем розвитку нижче середнього;

- з низьким рівнем розвитку;

– із вкрай низьким рівнем розвитку.

Для градації використовується 19 показників розвитку економіки регіону, які згортаються в один інтегральний, за значенням якого і відбувається класифікація [97].

Система показників для оцінки використання потенціалу економічного простору регіону (відповідно до місця показника в системі):

1. Сальдований фінансовий результат діяльності організацій.
2. Валова продуктивність праці.
3. Інвестиції до основного капіталу на душу населення.
4. Іноземні інвестиції до економіки.
5. Валовий регіональний продукт на душу населення.
6. Перевезення вантажів автомобільним транспортом.
7. Обсяг робіт, виконаних за договором будівельного підряду.
8. Кількість студентів державних вузів на 10000 осіб населення.
9. Наявність власних легкових автомобілів на 1000 осіб населення.
10. Густота автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям.
11. Наявність квартирних телефонів на 1000 осіб сільського населення.
12. Обсяг платних послуг на душу населення.
13. Обороти роздрібної торгівлі на душу населення.
14. Кількість лікарів на 10000 осіб населення.
15. Кількість лікарняних ліжок на 10000 осіб населення.
16. Захворюваність на 1000 осіб населення.
17. Викиди забруднюючих речовин до атмосфери від стаціонарних джерел.
18. Число зареєстрованих злочинів на 100000 осіб населення.
19. Рівень безробіття.

Зазначимо, що склад показників, включених до системи, може уточнюватись у залежності від цілей досліджень і вподобань дослідника.

Показаний лише базовий варіант набору показників, який з нашої точки зору найбільш ёмко відображає процеси, що відбуваються в економічному просторі регіону. Окремі показники та/або їх місце в запропонованій системі можуть бути оскаржені, так як кожен економіст підходить до досліджуваної проблеми зі своїх позицій і уподобань. Даний підхід до побудови системи показників можна назвати відкритим, оскільки у запропонованій моделі оцінки використання потенціалу регіонального економічного простору можна застосовувати системи показників з різним якісним змістом та кількісним наповненням.

На нашу думку, згадана методика має істотні недоліки. Перш за все, це відноситься до якісної складової інтегрального показника, покликаної враховувати рівень і якість життя в регіоні. Найбільше викривлення, на наш погляд, вносить показник ВРП. Процедура згортання показників виконується занадто прямолінійно, через усереднені значення. Результат – отримувана оцінка по окремих регіонах різниться тільки третім знаком після коми, а то й зовсім збігається.

Відзначимо, що в багатьох дослідженнях використовується подібна процедура отримання інтегрального показника, що знижує якість одержуваних результатів.

Методологія новосибірських економістів відмінна від вищерозглянутих і націлена на дослідження, насамперед, проблемних регіонів, які М.К. Бандман визначав як «території, кардинальні завдання соціально-економічного розвитку яких не можуть бути вирішені традиційними методами господарювання без активної прямої і непрямой участі держави» [98, С.59]. Відповідно до методики пропонуємо наступну класифікацію регіонів:

- відсталі з погіршенням рівня;
- відсталі із збереженням рівня;
- відсталі з поліпшенням рівня;
- благополучні з погіршенням рівня;

- благополучні із збереженням рівня;
- благополучні з поліпшенням рівня.

Представлене типологічне угруповання регіонів вигідно відрізняється від типології за офіційною методикою, насамперед, науковим змістом, що дозволяє обґрунтовано застосовувати її для вирішення не тільки теоретичних, а й практичних проблем.

Саме ця типологія і прийнята нами в якості основи для процедури типологізації регіональних економічних просторів. Раніше був обґрунтований висновок, що регіональні економічні простори різняться між собою структурою своїх сукупних економічних процесів. Нагадаємо, що в структурі R-процесу виділяється чотири типи процесів:

- основні процеси, які характеризуються показниками випуску продукції провідними галузями регіону, їх фінансовим станом, обсягом інвестицій в основний капітал;
- допоміжні процеси, до яких можна віднести розвиток будівельного комплексу регіону, показники обсягів транспортних перевезень, розвитку засобів зв'язку та комунікацій, процеси, що характеризують підвищення рівня кваліфікації робочої сили і її рівень освіти;
- процеси життєзабезпечення, які відображаються такими показниками, як інфраструктурна освоєність території, рівень розвитку невиробничої сфери, стан споживчого ринку та соціальної сфери;
- процеси, що перешкоджають розвитку економіки регіону. Їх можна охарактеризувати такими показниками, як кількість збиткових підприємств, ступінь зношеності основних фондів, рівень безробіття та злочинності в регіоні, рівень забруднення навколишнього середовища та демографічні аспекти.

Ці процеси розвиваються з різною швидкістю, тому має сенс розглядати динаміку зміни структури R-процесу. Чотири типи процесів у своєму поєднанні дають 24 можливих комбінації, що явно надлишково для процедури типологізації. Видається за доцільне розглядати основні і

допоміжні процеси в контексті типологізації як єдине ціле. У такому випадку маємо шість комбінацій структури R-процесу, представлених в табл. 3.2.

Таблиця 3.2 – Типологія регіональних економічних просторів

Типологічна номінація регіону	Тип розвитку	Динамічна структура R-процесу
Благополучний I	Стале зростання	$ОД > Ж > П^*$
Благополучний II	Нестійке зростання	$ОД > П > Ж$
Депресивний I	Нестійке зростання	$Ж > ОД > П$
Депресивний II	Нестійкий спад	$Ж > П > ОД$
Відсталий I	Нестійкий спад	$П > ОД > Ж$
Відсталий II	Стійкий спад	$П > Ж > ОД$

*ОД – основні і допоміжні процеси,
Ж – процеси життєзабезпечення,
П – процеси, що перешкоджають розвитку

Тут же наведені три основні групи регіонів, кожна з яких містить два підтипи. Під «динамічною структурою R-процесу» розуміється співвідношення швидкостей розвитку трьох типів процесів.

Розглянемо трансформацію економічного простору регіону в залежності від його типу в припущенні, що початковий стан простору визначається ідеальною швидкістю (V) розвитку складових R-процесу в часі (t).

Благополучні регіони. Геометрична інтерпретація трансформації економічного простору даного типу регіону наведена на рис.3.3. У лівій частині цього рисунка представлений ідеальний варіант трансформації регіонального економічного простору. Його основною ознакою є прискорене зростання основних і допоміжних процесів при відповідній швидкості росту процесів життєзабезпечення і зниженні впливу процесів, що перешкоджають розвитку економіки регіону.

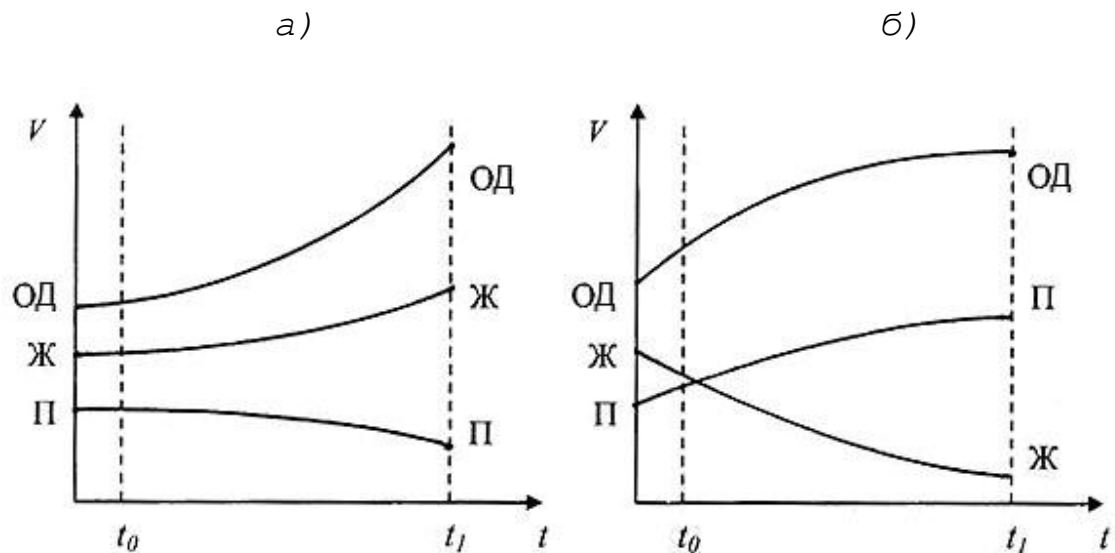

Рисунок 3.3 – Трансформація економічного простору благополучного регіону:

а) благополучний I, б) благополучний II

За відрізок часу $(t_1 - t_0)$ відбувається розширення економічного простору при поліпшенні динамічної структури R-процесу, коли швидкість зростання основних і допоміжних процесів перевищує швидкість процесів життєзабезпечення. У цьому випадку можна говорити про стабільний та сталий розвиток економіки регіону: зростає рівень життя населення, зберігається низький рівень безробіття, інтенсивно розвиваються промислове виробництво і соціальна інфраструктура, інші ознаки високої економічної активності.

Тип економічного простору за нашою класифікацією – що розвивається. Основна ознака, що дозволяє судити про розвиток сприятливої тенденції – зміна форми кривих з випуклих на увігнуті (ОД і Ж) і навпаки (П).

На рис. 3.3б) зображений інший випадок трансформації економічного простору благополучного регіону. Основною відмінністю тут виступає випереджаюче зростання процесів, що перешкоджають розвитку, щодо процесів життєзабезпечення. Принципово важливим моментом є те, що

процеси життєзабезпечення знижують свою швидкість до деякого певного рівня при одночасному зниженні швидкості процесів, що перешкоджають розвитку. Ця ситуація обумовлює зниження швидкості основних і допоміжних процесів, що виражається в спаді темпів виробництва, уповільнення розвитку соціальної інфраструктури.

Тип економічного простору за нашою класифікацією – рецесійний що розвивається. Далі можливий розвиток ситуації за двома сценаріями. В одному випадку швидкість процесів життєзабезпечення буде зростати, а процесів, що перешкоджають розвитку, – знижуватися, що характерно для режиму диверсифікації економіки регіону. Найбільш імовірна трансформація економічного простору до ситуації, зображеної на рис. 3.3а). Другий сценарій – погіршення ситуації аж до трансформації економічного простору в стан, який характерний для депресивного регіону.

Депресивні регіони. На рис. 3.4 наведена геометрична інтерпретація трансформації економічного простору регіону депресивного типу. Для регіонів цього типу характерний стійкий і глибокий спад економічної активності, зростання безробіття, зниження рівня життя населення.

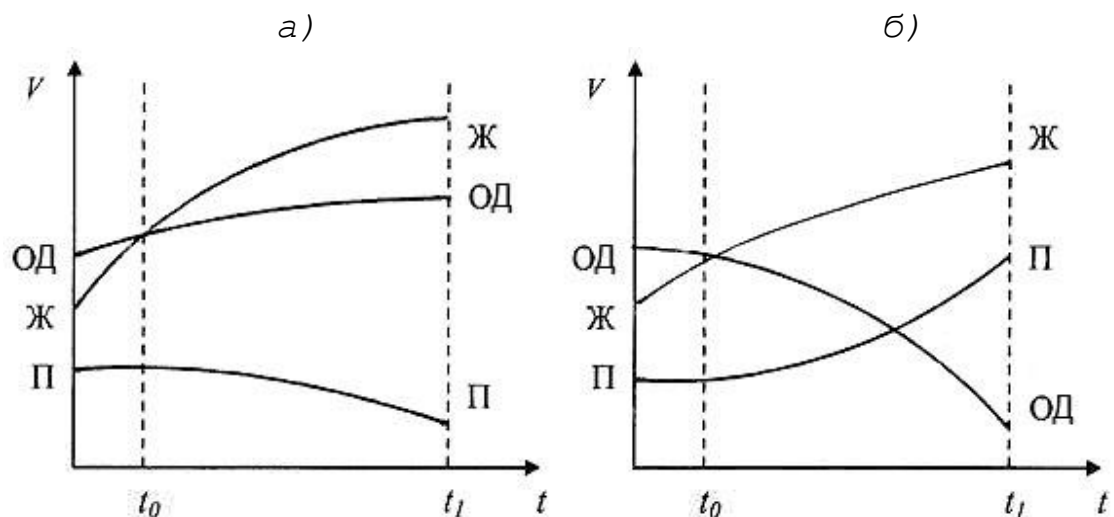

Рисунок 3.4 – Трансформація економічного простору депресивного регіону:

а) депресивний I, б) депресивний II.

У лівій частині рис. 3.4 показаний більш сприятливий варіант трансформації регіонального економічного простору (перш за все тому, що вплив процесів, що перешкоджають розвитку, поступово зменшується).

Тип простору – рецесійний. Незважаючи на те, що процеси життєзабезпечення випереджають зростання процесів, що перешкоджають розвитку, таке зростання може тривати лише нетривалий час, поступово вповільнюючись. Ключовим моментом тут є тенденція розвитку основних і допоміжних процесів. Якщо швидкість цих процесів зросте, то ймовірність переходу регіону з депресивних в благополучні досить висока, в іншому випадку економічний простір трансформується до стану, показаному на рис. 3.4 б).

У правій частині рис. 3.4 зображений найбільш несприятливий варіант для депресивного регіону. Відмінною рисою ситуації є зростання соціальної напруженості, загострення проблем на регіональному ринку праці. Різкий і глибокий спад, властивий основним і допоміжним процесам, при відносно стабільному розвитку процесів життєзабезпечення і зростанні впливу процесів, що перешкоджають розвитку, створює передумови і підвищує ймовірність переходу регіону в номінацію відсталих.

Відсталі регіони. Характерною рисою регіонів цього типу є низький економічний потенціал, застій в економічному розвитку, слаборозвинена інфраструктура і серйозні проблеми в соціальній сфері. Тип економічного простору – депресивний. На рис. 3.5 показана трансформація економічного простору регіону відсталого типу. У лівій частині наведений відносно сприятливий варіант розвитку ситуації. Мова йде про те, що при вкрай низькому рівні життя і загостренні соціальних проблем, що виражаються у високому рівні безробіття і зростанні злочинності, можливість виходу з кризи існує, але тільки за рахунок зовнішніх для регіону факторів, наприклад державної підтримки цільового призначення.

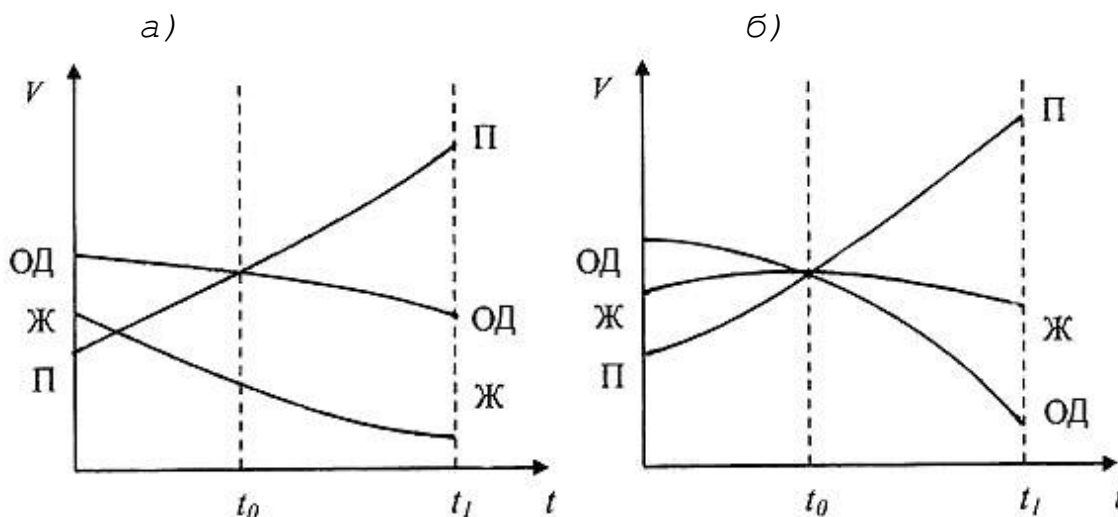

Рисунок 3.5 – Трансформація економічного простору відсталого регіону:

а) відсталий I, б) відсталий II

У правій частині рис. 3.5 наведено найгірший варіант, при якому поліпшення економічної ситуації в регіоні реально можливо тільки за умови серйозної фінансової підтримки та кардинальної диверсифікації виробничої структури регіону.

Запропоновану типологію регіональних економічних просторів навряд чи можна вважати ідеальною, як, втім, і будь-яку іншу типологію. Разом з тим, запропонована нами типологія має динамічну складову, що дозволяє отримати кількісну оцінку тенденції розвитку регіону через ступінь використання потенціалу його економічного простору.

3.3. Просторовий підхід до управління регіональним розвитком

Місцеві органи влади будь-якого рівня – регіону, міста чи району – виконують дві основні функції: надання послуг мешканцям та підприємствам (утримання доріг, водо-, тепло-, енергопостачання, прибирання сміття,

утримання парків, місць відпочинку та ін.) та управління соціально-економічним розвитком підвідомчої території.

Управління соціально-економічним розвитком певного простору може здійснюватися за допомогою різноманітного спектра стратегій, програм, конкретних дій і одноразових управлінських рішень, за допомогою яких місцева адміністрація прагне стимулювати розвиток економіки регіону, створити нові робочі місця, збільшити податкову базу, розширити можливості для певних видів економічної активності, в яких зацікавлена місцева громада (табл.3.3).

Функція соціально-економічного розвитку стає особливо значущою в перехідний період, коли до традиційних питань економічного розвитку приєднуються питання формування і розвитку ринкової інфраструктури і подолання кризових явищ, супроводжуваних переходом економіки з одного стану в інший. Вихід з кризи може виявитися болючим, якщо економічні процеси пущені на самоплив, і в той же час він може бути більш гладким, якщо регіональна адміністрація буде активно впливати на процеси економічного розвитку, використовуючи наявні місцеві переваги і створюючи нові.

Таблиця 3.3 – Управління функціонуванням та розвитком територій

Об'єкти управління функціонуванням	Об'єкти управління розвитком
- дороги; - прибирання сміття; - водо-, газо-, тепло-, енергопостачання; - стан та експлуатація житлового фонду; - парки, благоустрій тощо	- виникнення нових і розвиток старих виробництв; - розвиток міської інфраструктури, насамперед зв'язку і комунікацій; - зайнятість; - рівень добробуту тощо

* розроблено автором

Подолання кризи в будь-якій сфері життя регіону прямо пов'язане з рівнем економічної активності. Соціальний розвиток, хоча і має відносну самостійність, значною мірою визначається ресурсними можливостями, які, у свою чергу, залежать від ступеня економічного розвитку [99, С.47]. Тому, тільки розвиваючи економічну активність, можна здійснити ті чи інші прориви в житті місцевої громади та підняти рівень добробуту населення, який в кінцевому рахунку завжди визначає успіх тієї чи іншої соціально-економічної політики.

Всі можливі методи впливу регіональної адміністрації на хід економічного розвитку можна сформулювати так:

- створення в регіоні сприятливих загальних умов для розвитку ділової активності;
- регулювання ділової активності;
- пряма кооперація адміністрації регіону і бізнесу.

Розглянемо ці методи управління регіональним розвитком.

1. Створення сприятливих загальних умов для розвитку ділової активності. До таких умов слід віднести ринкову інфраструктуру, наявність землі та відповідних прав на неї для розвитку нових видів економічної активності, добре розвинені транспорт, зв'язок, офісне господарство та ін.

У країнах Заходу адміністрація все частіше здійснює інвестиції в регіональну інфраструктуру, робить певні акції з реорганізації земельних ділянок, а також проводить роботу в рамках регіонального маркетингу для залучення нових видів бізнесу в регіон [100, С.38]. Адміністрації російських регіонів в умовах становлення ринкових відносин крім цих видів непрямого впливу здійснюють пряму підтримку нових інститутів, що складають основу ринкової інфраструктури [101, С.24].

Традиційними є активні дії по створенню і зміцненню інфраструктури, яка є базовою для всіх видів бізнесу: дороги, телефон, міські вокзали, аеропорт та ін. По відношенню до землі також можна здійснювати цілеспрямовані дії – об'єднувати і дробити земельні ділянки, викуповувати і

продавати їх, здавати в оренду і навіть передавати в безоплатне користування. Від конкретних дій відносно землі залежать як загальний напрямок, так і інтенсивність нової ділової активності в регіоні.

2. Відносно самостійним чинником економічного розвитку будь-якого регіону останнім часом став міжнародний фактор: чим інтенсивніше міжнародні зв'язки, тим більший імпульс, як правило, отримує економічний розвиток регіону. Сприяння міжнародних зв'язків і міжнародної торгівлі, залучення іноземних інвестицій в регіон стають відносно самостійним і достатньо ефективним інструментом економічного розвитку в цілому [102, С.85].

3. Регулювання ділової активності. Адміністрація формує спонукальні мотиви підприємців з метою прийняття ними необхідних для розвитку даного регіону рішень. Це досягається, зокрема, шляхом зменшення місцевих податків чи надання дешевого капіталу за допомогою інструментів позики, субсидій, гарантій і навіть прямих запозичень.

Дані методи впливу на підприємців нерідко піддаються обґрунтованій критиці. Зокрема, доводиться, що такі заходи ведуть до прямих втрат ресурсів регіонів і міст, і не впливають в кінцевому рахунку на розміщення нових видів бізнесу [103, С.65]. Справа в тому, що різниця в умовах місцевого оподаткування, як правило, є величина незрівнянно менша, ніж різниця за іншими умовами бізнесу (розташування, наявність близьких постачальників, близькість ринків збуту та ін.). Більше того, конкуренція між регіонами та містами часто веде до вирівнювання величин пільг по місцевих податках. При цьому жоден із вступаючих у таку конкуренцію регіонів не отримує помітних переваг, з одного боку, а з іншого боку, всі вони заздалегідь зменшують надходження до свого бюджету.

В цілому, стратегія податкового та іншого впливу виявляється ефективною лише тоді, коли у влади є докладна інформація, в тому числі аналітична, про стан того чи іншого бізнесу і про чинники, що впливають на прийняття стратегічних рішень. Зазвичай подібної інформації у адміністрації

немає. Більше того, інформація такого роду зазвичай приховується з метою отримання податкових та інших пільг. Все це призводить до того, що податкові пільги стають необґрунтованим і одностороннім вииграшем бізнесу. У той же час, особливий податковий режим для нових інвестиційних проектів у сучасних умовах дозволяє досягти вельми значущих результатів.

4. До регулюючих впливів адміністрації належить встановлення правил користування землею. Наприклад, в 90-і роки у вітчизняній практиці організації житлового будівництва стало правилом будівництво «з навантаженням», коли приватний інвестор отримував право на будівництво (або капітальний ремонт будівлі) лише в тому випадку, якщо погоджувався певну частку готового житла передати міській владі, а також за умови відновлення або розширення загальноміських мереж і комунікацій [104].

Виділення відповідних зон використання землі для житлового будівництва, для торгівлі та бізнес-центрів, для промислового використання впливає на приватних інвесторів, які планують розвиток своєї ділової активності [105]. При плануванні та здійсненні того чи іншого будівництва можна змінювати звичайні правила забудови, тим самим надаючи конкретні пільги або вивільняючи кошти під ті чи інші програми.

Регулювання порядку забудови може дати відчутний ефект в тривалій перспективі. Однак, отримання відповідного ефекту можливо тільки за умови опрацювання стратегічних планів розвитку міста, при чіткому виділенні довгострокових і короткострокових цілей його розвитку.

5. Пряма кооперація адміністрації та бізнесу. У разі реалізації великих проектів розвитку міст іноді виявляється доцільним безпосереднє співробітництво адміністрації і приватних організацій. У ряді випадків для координації діяльності в рамках одного проекту створюється змішана компанія. Однак, у змішаних компаніях завжди спостерігається конфлікт інтересів приватного та громадського секторів, завжди складно до кінця узгодити інтереси розвитку міста із конкретними інтересами, пов'язаними з отриманням прибутку [106, С.93]. Щоб уникнути непотрібного перекосу в

бік приватних інтересів пряма кооперація повинна супроводжуватися докладним і обґрунтованим процесом планування, досить ефективним контролем, перебувати під авторитетним і впливовим керівництвом з боку місцевої адміністрації.

6. Загальносвітовою тенденцією останніх років стало зростання числа організацій неурядового, недержавного характеру, залучених до вирішення проблем економічного розвитку міст [107]. Як правило, це неприбуткові організації, які можуть надавати допомогу приватному бізнесу, сприяти його розвитку. До таких організацій можна віднести місцеві торгово-промислові палати, спеціалізовані агенції з розвитку або маркетингу регіону. Кооперація адміністрації з такими організаціями приносить користь регіону в цілому.

Забезпечуючи процес економічного розвитку регіону, керівники місцевої адміністрації часом діють як посередники, як «творці коаліцій», помічники реальних діючих осіб, використовуючи різноманітні підходи до сприяння економічному розвитку. Тому робота з економічного розвитку може і повинна будуватися із залученням керівників найбільших підприємств та роботодавців регіону. У такій кооперації з керівниками підприємств регіональна адміністрація може більш ефективно вирішувати питання навчання персоналу, розвитку інфраструктури, стимулювання малого та середнього бізнесу [108, С.79].

Інструментами управління економічним розвитком на регіональному рівні, як показано в табл. 3.4, є створення загальних умов бізнесу (дорога, зв'язок, офіси, ринкова інфраструктура), регулювання ділової активності (місцеві податки, зонування, особливі умови), пряма кооперація адміністрації та бізнесу (спільні проекти).

Таблиця 3.4 – Інструменти управління економічним розвитком регіону

Формування загальних умов бізнесу	Регулювання ділової активності	Пряма кооперація адміністрації та бізнесу
Транспорт, зв'язок, готелі, рекреації, телекомунікації, регіональна ринкова інфраструктура: банки, аудит, страхування, консультації	Зонування, правила землекористування, оподаткування, субсидії, пільги, гарантії	Спільні проекти, взаємодія з некомерційними організаціями: торгово-промислові палати, навчально-консультаційні центри

* розроблено автором

Для виходу з кризового стану Україні необхідні цільові плани, що передбачають комбінацію всіх методів впливу на економічний розвиток регіону, при цьому вельми важливим аспектом складання таких програм може стати аналіз балансу результатів і витрат, пов'язаних із здійсненням програми [109].

Незалежно від того, які конкретні методи управління розвитком регіону застосовує адміністрація, сама по собі функція впливу на розвиток регіону має ряд особливостей. Насамперед, це нерутинна функція, на відміну від стандартних функцій обслуговування населення (водо-, газо-, електропостачання, ремонт доріг, вивезення сміття, утилізація відходів). Більше того, нерутинність цієї функції передбачає гнучкий, неординарний спосіб організації робіт з управління регіональним розвитком. Дана функція передбачає нестандартний підхід до вирішення проблем, організацію переговорів з приватними та недержавними організаціями, застосування прогресивних методів сучасного менеджменту, у тому числі стратегічного планування і маркетингу.

Розвиток світової господарської системи супроводжується посиленням відкритості економік різних країн і їх взаємодії. Сформована в епоху

радянської індустріалізації економіка країни почала інтегруватися в глобальний ринок в 1990-і рр., припинивши бути замкнутою. Даючи оцінку ситуації, що склалася, О.Г. Гранберг зазначає: «... багато форм просторової організації, що характерні для адміністративно-планової системи централізованого управління і екстенсивного економічного розвитку, стали неефективними в нових економічних, соціальних, політичних умовах. Найбільші турботи створюють такі властивості існуючої просторової структури національної економіки, як надмірна концентрація багатьох виробництв, вузька спеціалізація регіонів, велика відстань між виробниками і споживачами, існування мономіст, зрощування соціальної інфраструктури поселень з виробничими підприємствами, ... численні зони екологічного лиха, критичний стан малих міст, деградація багатьох сільських місцевостей» [110, С. 259].

У зв'язку з цим особливої уваги заслуговує світовий досвід проведення регіональної політики економічно розвинених країн з домінуючою роллю в процесах глобалізації та інтеграції.

У світі існує три типи місцевого самоврядування: англосаксонський, французький і змішаний.

Для англосаксонського типу характерна глибша автономія місцевих органів і відсутнє строго виражене підпорядкування центру. Його найважливішою ознакою є відсутність на місцях повноважних представників уряду. Основу системи управління становлять графства, вони наділені найважливішими функціями органів місцевого самоврядування. У свою чергу графства поділені на округи, які наділені другорядними функціями. Англосаксонському типу місцевого самоврядування характерна висока ступінь децентралізації державних функцій в соціально-економічній сфері [111, С.24].

Для французького типу характерний розвиток системи адміністративного контролю центру над органами місцевого самоврядування. Статусом органів місцевого самоврядування в цій системі управління наділені департаменти і комуни, причому ці структури одночасно є і місцевими

територіальними утвореннями, і органами державного управління. Відмінною рисою французького типу місцевого управління є наявність декількох рівнів управління (не менше трьох) і використання на практиці делегування частини функцій і повноважень від вищого рівня нижчим з наданням їм відповідних фінансових коштів (в тому числі і державних) [111, С.37].

Змішаному типу місцевого самоврядування притаманне поєднання як англосаксонської, так і французької моделей управління. Деякі держави використовують дволанкову систему управління, коли за допомогою законодавчого розмежування повноважень забезпечується певною мірою обмеження свободи системи місцевого управління. При використанні триланкової системи створюються умови для більш широкої свободи управління, які характеризуються певними особливостями функціональних зв'язків між виборними та виконавчими органами влади [111, С.42].

Механізм управління організацією економічного регіону повинен забезпечувати самоорганізацію і саморозвиток економіки. Однак порушення системності економічних процесів призводять до ослаблення всієї економічної системи через емерджентність (коли якості або властивості системи, не властиві її окремим елементам, виникають завдяки їх об'єднанню в цілісну систему). В результаті з'являються непрофесійні управлінські рішення, зростає бюрократичний апарат, втрачається гостре сприйняття реальності у окремих організаційних структур, в той час як самоорганізація і самосинхронізація є умовами чіткості функціонування системи управління [112]. Основними елементами такого механізму повинні бути: адміністративна система, фінансово-кредитна система, податкова система, бюджетна система, інвестиційна система, інформаційна система та ін. Кожна з названих систем є підсистемою по відношенню до всієї системи управління розвитком економічного простору.

Підставою формування цілеспрямованої регіональної політики на Заході з'явилися наслідки економічної кризи 20-30-х рр. XX ст. [113]. Відзначимо, що процес вдосконалення механізмів регіональної політики як і раніше зберігає

свою актуальність у всіх країнах, оскільки ринкова економіка, орієнтована на економічну ефективність, призводить до посилення диференціації регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку. Тому основним стимулом втручання держави в розвиток регіонів є скорочення просторових диспропорцій в їх розвитку.

Основною відмінністю в проведенні регіональної політики розвинених країн є тип державного устрою. Очевидно, що реалізація регіональної політики в федеративних державах є більш складною, ніж в унітарних, оскільки наявність додаткового рівноправного рівня прийняття рішень вимагає додаткових погоджень і компромісів. Так, в унітарних державах (Греція, Португалія, Франція, Італія) регіональна політика є інституційно відокремленим напрямком діяльності центральних органів влади, в федеративних державах (США, Німеччина, Австрія, Бельгія) велика частина прав в області загальнодержавної регіональної політики належить суб'єктам федерації [114].

Заслуговує на увагу досвід США, де немає органів влади, що проводять регіональну політику, і немає регіональної політики як документа, проте саме державний устрій країни направлено на вирішення завдань регіонального розвитку. С.С. Артоболевський зазначає: «дуже багато представлено регулюванню механізму федералізму, який в США відрізняється особливою досконалістю. Так, наприклад, в державній політиці США відсутнє завдання, спрямоване на вирівнювання рівнів розвитку регіонів, а при вирішенні проблем з бідністю саме найбідніші регіони отримують основне фінансування і підтримку» [115. С. 19].

Підхід розвинених країн до політики вирівнювання рівня економічного розвитку регіонів заснований на стимулюванні припливу інвестицій в депресивні регіони і надання їм необхідної фінансової допомоги. Яскравим прикладом використання даного підходу є Канада. Політика вирівнювання в Канаді здійснюється за допомогою як ринкових, так і неринкових методів регулювання: надання фінансових трансфертів; реалізація цільових державних

програм, спрямованих на вдосконалення всіх видів інфраструктури; субсидування і підтримка місцевого бізнесу; залучення приватних інвестицій шляхом надання податкових та інших пільг; протекціоністські заходи, спрямовані на захист життєво важливих секторів економіки, тощо.

Однак, аналізуючи результати регіональної політики Канади [116], треба зазначити, що реалізація урядових програм, спрямованих на підтримку депресивних регіонів і скорочення диспропорцій у регіональному розвитку, поки не досягла очікуваного ефекту внаслідок відсутності у останніх стимулів до розвитку з опорою на власні сили.

Що стосується регіональної політики розвинених європейських країн, то в останні 15-20 років у зв'язку з посиленням інтеграційних процесів в цих країнах відбувається зміна її парадигми. Новій регіональній політиці властиві наступні риси [117].

Зміщення акцентів з питань соціальної справедливості та забезпечення рівних стандартів життя на економічний розвиток і продуктивність. Основні цілі регіональної політики: сприяння структурній перебудові та розвитку відсталих і депресивних регіонів; боротьба з довготривалим безробіттям; допомога при включенні молоді в трудове життя; сприяння проведенню реформ загальної аграрної політики.

Посилення децентралізації регіональної політики на основі принципу субсидіарності. Консультації та взаємні узгодження стають основними формами при формуванні регіональної політики: оцінка результативності роботи місцевих органів влади (британський підхід); нормативне встановлення загальних правил взаємодії (німецький підхід); реалізація «контрактного принципу» (французький підхід).

Удосконалення механізмів координації. Так, у Франції сформована ієрархічна взаємопов'язана система національних, регіональних і галузевих планів розвитку, а також укладаються контракти між центром і регіонами, які регламентують порядок розподілу ресурсів для регіонального розвитку. У Німеччині розробляються і приймаються нормативні акти «Поліпшення

регіональних економічних систем», в рамках яких представлена формальна процедура планування, а також ролі федерації і земель у визначенні місії регіонального розвитку.

Удосконалення регіонального управління. Впровадження принципів стратегічного планування, визначення пріоритетів розвитку та їх фінансування, а також відпрацювання каналів зворотного зв'язку за допомогою встановлення показників ефективності.

Якщо в традиційній парадигмі регіонального розвитку політика була спрямована на вирівнювання регіонів і мінімізацію їх відмінностей, то в новій парадигмі – на створення рівних можливостей для розвитку підприємництва в будь-яких регіонах. Також в новій парадигмі є кілька підходів, серед яких – регіональна інноваційна система (реалізований в Австрії) і кластерний підхід.

У регіональній політиці Китаю і ряду розвинених «гомогенних» країн (Данія і Нідерланди) регіональна політика спрямована на досягнення макроекономічних цілей країни і підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку [118, С.241]. У Китаї пріоритетна підтримка надається регіонам, які мають високий економічний і інвестиційний потенціал і які представляють собою «локомотив» для прискореного розвитку економіки країни.

Оскільки економічне зростання країни сприяє піднесенню економіки депресивних регіонів, то відповідно до них проводиться так звана політика «позитивної дискримінації». Таким чином, регіональна політика Китаю, посилюючи внутрішню міжрегіональну диференціацію та поляризований розвиток регіонів, створює необхідні умови для інтеграції країни в якості «локомотива» світового економічного розвитку.

Вітчизняний досвід регіональної політики досить різноманітний: від реалізації принципу вирівнювання до поляризованого розвитку. Так, до кінця 1980-х рр. політика регіонального розвитку була заснована на принципі вирівнювання рівня індустріалізації територій за рахунок державної

модернізації їх промислового потенціалу. Відповідно до документів Держплану територіальними пріоритетами за радянських часів були [119]:

- в 1920-1930-і рр. – підйом відсталих окраїн (Закавказзя, Середня Азія);
- в 1930-і та на початку 1940-х рр. – створення другої металургійної бази і максимально віддалених від ймовірного супротивника машинобудівних заводів-дублерів на Уралі і в Сибіру;
- в 1950-1970-і рр. – прискорений розвиток східних районів країни;
- в 1960-1980-і рр. – формування великих територіально-виробничих комплексів, тощо.

У 1990 – початку 2000-х рр. державна політика регіонального розвитку себе фактично вичерпала, а успадкована Україною від Радянського Союзу регіональна організація вступила в період перебудови. Особливості регіональних проблем країни в 1990-х рр. визначалися трансформаціями економічної і політичної систем:

- формування нового геополітичного та економічного простору після розпаду СРСР;
- перехід від адміністративно-планової економіки до економіки ринкового типу;
- відкриття національної економіки для зовнішнього ринку;
- тривала економічна криза;
- відсутність чіткої державної регіональної політики;
- зміна державного устрою, в тому числі політичних і економічних відносин центру і регіонів.

Необхідність формування та ефективної реалізації промислової політики в Україні після закінчення перших років реформ вже не викликає сумнівів, причому як на державному, так і на регіональному рівні національної економічної системи.

Державна промислова політика – це комплекс економічних, політичних і організаційних заходів індустріального розвитку країни, що визначають необхідну структуру і масштаби виробництва і забезпечують ефективну дію

його перспективних факторів, а також впливають на прийняття рішень щодо найбільш важливих стратегічних об'єктів.

Ця промислова політика є державною за цілями, але може реалізовуватися на різних рівнях національної економічної системи. Інструменти державної промислової політики закріплені в державних цільових програмах і законодавчих актах.

Економічна політика державного рівня покликана закріплювати лише основоположні пріоритети та засоби їх підтримки, які узгоджувалися не тільки з національними інтересами і ситуацією, яка реально складається, а й з критеріями «націлювання», застосовуваними в міжнародній практиці, в тому числі з урахуванням глобального реагування.

Регіональна економічна політика – це комплекс економічних, політичних і організаційних заходів, реалізованих у внутрішньому і зовнішньому середовищі регіону і призначених для підвищення ефективності факторів виробництва, зниження політичних і соціальних витрат структурної адаптації соціально-економічного комплексу регіону. Інструменти регіональної економічної політики закріплені в регіональних і законодавчих актах.

Регіональні диспропорції, що виникають у розвитку будь-якої території країни, обумовлюються об'єктивними і суб'єктивними причинами, що впливає на соціально-економічну обстановку в цілому по даній території. Проводячи цілеспрямовану врівноважену регіональну політику, держава має сприяти збереженню своєї цілісності, надавати допомогу в соціально-економічному розвитку всім регіонам [120]. Але, в першу чергу, мова перш за все повинна йти про ті регіони, в яких відхилення деяких показників, що характеризують їх соціально-економічний розвиток, носить аномальний характер і суттєво відрізняється в гірший бік від середньодержавних, що вимагає невідкладних заходів державного впливу.

Вибір того, на що можуть бути спрямовані ці заходи, обумовлюється загальною орієнтацією національної економіки, специфікою тих чи інших

моделей економічного зростання та взаємопов'язаними загальними принципами промислової політики. Серед основних принципів формування промислової політики регіонів можна виділити такі.

Принцип конструктивності – доцільно забезпечити консенсус між економічними агентами та політичними силами з питання про цілі, напрями та методи здійснення промислової політики і на цій основі поставити конкретні завдання з модернізації галузей і підприємств регіону.

Принцип коригування – необхідно своєчасно відмовлятися від тих стратегій, які не виправдали себе в минулому і не представляють цінності в даний момент.

Принцип рівних можливостей – в якості об'єктів уваги розглядаються не галузі, сфери чи суб'єкти господарювання, а параметри, що динамічно видозмінюються на різних етапах індустріального розвитку та інструменти їх регулювання.

Принцип глобального реагування – необхідно враховувати ресурсні та політичні можливості, зосереджені за межами національної економічної системи.

Єдиної універсальної моделі економічної політики навіть на національному рівні не існує. У той же час, ефективна економічна політика спрямована на досягнення:

- макроекономічної та політичної стабільності;
- експортної орієнтації промисловості;
- ефективного розвитку людських ресурсів.

Основним критерієм успіху економічної політики слугують темпи економічного зростання порівняно з темпами, досягнутими в умовах її відсутності.

Роль економічної політики на рубежі другого і третього тисячоліть зростає [121], що зумовлено такими факторами:

- змінюється роль держави, зростає взаємозалежність суб'єктів світового господарства, змінюється зміст глобальної конкуренції. Все це

вимагає вироблення адекватної національної та регіональної економічної стратегії. Її реалізація забезпечується за допомогою макроекономічного регулювання, опори на сили підприємництва, поваги дисципліни ринку;

– зростає значення нематеріальних факторів виробництва, таких, як освіта, знання, кваліфікація, ноу-хау, послуги, інфраструктура їх забезпечення, науково-технічні фактори конкуренції, особливо на ринках з високим потенціалом росту;

– прискорюються структурні перетворення в промисловості, зумовлені, зокрема, появою нових соціально-економічних ризиків, пов'язаних з комплексом проблем НТП, захистом навколишнього середовища та низкою інших.

Українська дійсність характеризується загальною для всіх регіонів необхідністю державної участі в реконструкції вкрай зношеного виробничого апарату, структурної адаптації, стабілізації відтворювальних систем, як у народногосподарському, так і в регіональному масштабі, оскільки режим ринкової саморегуляції сам по собі не здатний забезпечити виведення з кризи виробничої сфери [122]. Загальносистемні функції регіональної економічної політики представлені на рис. 3.6.

Регіональна економічна політика покликана ставити орієнтири індустріальним зв'язкам і переливу капіталу, забезпечувати підвищення рівня міжрегіональної та міжнародної економічної інтеграції. В той же час реалізація регіональної економічної політики передбачає виділення кількох рівнів стимулювання розвитку виробництва.

1. Рівень взаємодії підприємств з регіональними органами державного управління через стимулюючу бюджетно-податкову систему, процентно-позикову політику й інші інструменти і формування на цій основі бюджетних та позабюджетних фондів промислового розвитку регіону.

2. Рівень регіонального впливу на виробництво за допомогою формування і реалізації регіональних програм економічного розвитку та їх фінансування з наявних бюджетних і позабюджетних фондів.

3. Рівень взаємодії підприємств регіону з органами державного управління за допомогою координації регіональної програми економічного розвитку з державними пріоритетами і внесення на цій основі коректив у систему платежів, преференцій і стимулів для промисловості регіону.

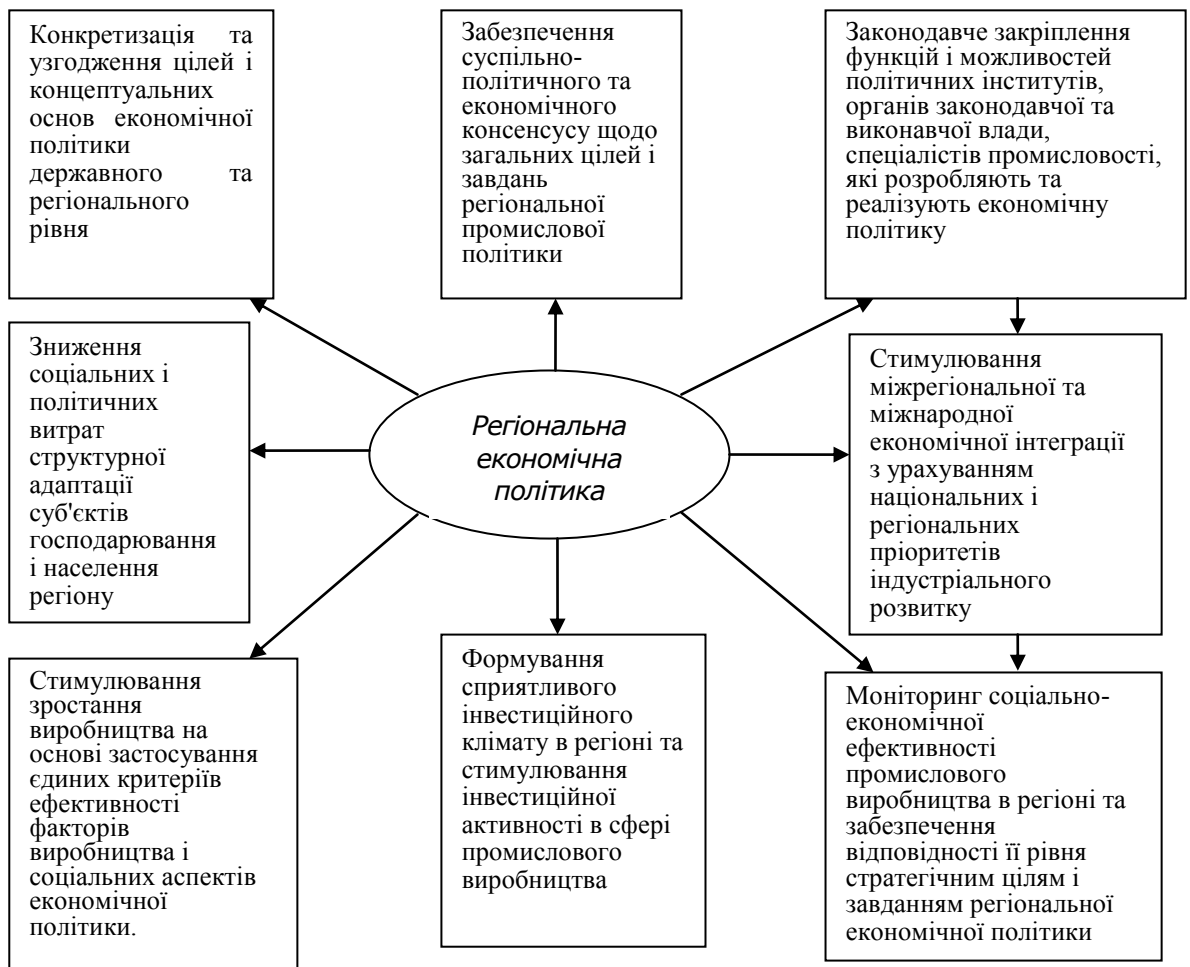

Рисунок 3.6 – Загальносистемні функції регіональної економічної політики

Результативність реалізації економічної політики може бути оцінена за наступними параметрами:

- надходженню достатніх сум до бюджетів різних рівнів;
- встановлення оптимальних пропорцій у розвитку економіки регіону;

– активізації промислового розвитку та структурних перетворень, інвестиційної діяльності в реальному секторі економіки регіону.

Загальна схема реалізації регіональної економічної політики систематизована та показана на рис. 3.7.

Рисунок 3.7 – Схема реалізації регіональної економічної політики за допомогою стимулюючого впливу на виробництво

Розвиток інституційних і політичних засад формування та реалізації регіональної економічної політики передбачає створення інститутів, функції яких відповідали б основним принципам цієї політики, відповідали б організаційному устрою різних гілок влади на місцях і забезпечували б їхню ефективну взаємодію у зазначеній вище сфері. Не менш важливим напрямком регіональної економічної політики є забезпечення партнерства через створення регіональних союзів роботодавців, здатних до ефективної взаємодії з різними гілками влади та профспілками на місцях. Уряд, профспілки, законодавці та спілки роботодавців є основними елементами стратегічного соціального

партнерства. Відповідні підрозділи для роботи з профспілками і законодавчою владою вже існують. Проте в Україні майже відсутні організації та спілки роботодавців, немає законодавчих основ для їх розвитку, не створені відповідні передумови у системі розподілу повноважень. Регіональна економічна політика як форма прояву і реалізації цих відносин повинна бути орієнтована на виявлення сил, з яких згодом будуть кристалізуватися повноцінні союзи роботодавців, нові профспілки, інституційні та політичні основи економічного відродження України.

Висновки до розділу 3

На основі критичного аналізу існуючих підходів до типологізації економічного простору регіонів (політико-соціальний, функціональний, функціонально-вартісний, інноваційний) запропоновано комплексний методичний підхід до типологізації економічного простору з позиції стійкості соціально-економічних систем регіонального рівня з виокремленням спеціалізації і функціональних особливостей регіону та урахуванням існуючих і знову виникаючих елементів інфраструктури регіону. При цьому, усі регіони класифікуються по шести групах: відсталі з погіршенням рівня; відсталі із збереженням рівня; відсталі з поліпшенням рівня; економічно благополучні з погіршенням рівня; економічно благополучні із збереженням рівня; економічно благополучні з поліпшенням рівня. Представлене типологічне угруповання регіонів дозволяє обґрунтовано застосовувати його для вирішення не тільки теоретичних, а й практичних проблем.

Доведено, що регіональні економічні простори різняться між собою структурою своїх сукупних економічних процесів (R-процеси) та запропоновано методичний підхід до оцінки таких процесів: основні процеси

охарактеризовано показниками випуску продукції провідними галузями регіону, їх фінансовим станом, обсягом інвестицій в основний капітал; допоміжні процеси, до яких віднесено розвиток будівельного комплексу регіону, показники обсягів транспортних перевезень, розвитку засобів зв'язку та комунікацій, процеси, що характеризують підвищення рівня кваліфікації робочої сили і її рівень освіти; процеси життєзабезпечення, які відображаються такими показниками, як інфраструктурна освоєність території, рівень розвитку невиробничої сфери, стан споживчого ринку та соціальної сфери; процеси, що перешкоджають розвитку економіки регіону можна охарактеризувати показниками – кількість збиткових підприємств, ступінь зношеності основних фондів, рівень безробіття та злочинності в регіоні, рівень забруднення навколишнього середовища та демографічні аспекти.

Обґрунтовано доцільність розглядати основні і допоміжні процеси в контексті типологізації як єдине ціле. У такому випадку запропоновано шість комбінацій структури R-процесу. Надано геометричну інтерпретацію трансформації економічного простору кожного типу комбінацій.

Запропонована типологія має динамічний характер, що дозволяє отримати кількісну оцінку тенденції розвитку регіону через ступінь використання потенціалу його економічного простору. При цьому критерії для виділення ефективних сегментів простору або зон господарювання за своєю суттю повинні відрізнятися від застосовуваних при простому територіальному поділі. Саме ця відмінність є новацією пропонованої фрагментації економічного простору, яка передбачає одночасне урахування таких ознак: ефективної спеціалізації просторово відокремлених структур; ступеня економічних взаємозв'язків між сегментами; технологічної взаємодоповнюваності одних сегментів іншими, тощо. Методичний підхід до фрагментації економічного простору, реалізований з урахуванням вищезазначених ознак, передбачає оптимізацію єдиного економічного простору з побудовою архітекτονіки економічного простору як

генералізованих образів просторових сегментів відповідно до мети виявлення просторових зон ефективного господарювання. Додатковими умовами фрагментації можуть виступати: наявність територіальної пов'язаності; не погіршення економічних показників просторових структур у процесі об'єднання в коаліції; врахування верхньої та нижньої межі допустимого завантаження виробничих потужностей; підвищення зайнятості.

Запропоноване моделювання процесу фрагментації слід здійснювати на основі багатокритеріальної моделі виділення набору структуроутворюючих підприємств за видами економічної діяльності. Такій підхід дозволяє формувати коаліції підприємств різних видів економічної діяльності, доцільні з позицій отримання ними додаткового ефекту. Тим самим, за допомогою територіальної прив'язки підприємств, що входять до різнорівневих зон ефективного господарювання з різних видів економічної діяльності, передбачається можливим виявляти ефективні сегменти економічного простору, що забезпечуватиме підвищення ефективності господарювання в цілому. У перспективі, виділені на принципах коаліційних об'єднань та створення ефективних зон господарювання, фрагменти економічного простору можуть бути покладені в основу інтеграції територій та формування оновленої архітектури економічного простору.

Автором показано, що в регіональній політиці відбувається зміна її економічної парадигми, відбувається зміщення акцентів з питань соціальної справедливості та вирішення проблем забезпечення рівних стандартів життя на економічний розвиток та продуктивність. Посилення децентралізації регіональної політики розвитку формується на принципах субсидіарності (посилення ролі консультацій та взаємних узгоджень), оцінки результативності роботи місцевих органів влади, нормативного встановлення загальних правил взаємодії, «контрактного принципу». Якщо в традиційній парадигмі регіонального розвитку політику було спрямовано на вирівнювання регіонів і мінімізацію різниці між ними, то в новій парадигмі – на створення рівних можливостей для розвитку економічної активності в будь-яких регіонах.

На основі узагальнення зарубіжного досвіду визначено методи управління регіональним розвитком, серед яких особливої уваги заслуговують: формування архітектури просторового розвитку в рамках регіонального маркетингу для залучення нових видів бізнесу в регіон; пряма підтримка нових інститутів, що складають основу ринкової інфраструктури; використання інструментарію міжнародного фактору (сприяння міжнародних зв'язків і міжнародної торгівлі, залучення іноземних інвестицій в регіон стають відносно самостійним і достатньо ефективним інструментом економічного розвитку в цілому); формування адміністрацією спонукальних мотивів підприємців з метою прийняття ними необхідних для розвитку даного регіону рішень (шляхом зменшення місцевих податків чи надання дешевого капіталу за допомогою інструментів позики, субсидій, гарантій і навіть прямих запозичень); встановлення правил користування землею (виділення відповідних зон використання землі для житлового будівництва, для торгівлі та бізнес-центрів, для промислового використання, що впливає на приватних інвесторів, які планують розвиток своєї ділової активності).

Аргументовано, що впливовим чинником економічної політики регіонального розвитку стає зростання числа організацій неурядового, недержавного характеру, залучених до вирішення проблем економічного розвитку міст. Як правило, це безприбуткові організації, які можуть надавати допомогу приватному бізнесу та сприяти його розвитку (місцеві торгово-промислові палати, спеціалізовані агенції з розвитку або маркетингу регіону).

Незалежно від того, які конкретні методи управління розвитком регіону застосовує адміністрація, сама по собі функція впливу на розвиток регіону має ряд особливостей: це нерутинна функція, на відміну від стандартних функцій обслуговування населення (водо-, газо-, електропостачання, ремонт доріг, вивезення сміття, утилізація відходів), яка передбачає гнучкий, неординарний спосіб організації робіт з управління регіональним розвитком. Дана функція передбачає нестандартний підхід до вирішення проблем, організацію переговорів з приватними та недержавними

організаціями, застосування прогресивних методів сучасного менеджменту, у тому числі стратегічного планування і маркетингу.

Науково-методичні підходи та організаційно-економічні рішення, що викладені в роботі, формують підґрунтя та умови розвитку економічного простору регіону на засадах стійкості.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення *наукового завдання*, яке полягає у розробці і обґрунтуванні наукових підходів та методичних рекомендацій щодо формування економічного простору регіону. Узагальнення та систематизація дослідження дозволили сформулювати такі висновки і рекомендації.

1. Виходячи з дослідження особливостей територіального, ресурсного та інформаційного підходів до визначення сутності економічного простору запропонована авторська комплексна характеристика дефініції «економічний простір», що ідентифікує його як сукупність розосереджених суб'єктів, об'єктів і відповідних взаємозв'язків, які характеризуються певними матеріальними, трудовими, капітальними, інформаційними та іншими потоками і обмежені рамками відносної однорідності. Виокремлено принципові елементи, що його утворюють (сукупний економічний процес, економічний час, економічна конкуренція) та його основні властивості (фрактальність, однорідність або неоднорідність, самоорганізація, та ін.). За формою економічний простір регіону постає як мережева структура регіональних та міжрегіональних, а також зовнішніх контрактів і угод, які реалізуються через економічні процеси суб'єктами господарювання.

2. На основі загальновизнаного концептуального підходу до життєвого циклу будь-якого явища, процесу, системи тощо, авторська розробка щодо структурування життєвого циклу економічного простору регіону полягає в розумінні економічного простору як певної субстанції, що має власний життєвий цикл, тривалість якого визначається розвитком інституційного середовища. Виділено чотири фази життєвого циклу економічного простору – формування, розвиток, рецесія, депресія. Кожна фаза циклу характеризується особливою структурою економічного простору, яка визначається функціями елементів, що його утворюють. Надано геометричну інтерпретацію фаз життєвого циклу економічного простору регіону залежно

від рівня синхронізації економічного часу; рівня конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та рівня концентрації економічного простору з диференціацією його складових на основні та допоміжні економічні процеси, процеси життєзабезпечення та процеси, які гальмують його розвиток. Доведено, що ця послідовність фаз циклу не є єдино можливою, відмінність полягає в ступені деталізації подання циклу.

3. Обґрунтовано та запропоновано підґрунтя типології економічного простору з позиції стійкості соціально-економічних систем регіонального рівня з виокремленням спеціалізації і функціональних особливостей регіону та урахуванням існуючих і новоутворених елементів інфраструктури регіону. Такій методичний підхід передбачає оптимізацію єдиного економічного простору відповідно до мети виявлення просторових зон ефективного господарювання. Додатковими умовами фрагментації можуть виступати: наявність територіальної пов'язаності; не погіршення економічних показників просторових структур у процесі об'єднання в коаліції; врахування верхньої та нижньої межі допустимого завантаження виробничих потужностей; підвищення зайнятості. На засадах такого підходу усі регіони класифіковано по шести групах: відсталі з погіршенням рівня; відсталі із збереженням рівня; відсталі з поліпшенням рівня; економічно благополучні з погіршенням рівня; економічно благополучні із збереженням рівня; економічно благополучні з поліпшенням рівня.

4. Доведено, що соціально-економічний зміст та специфіка потенціалу економічного простору регіону визначається ступенем господарської освоєності території та їх ресурсами, фактичним і необхідним рівнем цілісності території, створюваними господарськими, соціальними, економічними й іншими громадськими зв'язками та інфраструктурною основою цих зв'язків (економічне життя). Всі природні та суспільні складові потенціалу розвитку простору взаємопов'язані і взаємозалежні, що має відбиватися в управлінських формах і механізмах його освоєння, організації та використання. Потенціал економічного простору сучасного соціально-

економічного розвитку регіону визначається здатністю інфраструктури регіону прийняти нові види бізнесу, швидко і ефективно пристосуватися до нових умов. Доведено, що відсутність системного підходу до використання та нарощення потенціалу економічного простору регіону виключає досягнення відповідності між його складовими та призводить до різного роду перекосів в його організації та гальмує соціально-економічний розвиток регіону.

5. В роботі показано, що система економічної стійкості є складною сукупністю елементів, яка реалізує основні принципи та функції управління соціально-економічним розвитком регіону. Доведено, що найбільш ефективним методом управління економічною стійкістю є програмно-цільовий, якій реалізує комплексний науково-методичний підхід і представляє собою сукупність прийомів, що дозволяють представити вирішення проблеми як ієрархію цілей визначених за рівнями спільності, значущості та доцільності, з подальшим досягненням їх шляхом реалізації системи взаємозв'язаних заходів.

6. Розроблено механізм цільової орієнтації всіх елементів (учасників) процесу забезпечення економічної стійкості, здатний до постійного виявлення та вирішення всієї сукупності проблем, отже надає можливість випереджального управління на підставі проведення планомірної діагностики стану економічної стійкості регіону, своєчасного виявлення чинників дестабілізації, прогнозування можливих проблем, виявлення перспективних резервів соціально-економічного розвитку, постійного пошуку та відбору альтернативних підходів щодо забезпечення економічної стійкості. Доведено, що більш дієвим та найбільш раціональним є регулювання не директивними методами, а через мотиваційні важелі та селективний підхід використання запропонованих в роботі економічних регуляторів. Підвищення стійкості регіональної системи означає підвищення ступеня активного подолання нею несприятливих, у тому числі випадкових, варіацій зовнішнього середовища.

7. Конструктивна адаптація зарубіжного досвіду реалізована в низці пропозицій щодо регіональної економічної політики соціально-економічного розвитку на основі просторового підходу шляхом формування архітектури економічного простору в рамках регіонального маркетингу для залучення нових видів бізнесу в регіон; використання інструментарію міжнародного досвіду (сприяння міжнародних зв'язків і міжнародної торгівлі, залучення іноземних інвестицій в регіон; посилення ролі консультацій та взаємних узгоджень на основі «контрактного принципу»); формування спонукальних мотивів підприємців з метою прийняття ними необхідних для розвитку даного регіону рішень тобто застосування прогресивних методів сучасного менеджменту, у тому числі стратегічного планування і регіонального маркетингу.

Інтегральний науковий результат дослідження – сформульовані, обґрунтовані та подані в роботі наукові положення, організаційні рішення та пропозиції удосконалюють і деталізують теоретичні на науково-методичні результати проведеного дослідження та формують науково-прикладну основу їхньої практичної реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Николаенко Д.В. Экономические теории. Социокультурная оценка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nikolaenko.ru>.
2. Batten D. Complex landscapes of spatial interaction // *The Annals of Regional Science*. – 2001. – V. 35.
3. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов. – 2-е изд. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.
4. Лейзерович Е.Е. Уровни организации пространства: экономико-географический анализ // *Изв. РАН. Сер. геогр.* – 1995. – № 2.
5. Костинский Г.Д. Идея пространственности в географии // *Изв. РАН. Сер. геогр.* – 1992. – № 6.
6. Рянский Ф.Н. Фрактальная теория пространственно-временных размерностей: естественные предпосылки и общественные последствия // *Фракталы и циклы развития систем*. – Томск: ИОМ СО РАН, 2001.
7. Байсеркаев О.Н. Региональная пространственно-предметная среда (экспериментальная социально-экономическая география областных и районных таксонов). – Алматы: Рауан, 1993.
8. Валентий С.Д. Постсоюзное экономическое пространство // *Российский экономический журнал*. – 1993. – № 7.
9. Шумский Н. Экономическая интеграция государств содружества: возможности и перспективы // *Вопросы экономики*. – 2003. – № 6.
10. Радаев В.В. Что такое «экономическое действие» // *Экономическая социология*. – 2002. – Т. 3. – № 5.
11. Радаев В.В. Экономическая социология: Курс лекций. – М.: Аспект-Пресс, 1997.
12. Кучин И.А. Фракталы и циклы социальных процессов // *Фракталы и циклы развития систем*. – Томск: ИОМ СО РАН, 2001.

13. Круковский Я.В. Фрактальный анализ временных рядов в прогнозировании тенденций развития социо-экономических систем // Фракталы и циклы развития систем. – Томск: ИОМ СО РАН, 2001.
14. Пефтиев В.И. К концепции экономического пространства // Проблемы новой политэкономии. – 2001. – № 3.
15. Krugman P. Complex landscapes in economic geography // American Economic Association, Papers and Proceedings. – 1994. – № 84.
16. Чекмарев В.В. К теории экономического пространства // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2001. – № 3.
17. Иванов Е. Информация как категория экономической теории. [Электронный ресурс] – Режим доступа.: <http://rvles.ieie.nsc.ru:8101/parinov/ivanov/ivanov1.htm>.
18. Паринов С. К теории сетевой экономики // Проблемы новой политической экономики. – 2001. – № 1.
19. Shibusawa H. Cyberspace and physical space in an urban economy // Papers in Regional Science. – 2000. – V. 79.
20. Валиуллин Х. Х. Дрейф экономического пространства: теория и эмпирика / Х. Х. Валиуллин. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 296 с.
21. Попельнюхов Р.В. Теоретико-методичні засади макроекономічної стабільності / Р.В. Попельнюхов // Економіка та держава. – 2009. – № 12. – С. 58-61.
22. Забарна Е.М. Важелі стимулювання та оцінки інноваційного розвитку / Е.М.Забарна, А.С.Смородинова // ACTUAL PROBLEMS OF ECONOMICS, MANAGEMENT AND LAW IN MODERN SOCIAL AND ECONOMIC ENVIRONMENT. Collection of scientific articles. – Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2015. – P.43-47.
23. Забарная Э. Механизм стратегического инновационного развития региона / Э.Забарная, А.Смородинова // International Scientific Journal Theoretical&Applied Science. – V.31. – 2015. – P.171-174.

24. Доклад о развитии человека – 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ. ПРООН. – М.: «Весь мир», 2010. – 247 с.
25. Козловський С.В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю: [моногр.] / С.В. Козловський – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – 432 с.
26. Подпругин М.О. Устойчивое развитие региона: понятие, основные подходы и факторы // Российское предпринимательство. – 2012. – № 24 (222). – С. 214-221.
27. Забарна Е.М. Оцінювання інноваційно-інвестиційної складової економічного розвитку / Е.М. Забарна // Наука та наукознавство. – 2015. – №4 (89). – С.28-37.
28. Сулова Е.М., Зинченко О.В. Локальное воспроизводство и экономический потенциал: постановка проблемы // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 3; URL: www.science-education.ru/103-6518
29. Ефимов В.П. Пространственный потенциал – основа развития региона в качестве целостного социально-экономического комплекса: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. М., 2006. URL: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-177000.html>
30. Юшкова Н.Г. Потенциал пространственной системы региона в определении инновационной стратегии развития территории. 2013. URL: <http://www.wastie.ru/geografiya/139344/index.html>
31. Зиновьева А.А. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов // Проблемы современной экономики. – 2011. – № 4.
32. Bell D. The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting. – N.Y.: Basic Books, 1976.
33. Ажнюк М.О. Основи економічної теорії: [Навчальний посібн.] / М.О. Ажнюк, О.С. Передрій. – К.: Знання, 2008. – 368 с.
34. Аньшин В.М. Инвестиционный анализ : [Учебно-практическое пособие] / В.М. Аньшин. – М.: Изд-во «Дело», 2000. – 280 с.

35. Танасенко М.О. Соціально-економічний розвиток країни та її регіонів на основі просторового підходу: [моногр.] / М.О.Танасенко, Е.М.Забарна // Одеса: ОНПУ, 2015. – 315 с.
36. Федулова Л.І. Технологічний розвиток економіки України: [моногр.] / Л.І. Федулова // К.: Ін-т економіки та прогнозування НАНУ, 2006. – 628 с.
37. Barskyi Y. Methodical bases of research and features of formation of the vital functions of population of the region / Y. Barskyi, A. Slaschuk, G. Golub, T. Pogrebskyi // Uniwersytet Śląski Wydział Nauk o Ziemi Sosnowiec 2016, Acta Geographica Silesiana, 21. WNoZ UŚ, Sosnowiec, 2016 – P. 5-11.
38. Данилюк І.В. Оцінка інвестиційних проектів та її вплив на якість прийняття управлінських рішень / І.В. Данилюк // Інноваційна економіка. – 2010. – № 1. – С. 143-148.
39. Дарміць Р.З. Вплив ризиків у системі реалізації інвестиційних проектів / Р.З. Дарміць, Г.В. Лещук // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. пр. – Л., 2009. – Вип. 19 (2). – С. 172-177.
40. Державна служба Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
41. Ташпулатова Л.М. Теорія суспільного розвитку і концепція людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.uz/ru/download/index.php?type=publication&id=150&parent=2858&doc=99143>.
42. Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/index-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>.
43. Барський Ю. М. Соціально орієнтована економіка регіону: теорія, методологія та практика фінансового забезпечення: [моногр.] / Ю.М. Барський // Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, 2012. – 512 с.

44. ООН опублікувала індекс людського розвитку в країнах світу за 2013 рік. Центр гуманітарних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/03/14/5622>.

45. Рівень розвитку людського капіталу України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/riven-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-ukrayiny-u-2015-roci>.

46. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Otsinka-sotsialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv-za-2015-r.-prezentatsiyni-materiali.pdf>.

47. Рейтинг регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.businessz.com.ua/news/27/970>.

48. Танасенко М.О. Пространственный потенциал как основа развития региона / М.О. Танасенко, Э.Н. Забарная // Экономика Крыма. – 2011. – №1(34). – С. 155-158.

49. Танасенко М.О. Наукові підходи до типології економічного простору регіону / М.О.Танасенко // Моделювання регіональної економіки. – 2015. – №1 (25). – С. 393-406.

50. Танасенко М.О. Теоретико-методичні підходи до фрагментації економічного простору територій / М.О.Танасенко // Моделювання регіональної економіки. – 2015. – № 2 (26). – С. 303-309.

51. Хакен Г. Информация и самоорганизация: макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен; [Пер. с англ.]. – М.: Мир, 1991. – 240 с.

52. Танасенко М.О. Наукові засади виявлення факторів розвитку економічного простору регіону / М.О.Танасенко, Е.М.Забарна // Бізнес Інформ. – 2016. – №8. – С.13-17.

53. Мусіна Л.О. Шляхи активізації інвестиційної діяльності в Україні / Л.О. Мусіна // Інвестиції ХХІ століття: Зб. наук. праць. – К., 2003. – Спецвип. № 7-8. – С. 3-7.
54. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII вв. / Ф. Бродель; [Пер. с фран.]. – М.: Мир, 1986. – Т. 1. – 596 с.
55. Коноплицкий В.А. Экономический словарь. Толково-терминологический / В.А. Коноплицкий, А.И. Филина. – К., ТОВ «КНТ», 2007. – 624 с.
56. Барський Ю.М. Теоретико-прикладні основи фінансово-інноваційного забезпечення просторового розвитку регіонів України [Електронний ресурс] / Ю. М. Барський, В. Г. Поліщук // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2016. – № 3 (25). – С. 14-21. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n3.html>
57. Танасенко М.О. Регіональний розвиток та соціально-економічна стійкість регіонів / М.О.Танасенко // Sciences of Europe. Economic sciences. Praha, Czech Republic. – 2016. – Vol.1. – №5 (5). – P.79-83.
58. Русіна О.Ю. Теоретичні підходи до класифікації методів оцінки інвестиційних проектів / О.Ю. Русіна, А.Ф. Сикал, С.І. Павлова // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: економічні науки. – 2009. – № 4. – С. 195-198.
59. Иванов В.В. Инновационная политика при переходе к экономике знаний / В.В. Иванов // ЭНСР. – 2006. – № 1(32). – С. 47-58.
60. Денисов Ю. Регіональний дискурс: сутність, еволюція, сучасні уявлення, перспективи розвитку / Ю. Денисов, Л. Савельєв, Л. Шевчук // Регіональна економіка. – 2003. – № 1. – С. 179-185.
61. Осіпов В.І. Економіка підприємства: [підручник] / В.І. Осіпов. – Одеса: «Маяк», 2005. – 724 с.
62. Лексин В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. – М.: УРСС, 2000. – 368 с.

63. Долішній М. Актуальні завдання регіональної політики України в сучасних умовах / М. Долішній // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С. 16-32.
64. Гладій І. Транснаціональна регіоналізація глобалізованого економічного простору: системно-синергетичний підхід / І. Гладій // Журнал європейської економіки. – 2004. – № 1. – С. 79-95.
65. Плякин А.В. Производственные факторы и ресурсы в модели генезиса региональных систем хозяйствования / А.В. Плякин // Философия хозяйства. – 2004. – № 1. – С. 189-195.
66. Мірзодаєва Т. Теоретико-методологічні підходи до дослідження просторового розвитку регіону / Т. Мірзодаєва // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 118-126.
67. Гутман Г.В. Управление региональной экономикой / Г.В. Гутман, А.А. Мироедов, С.В. Федин. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 171 с.
68. Ларина Н.И. Региональная политика в странах рыночной экономики / Н.И. Ларина, А.А. Кисельников. – М.: Изд-во «Экономика», 1998. – 172 с.
69. Словник сучасної економіки Макміллана / Пер. з англ.. – К.: «АртЕк», 2000. – 640 с.
70. Масловська Л. Теоретико-методологічний підхід до оцінки пропорційності і збалансованості регіонального розвитку України / Л. Масловська // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 90-95.
71. Дмитриева О.Г. Региональная экономическая диагностика / О.Г. Дмитриева. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1992. – 274 с.
72. Беленький П. Регіональна політика збалансованого соціально-економічного розвитку / П. Беленький, О. Другов // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 96-106.
73. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження / С.В. Мочерний. – Львів: Світ, 2001. – 416 с.

74. Заставный Ф.Д. Экономические проблемы развития территориально-промышленных комплексов / Ф.Д. Заставный. – Львов: Изд-во ЛГУ, 1996. – 248 с.

75. Лексин В. Региональная диагностика: сущность, предмет и метод, специфика применения в современной России / В. Лексин // Российский экономический журнал. – 2003. – № 9-10. – С. 64-86.

76. Титаренко Н.О. Теорії інвестицій: [Навч. посіб.] / Н.О. Титаренко, А.М. Поручник. – К.: КНЕУ, 2000. – 160 с.

77. Шедяков В. Трансформация экономики Украины / В. Шедяков // Бизнес информ. – 1999. – № 11-12. – С. 3-6.

78. Дубинська О.С. Визначення сутності інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємства / О.С. Дубинська, С.В. Колесов // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2014. – № 2 (1). – С. 73-77.

79. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / Под ред. Ю.В. Яковца. – СПб.: Гуманистика, 2003. – 438 с.

80. Балабанова Л.В. Управління реалізацією стратегій підприємства: маркетинговий підхід: [монографія] / Л.В. Балабанова, І.С. Фоломкіна. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2009. – 402 с.

81. Кравченко Є.В. Інноваційний розвиток економіки: процеси та явища: [моногр.] / О.Є. Кузьмін, Є.В. Кравченко; [За ред. В.Я. Швеця, М.С. Пашкевич]. – Д.: НГУ, 2013. – 612 с.

82. Белер Х. Методы исследования рынка: Пер. с нем. / Х. Белер. – Х.: Гуманитарный центр, 2013. – 296 с.

83. Зеленкіна К.І. Розвиток потенціалу підприємства в умовах економіки знань : [моногр.] / К.І. Зеленкіна; [За заг. ред. А.Е. Воронкової та Ю.С. Погорелова]. – Луганськ : Ноулідж, 2012. – С. 198-210.

84. Кифяк В.Ф. Транскордонне співробітництво у контексті формування політики регіонального розвитку / В.Ф. Кифяк // Вісник

Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки: зб. наук. праць. – Чернівці, 2013. – Вип. 2. – С. 101-105.

85. Мельник О.Г. Система показників оцінювання діяльності підприємства: сутність, аналіз та умови застосування / О.Г. Мельник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – Львів, 2007. – №580. – С. 274-282.

86. Валдайцев С.В. Риски в экономике и методы анализа, оценки и ограничения / С.В. Валдайцев. – СПб.: Экономическая школа, 2003. – 270 с.

87. Петров В.Н. Информационные системы / В.Н. Петров – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.

88. Пастушенко М.А. Нові інноваційні форми регіонального розвитку / М.А. Пастушенко // Теорія та практика державного управління: Зб. наук. праць. – Х., 2011. – Вип. 3. – С. 332-338.

89. Качан Є.П. Регіональна економіка: підручник / Є.П. Качан. – К: Знання, 2011. – 670 с.

90. Кравченко Є.В. Формування сучасних механізмів розвитку інноваційної сфери економіки : [моногр.] / Ю.Н. Сотніков, Є.В. Кравченко; [За наук. ред. І.Ю. Швець]. – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2013. – 386 с.

91. Фатхутдинов Р.А. Управленческие решения: [учебник для ВУЗов] / Р.А. Фатхутдинов. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ИНФРА-М. – 2002. – 314 с.

92. Ястремська О.М. Стратегія підприємства: адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів: [монографія] / [Наливайко А.П., Решетняк Т.І., Євдокимова Н.М. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. А.П. Наливайка. – К.: КНЕУ, 2013. – 454 с.

93. Череп А.В. Структурні реформи економіки : світовий досвід, інститути, стратегії для України : [кол. моногр.] / А.В. Череп. – Тернопіль-Донецьк: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 502 с.

94. Майминас Е. Информационное общество и парадигма экономической теории / Е. Майминас // Вопросы экономики. – 1997. – № 11. – С. 91-95.

95. Долгальова О.В. Теоретико-методологічні засади механізмів державного управління сталим розвитком підприємств малого бізнесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.В. Долгальова. – Донецьк, 2007. – 40 с.

96. Педько І.А. Ознаки інформаційного суспільства / І.А. Педько // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: XXIII Міжнар. наук.-практ. конф., 20-22 трав. 2015 р.: тези доповід. — Харків: НТУ «ХПІ», 2015. — Ч. III. — С. 206.

97. Дегтярьова І.Я. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління / І.Я. Дегтярьова // Вісник НАДУ при Президентові України. – 2010. – №4. – С. 141-148.

98. Кампо Г.М. Управління розвитком малого бізнесу регіону та підтримка його розвитку (на прикладі Херсонської обл.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Г.М. Кампо. – Ужгород, 2009. – 22 с.

99. Вахович І.М. Формування конкурентоспроможної економіки регіонів України: [монографія] / І.М. Вахович, В.О. Гавура. – Луцьк, 2013. – 306 с.

100. Герасимчук З.В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: [монографія] / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович. – Луцьк: ЛДТУ, 2002. – 248 с.

101. Небава М.І. Менеджмент організацій і адміністрування: навч. посіб. Ч.1 / М.І. Небава, О.Г. Ратушняк; Вінниц. нац. техн. ун-т. – Вінниця, 2012. – 105 с.

102. Вахович І.М. Ендогенноорієнтований розвиток регіону: стратегія формування та механізми реалізації: [монографія] / І.М. Вахович, М.С. Забедюк. – Луцьк: Луцький НТУ, 2012. – 269 с.

103. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості: зб. матеріалів «круглого столу» / за ред. С.О. Білої. – К.: НІСД, 2011. – 88 с.

104. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку / І. Студенніков // Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України. – 2000. – №2. – С. 138-170.

105. Шарипова О. Использование производственного потенциала хозяйственного комплекса / О. Шарипова // Бизнес информ. – 1999. – № 11-12. – С. 136-138.

106. Пріоритети політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України: аналітична доповідь / За ред. к.е.н., с.н.с. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2012. – 71 с.

107. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрана.

108. Шморгун Л.Г. Менеджмент організацій: навч. посіб. / Л.Г. Шморгун. – К.: Знання, 2010. – 452 с.

109. Офіційний сайт Головного управління статистики в Одеській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://od.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.

110. Шейко Ю.О. Регіональний вимір стимулювання розвитку малого підприємництва: [монографія] / І.М. Вахович, Ю.О. Шейко. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – 272 с.

111. Бутенко А.І. Модернізація механізмів розвитку малого і середнього бізнесу: [монографія] / А.І. Бутенко, М.П. Войнаренко, В.І. Ляшенко та ін.; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 326 с.

112. Туровский Р. Баланс отношений «центр-регионы» как основа территориально-государственного строительства / Р. Туровский // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 12. – С. 54-65.

113. Туровский Р. Разграничение компетенции между уровнями власти: мировой опыт / Р. Туровский // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 11. – С. 23-24.

114. Емельянов С.В. Инновационный вектор стратегии национальной конкурентоспособности США / С.В. Емельянов // США и Канада. – 2002. – № 1. – С. 88.

115. Зарубіжні практики розробки стратегій розвитку малого підприємництва на регіональному рівні: [довідк. вид.] / Проект розроблення та впровадж. публ. політики (PRISM); уклад.: О.Бей, Г.Томсон. – К.: К.І.С., 2013. – 47 с.

116. Макаренко М.В. Синергетичний підхід в управлінні формуванням конкурентних переваг регіону / М.В. Макаренко // Вісник Приазовського державного технічного університету. – 2011. – №2(22). – С.44-49.

117. Доценко О.Ю. Формування інноваційної інфраструктури регіону як елемента регіональної інноваційної системи / О.Ю. Доценко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2010. – №2. – С.12-19.

118. Фащевський М.І. Вплив регіонально-просторової організації економіки на активізацію соціально-економічного розвитку регіонів / М.І. Фащевський, І.В. Білоконь // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць / МОН України, ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана»; відп. ред. О.О.Беляєв. – 2014. – Вип. 29. – С. 396-412.

119. Фирсов М.В. Методика моделирования процесса разработки эффективной структуры бизнеса / М.В. Фирсов // Экономика и производство. – 2005. – № 1-3. – С. 19-22.

120. Филиппов Д.В. Методика оценки уровня развития предпринимательства в регионе / Д.В. Филиппов // Государственное управление. – 2013. – Вып. 36. – С. 252-262.

121. Домбровський В.С. Міжрегіональне порівняння розвитку малого підприємництва на Україні / В.С. Домбровський, О.М. Дутченко, М.М. Рубан // Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер.: Економіка та менеджмент. – 2006. – Вип. 5-6(22-23). – С. 42-49.

122. Кикоть В.И. Подход к определению вклада субъектов малого предпринимательства в региональное развитие / В.И. Кикоть // Экономика и управление. – 2012. - №2. – С. 116-122.

ДОДАТКИ

Додаток А

Підходи до діагностики економічного простору регіону

Таблиця А.1 – Сучасні наукові підходи до діагностики економічного простору регіону

Підхід	Сутність	Показники оцінки
Гуманітарно-екологічний підхід до оцінки архітектурного простору	Передбачає оцінку рівня організації архітектурного простору на основі принципу екоцентричного підходу в контексті глобальної екологічної процесу	1. Щільність простору 2. Просторовий ресурс 3. Рівень комфортності 4. Екологічність
Системно-діалектичний підхід	Передбачає оцінку рівня організації території на основі синтезу системної організації регіональної політики, уявлень про регіон як територіальної суспільної системи	1. Територіальна спільність людей 2. Екістичні 3. Господарські 4. Соціальні 5. Природно-ресурсні 6. Природно-екологічні 7. Рекреаційні 8. Духовні 9. Керуючі 10. Інфраструктурні
Кількісний підхід	Передбачає оцінку рівня соціально-економічного розвитку регіону за допомогою визначення ступеня розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіону	Показники розвитку галузей
Кількісний підхід	Передбачає оцінку рівня соціального благополуччя регіону на основі розробленої системи статистичних показників	Сукупність індексів у різних сферах життєдіяльності регіонів
Сценарний підхід	Передбачає оцінку рівня розвитку регіонального простору на основі цільового принципу формування системи показників в контексті оптимізації регіональної економіки	1. Рівень життя 2. Промисловий та фінансовий розвиток регіону 3. Сільськогосподарський потенціал 4. Рівень соціального благополуччя 5. Екологічна ситуація в регіоні
Комплексний підхід	Передбачає необхідність якісної, кількісної та інтегральної оцінки регіонального економічного простору, що дозволяє прогнозувати економічні тренди розвитку регіону з урахуванням основних соціальних, економічних і екологічних проблем суспільства	1. Блок показників, що характеризують процеси, які перешкоджають розвитку R-процесу 2. Блок показників життєзабезпечення R-процесу 3. Блок показників, що характеризують допоміжні процеси R-процесу 4. Блок показників, які характеризують основні процеси

Додаток Б

Етапи оцінки рівня організації економічного простору регіону

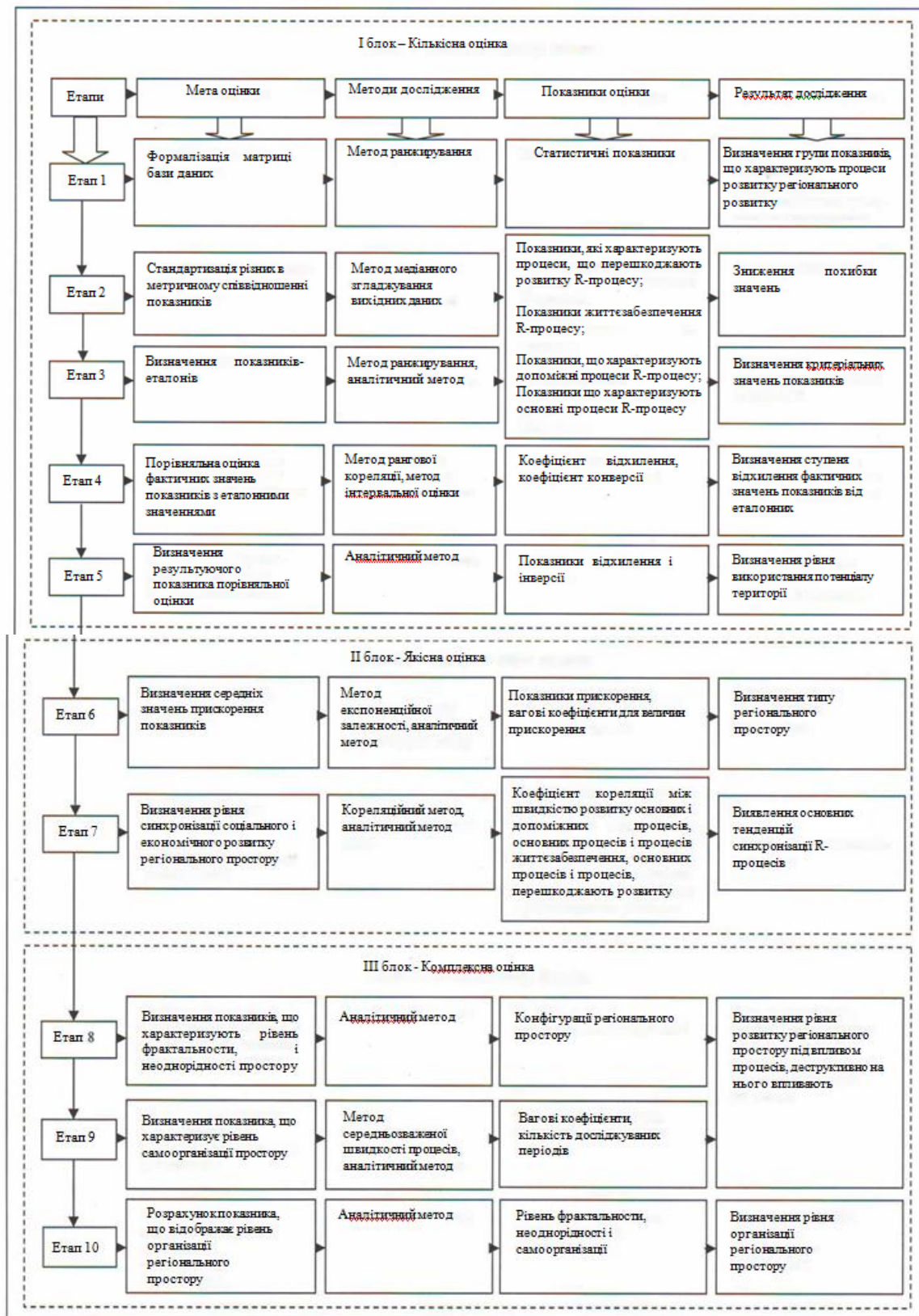

Рисунок Б.1 – Методика проведення оцінки рівня організації економічного простору регіону

Додаток В

Країновий підхід до визначення принципів організації економічного простору регіону

Таблиця В.1 – Еволюція наукових підходів до визначення принципів організації економічного простору регіону в різних країнах

Країна	Період	Найменування принципу	Характеристика
Великобританія	(3100 – 2800 рр. до н. е.)	принцип упорядкованості	передбачає закономірне розташування елементів простору
		принцип точності	передбачає математичну чіткість формування елементів простору
		принцип обмеженості простору	передбачає можливість формування простору лише в межах певної території
	(2800 – 2440 рр. до н. е.)	принцип системності	перебуває в обліку системного характеру функціонування окремих елементів простору
		принцип пропорційності	передбачає організованість розташування і співмірність компоненту простору
		принцип комплексности	визначає необхідність взаємозв'язку всіх елементів простору
	(2440 – 2100 рр. до н. е.)	принцип стійкості порядку	передбачає можливість елементів регіонального простору зберегти свої властивості протягом часу
		принцип конструктивності форм організації регіонального простору	передбачає формування архітекtonіки регіонального простору за допомогою визначення його будови
США 1. Лас-Вегас	1905 – 2011 рр.	принцип демократичності	передбачає рівноправну участь всіх елементів функціональних сфер у процесі організації регіонального простору
		принцип лібералізації законодавства	передбачає раціональність законодавчої сфери щодо впровадження і реалізації нових форм просторового розвитку
		принцип розвитку індустрії туризму та розваг	передбачає створення сучасної системи управління галуззю та координації туристичної діяльності території
2. Сан-Франциско	1909 –	принцип концентрації інтелектуального капіталу	передбачає використання інтелектуального капіталу як ядра формування регіонального простору

	2011 рр.	принцип однозначності законодавства про інтелектуальну власність	передбачає формування сприятливого інституційного середовища для розвитку регіонального простору
		принцип прозорості податкової системи	передбачає створення системи пільг і преференцій як інструментів стимулювання економічного розвитку території
З.Бостон	1930 – 2011 рр.	принцип науковості	передбачає створення системи взаємодії установ освіти, наукових організацій, а також суб'єктів підприємницької діяльності
		принцип ризикованості	передбачає можливість використання ресурсів території в венчурних проектах як детермінанти інноваційного розвитку регіонального простору
		принцип технологічності	передбачає оптимальне поєднання і взаємодію елементів конструктивних форм регіонального простору
Франція	1920 – 1930 рр.	принцип простоти формування регіонального простору	визначає демократичність і природність об'ємно-просторових композицій і форм простору
		принцип точності організації регіонального простору	визначає чіткість конструктивних форм регіонального простору
		принцип узгодженості містобудівних форм	передбачає раціональне планування розміщення об'єктів регіонального простору за допомогою ліквідації суперечностей між сучасними архітектурними формами і застарілим плануванням міст
Германія	1930-і рр.	принцип ідеалізування території	передбачає залежність рівня розвитку території від відстані між науково-технічними і збутовими центрами
		принцип рівномірності розміщення населення	передбачає рівномірний розподіл населених пунктів на однорідній території
		принцип пропорційності транспортних витрат до віддалі	передбачає розташування елементів простору з урахуванням формування оптимальних логістичних схем
		адміністративний принцип	передбачає узгоджене планування схем адміністративно-територіального поділу
	1940-і рр.	принцип стійкості рівноваги просторової економіки	зумовлює необхідність збереження балансу соціальної, економічної, екологічної сфер за умови формування інституційного середовища
		принцип однорідності простору	передбачає рівномірність розподілу населення на території простору
		принцип територіального поділу	передбачає поєднання ефектів концентрації виробництва на

		праці	території і транспортних витрат по переміщенню продукції, що обумовлює диференційовану концентрацію різних виробництв
		принцип мінімізації відстаней	передбачає зниження транспортних витрат на одиницю площі
		принцип максимізації прибутку	передбачає ефективний розвиток територій в умовах розвиненої конкуренції
	1951 р.	принцип науковості	передбачає організацію простору за допомогою визначення наукового потенціалу як детермінуючого фактору розвитку регіону
		принцип експортоорієнтованості економіки	передбачає орієнтацію конкурентоспроможного виробництва на зовнішнього споживача
		принцип міжнародної співпраці	передбачає необхідність використання кластерного підходу як інструменту стратегічного планування
Країни Європейського Союзу	1994 р.	принцип узгодженої політики	передбачає необхідність узгодження макроекономічної та соціальної політики ЄС і країн-членів Союзу, а також передбачає визначення загальних стратегічних цілей соціально-економічного розвитку
		принцип адитивності інституцій	передбачає створення умов для зниження рівня диференціації соціально-економічного розвитку регіонів ЄС
		принцип прямої взаємодії	передбачає створення системи взаємодії країн-учасниць ЄС щодо політики організації регіонального простору
Росія	1992 р.	принцип економічної стабільності	передбачає збереження трендів стійкого макроекономічного розвитку
		принцип соціального добробуту	передбачає проведення державної політики з метою збереження ефективної соціосистеми і задоволення потреб суспільства
		принцип екологічної рівноваги	зумовлює необхідність застосування та розвитку екологічних стандартів
		принцип міжнародної солідарності	визначає необхідність співпраці і сприяння держав з метою обміну інформацією, створення міжнародних організацій, надання економічної та політичної підтримки
	1999 р.	принцип збалансованості розвитку	передбачає вирішення проблем соціального, економічного та екологічного характеру
		принцип достатності	передбачає оптимізацію споживання всіх видів ресурсів

		принцип суверенності і демократичності	передбачає необхідність врахування спільних інтересів і цілей розвитку, прийнятих світовою спільнотою
		принцип солідарності та субсидіарності	передбачає необхідність вирішення проблем легітимності демократичного устрою, його стабільності та стійкості
		принцип гуманізації середовища життєдіяльності	спрямований на збереження і розвиток національних особливостей простору
Турція	1996 р.	принцип концептуальності	передбачає необхідність відповідності завдань формування території міжнародним цілям економічного розвитку
		принцип збалансованості виробництва, споживання і транспорту	зумовлює необхідність збереження екосистем, культурної спадщини, збалансованого розвитку економічної, екологічної та соціальної сфер життєдіяльності суспільства
		принцип обліку архітектурно-просторових рішень	передбачає узгодженням конструктивних форм просторового розвитку і архітектури території
		принцип оптимальності управління просторовим розвитком	передбачає використання сучасних інструментів державного регулювання економічного розвитку території
Країни Європи	Ради 2000 р.	принцип збалансованості розвитку	передбачає узгодження економічних, екологічних і соціальних пріоритетів розвитку території
		принцип урбанізації	передбачає зниження диспропорцій у рівні розвитку міських і сільських територій
		принцип інформатизації суспільства	передбачає формування єдиного інформаційного простору
		принцип примноження культурної спадщини	передбачає збереження об'єктів культурної спадщини всіх етносів території
		принцип розвитку безпечного видобутку енергоресурсів	передбачає необхідність підвищення заходів безпеки на атомних електростанціях, а також необхідність розвитку нетрадиційної енергетики
		принцип заохочення сталому туризму	передбачає необхідність освоєння і адаптації нових форм туризму до регіональних умов
		принцип обмеження наслідків природних катастроф	передбачає зниження частки антропогенного навантаження на природні комплекси
Україна	1999 р.	принцип забезпечення умов для	передбачає формування інфраструктурного потенціалу розвитку

		саморозвитку і самоврядування	регіонального простору
		принцип максимально можливого господарського самозабезпечення	передбачає підвищення рівня господарської самостійності регіону
		принцип функціональної самодостатності	передбачає створення умов для реалізації соціальних, екологічних і економічних функцій просторового розвитку регіону
		принцип функціонального доповнення	передбачає необхідність максимізації ефекту використання ресурсів території з урахуванням особливостей природно-ресурсного та економічного потенціалів
	Сучасна думка	принцип інформатизації суспільства	передбачає активне формування, використання і поширення інформаційних ресурсів
		принцип реформування податкової системи	передбачає введення податкових пільг, зниження податкових ставок, а також підтримку розвитку малого бізнесу з метою залучення внутрішніх і зовнішніх інвестиційних ресурсів
		принцип ефективності зовнішньої політики	передбачає визначення конституційно-правової основи здійснення зовнішньополітичних функцій
		принцип розвитку місцевого самоврядування	передбачає розширення повноважень місцевих органів влади

Додаток Г Модель регіонального простору

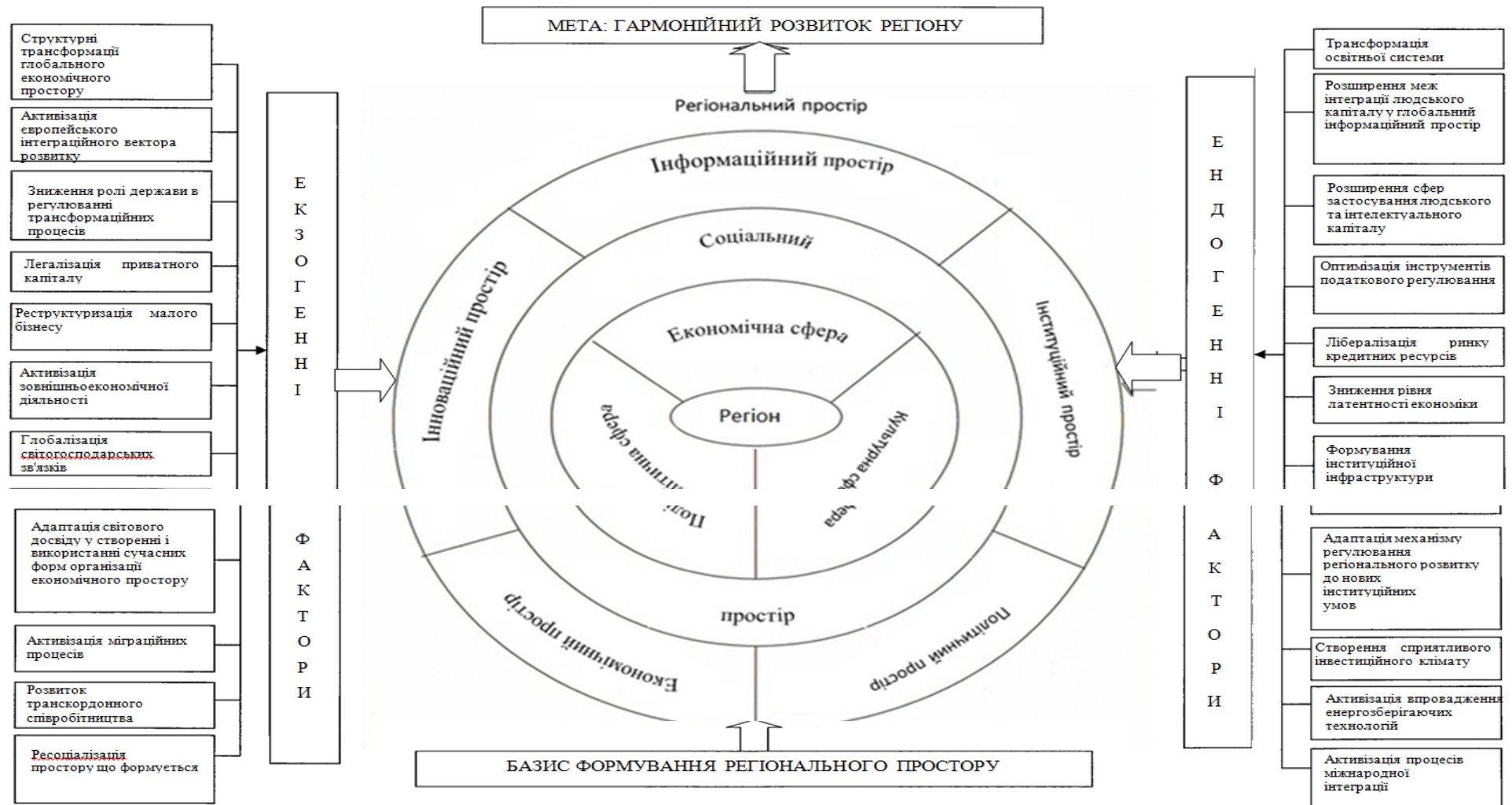

Рисунок Г.1 – Схематичне зображення внутрішнього та зовнішнього середовища регіонального простору

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Ministry of Education and Science of Ukraine

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ODESSA NATIONAL POLYTECHNIC UNIVERSITY

пр. Шевченка, 1, м. Одеса-44, 65044 Україна
тел.: +38 048 7223474, факс: +38 0482 344273

Shevchenko av., 1, Odessa-44, 65044 Ukrain
phone: +38 048 7223474, fax: +38 0482 34427

E-mail: opu@opu.ua http://www.opu.ua, Код ЄДРПОУ 02071045

30.08.2016 № 2054/80-06

На №

Довідка

про впровадження результатів наукових досліджень

Танасенко Марії Омарівни

з теоретичних засад формування економічного простору регіону

у навчальний процес Одеського національного політехнічного університету

Довідка видана в тому, що наукові результати, отримані у дисертаційній роботі Танасенко Марії Омарівни з теоретичних засад формування економічного простору регіону використовуються у навчальному процесі в Одеському національному політехнічному університеті Міністерства освіти і науки України під час викладання дисциплін «Регіональна економіка», «Розміщення продуктивних сил і регіоналістика», «Національна економіка», «Інноваційний розвиток підприємств», «Маркетинг територій» та при виконанні кваліфікаційних робіт магістрів за спеціальністю 8.18010012 – «Управління інноваційною діяльністю».

Проректор ОНПУ

Нестеренко С.А.

**АГЕНТСТВО
РЕГІОНАЛЬНОГО
РАЗВИТИЯ**

**AGENCY
OF REGIONAL
DEVELOPMENT**

Украина, 65044, г. Одесса, ул. Пироговская, 3, оф. 83 Office 83, 3 Pirogovskaya Str., Odessa, 65044, Ukraine
ph/fax: +38 (0482) 37-65-11 e-mail: office@arr.org.ua http://www.arr.org.ua

*акт № 28
вир 08.04.2016*

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук
Танасенко Марії Омарівни
з теоретичних засад формування економічного простору регіону**

Результати дисертаційної роботи Танасенко М.О. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук використано при виконанні планових робіт Громадської організації «Агентство регіонального розвитку».

Зокрема, надані практичні пропозиції з типологізації економічного простору регіонів дозволили отримати кількісну оцінку тенденцій розвитку Одеського регіону через ступінь використання потенціалу його економічного простору. Теоретико-методичні та прикладні рекомендації щодо розвитку економічного простору регіону були використані при розробці проектів з підвищення конкурентоздатності Одеського регіону в туристичній та агропромисловій сферах. Виходячи з вище наведеного, вважаємо, що розробки Танасенко Марії Омарівни мають наукову та практичну цінність, що підтверджує досвід ГО «Агентство регіонального розвитку».

Директор

Бондарук В.І.

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Ministry of Education and Science of Ukraine

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ODESSA NATIONAL POLYTECHNIC UNIVERSITY

пр. Шевченка, 1, м. Одеса-44, 65044 Україна
 тел.: +38 048 7223474, факс: +38 0482 344273

Shevchenko av., 1, Odessa-44, 65044 Ukrain
 phone: +38 048 7223474, fax: +38 0482 344273

E-mail: opu@opu.ua http://www.opu.ua, Код ЄДРПОУ 02071045

11.03.2016 № 615/80-09
 На № _____

За місцем вимоги

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Танасенко Марії Омарівни

з теоретичних засад формування економічного простору регіону

Видана Танасенко Марії Омарівні про те, що результати її наукових досліджень з засад формування економічного простору регіону були використані при виконанні міжнародного проекту «Концепція просторового розвитку міжрегіонального співробітництва в придунайському регіоні (DONAUREGIONEN+)», код проекту SEE AF/A/246/4.2/X в рамках програми транскордонного співробітництва «Південно-Східна Європа 2007-2013». В рамках проекту впроваджено систему оцінювання тенденцій розвитку регіону через ступень використання потенціалу економічного простору.

Ректор ОНПУ

Оборський Г.О.

Виконавець
 Валерій Лебідь
 Тел. (048)722 40 40
 E-mail: lebed@min.opu.ua